

POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE

Fakulta bezpečnostně právní

**Rizikové faktory v životě současné
mládeže**

(Vnímání rodiny jako možného rizikového faktoru)

Rigorózní práce

Risk factors in the life of contemporary youth

(Perception of the family as a possible risk factor)

Rigorosum thesis

KRÁLŮV DVŮR, 2022

AUTOR PRÁCE:

Mgr. Karel MENCL

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury a zdrojů.

V Králově Dvoře, dne 22. 02. 2022

.....
Mgr. Karel MENCL

Poděkování

Mé poděkování patří panu **Dr. Zdeňku Kovařikovi, CSc.** za odbornou pomoc při zpracování dat provedeného výzkumného šetření a rád bych na tomto místě poděkoval i paní **PhDr. Aleně Marešové Ph.D.** za ochotu, připomínky a cenné rady při zpracování této práce. Dále děkuji všem, kteří umožnili realizaci empirického šetření nebo se ho v různých rolích zúčastnili.

ANOTACE

Rigorózní práce se zabývá problematikou rizikového a kriminálního chování mládeže, konkrétně rizikovými faktory toho jednání. Při zjišťování byla použita analýza odborných textů, zaměřujících se na psychologické, sociologické a kriminologické otázky problému rizikového chování (kriminality) mládeže. V uvedené problematice jsem za pomoci empirických metod analyzoval, jak vnímá dnešní mládež a společnost daná rizika a jaký vliv samotný mají na mládež. Byly zjištěny negativní, ale i pozitivní postoje vztahující se k dané kohortě, jak v rámci formování osobnosti a socializace mládeže, tak i při redukci nežádoucího chování a tvorbě preventivních opatření. V teoretické části práce jsou vymezeny základní pojmy související s danou problematikou. Jednotlivé kapitoly pojednávají o mládeži, o rizikovém chování, o prevenci a o vzájemně se ovlivňujících faktorech. V praktické části práce je analyzováno provedené výzkumné šetření ve vybrané kohortě.

KLÍČOVÁ SLOVA

mládež, riziko, rizikové chování, škola, rodina, rizikové faktory, kriminalita, prevence

ANNOTATION

Rigorous work deals with the issue of youth risk behaviour, specifically the risk factors of that behaviour. An analysis of expert texts focusing on psychological, sociological and criminological issues of youth risk behaviour (crime) was used. In this area, using empirical methods, I have analysed how young people and society today perceive the risks involved and how they themselves affect young people. Negative but also positive attitudes related to the cohort were identified, both in shaping personality and during the socialization process of the youth, as well as in reducing unwanted behaviour and developing preventive measures. The theoretical part of the work defines basic concepts related to the issue. The chapters cover youth, risky behaviour, prevention and interacting factors. The practical part of the work analyses the research investigation carried out in the selected cohort.

KEYWORDS

youth, risk, risk behaviour, school, family, risk factors, criminality, prevention

Obsah

ÚVOD	8
1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ	12
2. RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ	19
2.1 Teoretická východiska a koncepty rizikového chování	20
2.2 Vymezení a dělení rizikového chování mládeže	24
2.3 Formy rizikového chování mládeže	27
2.4 Charakteristiky vybraných forem rizikového chování u mládeže	29
3. RIZIKOVÉ A PROTEKTIVNÍ FAKTORY	41
3.1 Rizikové faktory	41
3.1.1 Základní kategorie rizikových faktorů	43
3.2 Protektivní faktory	44
3.2.1 Základní kategorie ochranných faktorů	44
3.3 Rizikové faktory vývoje kriminálního jednání - kriminogenní faktory	45
3.3.1 Subjektivní rizikové faktory.....	46
3.3.2 Objektivní rizikové faktory	47
3.4 Dělení rizikových faktorů dle základních kategorií	48
3.4.1 Individuální rizikové faktory	48
3.4.2 Rizikové faktory v sociálním kontextu	55
4. PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ	73
4.1 Vymezení prevence	73
4.2 Preventivní aktivity	73
4.3 Prevence rizikového chování	74
4.3.1 Primární prevence.....	75
4.3.2 Resilience jako součást primární prevence	78
4.3.3 Systém včasné Intervence	80

4.4	Současný stav prevence kriminality v ČR.....	82
4.4.1	Základní cíle prevence kriminality	82
4.4.2	Prevence v činnosti policie.....	82
5.	EMPIRICKÁ ČÁST	84
5.1	Výzkumné šetření.....	84
5.2	Výzkumný problém	85
5.3	Objekt, předmět a cíl výzkumného šetření.....	85
5.4	Výzkumné předpoklady	86
5.5	Organizace výzkumného šetření	87
5.6	Základní metodologické hledisko pro analýzu dat	88
5.7	Výsledky provedeného šetření	90
5.7.1	Ověřování výzkumných předpokladů	96
5.7.2	Dotazníkové šetření – shrnutí	119
5.7.3	Řízené rozhovory – shrnutí	121
5.8	Návrhy, doporučení a diskuze	125
	Závěr	133
	Seznam použité literatury a zdrojů:.....	135
	Přílohy:.....	141

ÚVOD

Problematika mládeže má široký interdisciplinární charakter. Z podstaty samé je především nedílnou součástí pedagogiky či sociologie, psychologie, ale také kriminologie a trestního práva. Dále se prolíná občanským a rodinným právem a dalšími vědními obory. V názvu této práce jsou primárně uvedeny rizikové faktory, ale k pochopení tématu se nelze upínat pouze a jen k jedinému problému, nýbrž vnímat danou problematiku v souvislostech. Proto není účelem této práce detailně popisovat každé riziko zvlášť, ale v teoretické části přinést ucelený přehled o tom jaké nástrahy na naše děti v reálném životě čekají. Vzhledem ke konceptu této práce ani nelze obsahově zvládnout a rozpracovat každou problematiku do detailní podoby i s ohledem na různé vnímání daného problému každým jedincem nebo skupinou zvlášť. Jiným pohledem se bude zabývat pedagog, jiným rodič a jiným kriminalista nebo lékař. Já se budu snažit o určitý konsensus (chápáno jako uspořádání zvyků, smýšlení a sociálních postojů) k uvedenému tématu. Bohužel dnešní doba přináší mnoho nástrah a negativních jevů, které naše děti ovlivňují a my (společnost) máme tendenci některé z nich bagatelizovat či dekriminlizovat. Společensky a sociálně nežádoucí jevy tvoří širokou škálu problémů, které jsou zejména u dětí a mládeže výrazným rizikem zdravotním, společenským i ekonomickým. Důležité je vyzdvihnout faktory zvyšující riziko výskytu rizikového chování. Negativní nebo nezdravé, nenormální nebo obecně nežádoucí, tedy určité patologické jevy ve společnosti. Tyto pro společnost nebezpečné jevy se dříve označovaly souhrnným pojmem sociálně patologické jevy, které byly předmětem zájmu sociální patologie. V dnešní době se hovoří obecně o rizikovém chování, které subsumuje další jevy, jako sociální deviaci, sociální dezorganizaci nebo disharmonii. Jako rizikové faktory se označují podmínky či jevy zvyšující pravděpodobnost výskytu rizikového chování u jedince. Sama přítomnost rizikového faktoru ovšem nemusí vždy nutně znamenat vznik rizikového chování. Rizikové chování mládeže je v každé době velkým problémem. Jeho důsledkem je porušení společenských norem, které někdy naplňuje i znaky trestného činu. Často způsobuje nejen morální a materiální škody, ale také psychické a zdravotní problémy. Věk těchto problémových jedinců má přitom stále klesající

tendenci. Mládež, která již v raném věku inklinuje k takovému jednání, má v dospělosti větší pravděpodobnost kriminální činnosti.

Celorepubliková kriminalita mládeže se obecně dle dostupných statistik pohybuje okolo 2%, ale narůstá počet závažnějších činů, jejichž pachatelé jsou osoby mladší osmnácti let. Zde politici a odborná veřejnost zvažují možnost snížit hranici trestní odpovědnosti, což je pouze prvek represivní prevence. Mezi některými návrhy se dokonce objevil i ten, který by přesnou hranici zcela zrušil. Měli bychom si uvědomit, že jde o věk dospívání nebo také puberty a jedná se o důležitý úsek života, který často s sebou přináší zmatek, rozčarování a kritický pohled na svět. Dnešní děti, oproti minulosti, navíc do puberty vstupují dříve a to již kolem desátého až dvanáctého roku života. Jedná se o období, kdy se cítí již jako dospělý, ale přitom jsou ještě děti. Je to období plné různých emocí, které někdy dokáže negativně ovlivnit i jejich okolí a většinou samo odezní. Pokud se ovšem projeví určité anomálie, měli bychom být na blízku, abychom mohli podat pomocnou ruku. Psychické problémy bývají často skryty a bohužel nemusíme o nich dlouhou dobu ani vědět. Proto je potřeba naučit se je včas rozpoznávat, i když není jednoduché rozlišit, že se nejedná o běžný projev dospívání, ale že se dítě trápí a má potíže.

Obecně kriminalita mládeže je podobná jako u dospělých, její způsoby, příčiny a podmínky se přesto vymezují určitou zvláštností, jako je například skupinovitost či neplánovitost. Velký vliv na kriminalitu mládeže má užívání návykových látek, které často vede k rozhodnutí, jehož následkem je spáchání nějakého deliktu, nebo k němu přivede jedince, který by se ho za normálních okolností a stavu nedopustil.

Důležitým prvkem zde zůstává prevence. Za tímto účelem bylo organizováno již mnoho výzkumných projektů (např. SAHA¹), které hledaly rizikové faktory nejen sociálního, ale i školního a zdravotního vývoje mládeže. V rámci prevence má stále největší vliv rodina. Rodina formuje osobnost člověka, pomáhá mu v procesu socializace a vytvořit si svůj hodnotový žebříček a názor na svět. Tyto prvky by měli být prvořadě při přípravě prevence rizikového chování

¹ projekt SAHA /The Social And Health Assessment/ tematicky široce založený dotazníkový průzkum, který se zabývá rizikovými a protektivními faktory sociálního a zdravotního vývoje školní mládeže.

mládeže. Základem je zdravá výchova v rodině a hledání bezpečných forem trávení volného času. V dnešní době „online“ života je právě agresivní chování mládeže ovlivňováno násilím v různých médiích, počítačových hrách a na sociálních sítích.

Prevence by měla být vždy základním pilířem eliminace možných rizik, motivovaná především zájmem o naše vlastní děti nebo děti nám svěřené. A je v podstatě jedno, zda v rámci školy či jiných volnočasových aktivit. Kriminalitě mládeže většinou předchází řada varovných signálů, jako jsou různé projevy rizikového chování v podobě kázeňských problémů ve škole, inklinace k partám názorově podobných vrstevníků až po lehčí delikvenci. Tyto signály by měl pozorný dospělý člověk včas rozeznat a co nejdříve učinit vhodná opatření.

Téma rigorózní práce „Rizikové faktory v životě současné mládeže“ jsem si vybral ze dvou důvodů. Prvním důvodem je především aktuálnost tohoto tématu. Zejména v souvislosti s aktuálním stavem české společnosti a s tím souvisejícím stavem české mládeže. Naše společnost je v současné době velmi konzumní a i mládež je orientována na spotřebu. Díky nám (rodičům, dospělým) netrpí povětšinou nedostatkem, jsou materiálně zabezpečeny. Z jejich pohledu je za nedostatek považována absence nového smartphonu či nedostatečný signál wifi, stěžující jim jejich způsob on-line života. Jejich kritičnost a zvyšující se agresivita je brána jako přirozená součást každodenního života. Každodenního života, který je neustále v pohybu, plný stresu, že něco nestihnu a rozličného vnímání rodiny, výchovy a jedince samotného. Druhým důvodem je skutečnost, že k tomuto tématu mám blízko. Již delší dobu se v různých rolích pohybuji v prostředí mládeže a vzhledem k této skutečnosti mě dané téma zajímá. Chtěl bych využít nejen svých zkušeností, ale prohloubit si i své znalosti a získat nové poznatky k uvedené problematice.

Vzhledem k tomu, že téma „Rizikové faktory v životě současné mládeže“ je velmi obsáhlé, budou mým objektem především **vnější rizikové faktory** s primárním zaměřením na rodinu a rodinné prostředí. V teoretické části půjde o vymezení a definování souvisejících pojmů a základní popis dané problematiky s cílem přinést její ucelený přehled. Jednotlivé kapitoly pojednávají o mládeži, o rizikovém chování a jeho formách, o rizikových faktorech a jejich vlivu

na mládež a o prevenci. V empirické části této práce s vlastním výzkumným šetřením, bude předmětem problematika **vybraných rizikových faktorů** v životě mládeže, s cílem pokusit se exaktním, ověřitelným způsobem odhalit ty nejzávažnější z nich a tyto poznatky následně popsat a směřovat k preventivním aktivitám. Důraz je kladen především na **vnímání rodiny jako možného, potencionálního rizikového faktoru**, který má nepříznivý vliv na negativní chování mládeže. Podrobněji jsou rozebrána jednotlivá vybraná témata v rámci výzkumných předpokladů. V závěru práce je provedeno shrnutí a vyhodnocení předpokladů a formulována doporučení pro možné preventivní aktivity.

Do rigorózní práce se pokusím začlenit poznatky čerpané z dostupné literatury, poznatky získané výzkumným šetřením a vlastní zkušenosti.

1. VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ

V současné době se nejen na poli odborné veřejnosti, ale celkově ve společnosti vyskytuje mnoho pojmů, které se snaží vystihnout problematiku mládeže a definovat pojem **mládež**. Pojmy dospívající, puberťáci, adolescenti, teenageři, mladí lidé apod. jsou spíše synonyma, ale jednotná definice pojmu mládež neexistuje. Řada autorů pracuje s různými definicemi v závislosti na jejich úhlu pohledu. Sociologové nebo pedagogové budou mít jiný pohled než psychologové a přitom objekt zájmu bude stejný – **mládež**. Vymezení pojmu mládež se mění s okolnostmi, zejména se změnami v demografickém, finančním, hospodářském a sociálně-kulturním prostředí. Organizace spojených národů (OSN) definuje mládež pro své statistické účely jako osoby ve věku od 15 do 24 let, aniž jsou dotčeny jiné definice členských států. Sociologie pracuje s pojmem mládež jako s věkovou sociální skupinou s výraznou odlišností bio-psycho-sociálních rysů oproti jiným věkovým sociálním skupinám, která je charakterizovaná určitými společnými znaky. Dle Smolíka lze pojem „*mládež spojit s kategoriemi pubescence a adolescence. Pubescence (dospívání) bývá ohraničena věkem od 11 do 15 let a adolescence (mládí) od 15 do 20(22) let.*“² Dle Siegela je „*adolescence náročné, ale zároveň úžasné životní období, které probíhá přibližně od 12 do 24(25) let.*“³ Další pohled nabízí kriminologie, například Marešová uvádí: „*Obecně užívaný pojem mládež měl a má různý obsah jak v historických souvislostech, tak v současných českých podmínkách i v mezinárodním srovnání. Užívány jsou též další pojmy jako synonyma pojmu mládež i jednotlivých podskupin mládeže. Je zbytečné v dnešní době pronikání angličtiny do češtiny trvat jen na určitém, závazném označení či vymezení pojmů vztahujících se k mládeži, kriminalitě mládeže, delikvenci. Pokud to není určeno zákonem, budme k odlišné terminologii tolerantní a soustředme se na věcný obsah.*“⁴ Dnešní kriminologie se nejčastěji ztotožňuje s vymezením pojmu

² SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017. s. 17. ISBN 978-80-7509-498-8.

³ SIEGEL, Daniel J. *Rozbouřený mozek: dospívání, teenageři a jejich výchova*. Přeložila Eva KLIMENTOVÁ. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. s. 12. ISBN 978-80-7553-040-0.

⁴ MAREŠOVÁ, Alena. *Kriminalita mládeže v podmínkách současné české společnosti: pro studenty magisterského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2018. s. 15. ISBN 978-80-7251-483-0.

mládež v sociologii, jako osoby sociálně ještě nezralé. Ze sociálního hlediska se jedná o určitý, časově omezený, přechodový most mezi dětstvím a dospělostí, stojící na pilířích určitého sociálního statusu a určité sociální role. Z pohledu práce se statistickými daty a jejich zpracování, je užíváno trestněprávního vymezení a dělení. Rozdílné je i zde vymezení věku, kdy z trestněprávního hlediska pracujeme s pojmy nezletilí, děti, mladiství a blízcí věku mladistvých nebo mladí dospělí s horní hranicí maximálně 21 let. Oproti tomu v sociologii, je rozsah posunut až k hranici 24 let.⁵ Sak charakterizuje mládež jako velkou sociální skupinu lidí od ukončení základní školní docházky až do plnohodnotného převzetí role dospělého s horní hranicí 26 až 30 let a s touto věkovou horní hranicí pracuje i ministerstvo školství.⁶ Zákon č. 218/2003, o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže v § 2 odst. 1) pod pojmem mládež rozumí jen dvě skupiny, děti a mladiství. Dítětem je osoba mladší patnácti let a rozumí se jí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovrší patnáctý rok věku. Mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovrší patnáctý rok a nepřekročí osmnáctý rok svého věku. A v § 2 odst. 2) se podle tohoto zákona dále rozumí protiprávním činem provinění, trestný čin nebo čin jinak trestný.⁷

Mládež je tedy spojena s biologickými procesy vývoje, je také definována jako sociální skupina s určitou pozicí a odráží také významy jednotlivých kultur a společností. Věk se proto zdá být, i pro spoustu proměnných, nejsnazším způsobem jak definovat tuto skupinu ve vztahu k určité problematice. Budu se tedy držet jak administrativně právního vymezení pojmu mládež vycházejícího ze zákona o soudnictví ve věcech mládeže, ale i obecně vnímaného vymezení pojmu mládež. Hovořím-li v této práci o mládeži, dětech a jiných synonymech tohoto pojmu, mám tím na mysli převážně věkovou skupinu 12-20 let, která dostatečně poslouží pro účely této práce.

⁵ MAREŠOVÁ, Alena. Kriminalita mládeže v podmínkách současné české společnosti: pro studenty magisterského studijního programu. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2018. s. 15-16. ISBN 978-80-7251-483-0.

⁶ SAK, Petr. *Proměny české mládeže. Česká mládež z pohledu sociologických výzkumů*. Praha: Nakladatelství Petrklíč, 2000, s. 203. ISBN 80-7229-042-8.

⁷ Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.

Další pojmy související s rizikovým, delikventním, problémovým či jinými druhy chování v dospívání

V odborné literatuře se často setkáme s pojmoslovím, které vymezuje takové formy chování adolescentů, které jsou pro společnost nebo kulturu, v níž jedinci žijí neakceptovatelné a často zakázané. Terminologická nejednotnost je zřejmě způsobena multioborovým zájmem o tuto problematiku. Napříč obory (vývojová a sociální psychologie, sociální pedagogika, kriminologie a další společenskovední obory) je rizikové chování široce zkoumaným pojmem, který bývá suplován názvy jako chování abnormální, agresivní, antisociální, asociální, delikventní, kriminální, návykové, problémové, predeliktivní nebo sociálně patologické jevy či nepřizpůsobivé chování. Odborná a naučná literatura tedy disponuje relativně velkou škálou pojmových označení, které se částečně vzájemně obsahově překrývají a někdy tvoří synonymum. V následující části textu se proto budu věnovat základnímu vymezení a charakterizování několika pojmů, které jsou využívány zejména v této práci.

Pojmem rizikové chování, jehož základní definici popisuje Miovský jako: *„rozmanité formy chování, které mají negativní dopady zdraví, sociální nebo psychologické fungování jedince anebo ohrožují jeho sociální okolí“*⁸ Rizikové chování je vázáno na kulturní a společenské vnímání a **definování normality**. Je zcela přirozené, že dochází k různě významným odchylkám od norem, hodnot a pravidel, které jsou do značné míry způsobeny sociálními faktory, biologickou a psychologickou jedinečností člověka. Vyvíjí se jedinec, vyvíjí se také společnost, a co jedni považují za normální, druzí považují za abnormální či deviantní chování. Každý si v průběhu socializace vytváří svá hodnotící kritéria pro nepsaná pravidla společenského soužití. Společenské změny, které nastaly na konci 20. století, technologický vývoj a změny tradičních hodnot mohou být rizikovými podněty v chování současné mládeže. Vymezení tedy toho **co je normální**, je v celku obtížné a závisí od vymezení normy společností. Abychom tedy mohli definovat co je tedy normální, musíme znát, jaká je tedy

⁸ MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 161. ISBN 978-80-7422-393-8.

norma. **Norma** je určitý požadavek na chování nebo vlastnost věci, člověka, situace apod., který se buď závazně vyžaduje, nebo podle něhož se hodnotí jejich přijatelnost nebo obvyklost. V případě této práce se jedná o sociokulturní podmínění výkladu normy, který je závislý na konkrétním sociálním kontextu co je v dané kultuře obvyklé a lze jej chápat jako soubor pohyblivých kritérií, očekávání, hodnocení a tolerance určitých typů chování v dané společnosti. Obecně tyto normy předepisují sociálně vhodný způsob a očekávaný průběh chování, ale zároveň také vymezují nežádoucí chování. Soubor těchto norem můžeme rozdělit na formální (právní – soudy, kontrolní orgány a další) a neformální (zvykové - politické, morální, náboženské a další).⁹ Synonymem k rizikovému chování je **problémové chování**, které definuje profesor Richard Jessor jako jakékoliv „*chování, které je sociálně definováno jako problém, jako zdroj obav nebo jako nepřijatelné vzhledem k normám obecné společnosti*“ (Jessor, Jessor, 1997, s. 33) a které může ohrozit vývoj adolescenta, ať již si je sám vědom rizikovosti nebo není. Pro problémové chování se v této souvislosti postupně vžilo označení **syndrom rizikového chování SRCH-D** (RBS – risk behavior syndrom, PBS – problem behavior syndrom).¹⁰

Souvisejícím termínem je **sociální chování**, které označuje buď podmíněnost většiny lidských aktivit společenskými a skupinovými vlivy, nebo ty aktivity, které podléhají obvyklému morálnímu hodnocení. Na základě toho můžeme rozlišovat různé **formy chování**, které jsou společensky nebo kulturně nepřijatelné či zakázané:

- **Disociální chování** v návaznosti na předcházející termín je sociálně a výchovně abnormální chování, které se pohybuje na hranici s normami dané společnosti a přivádí jedince do konfliktu s touto společností. Tento název bývá někdy využíván pro označení společensky nepřiměřeného a nepřizpůsobivého chování, které nenesé výrazy nenávisti. V etopedii je tento termín vnímán jako „*neškodné krátkodobé projevy chování*“

⁹ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 19-23. ISBN 978-80-247-2781-3.

¹⁰ SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). s. 43. ISBN 978-80-247-4042-3.

*překračující hranici normy, které lze eliminovat běžnými pedagogicko-výchovnými nástroji (např. lhaní, zlovyky, vzdorovitost, neposlušnost a neukázněnost během školní výuky.*¹¹

- **Asociální chování** je nespolečenské chování, které se vyznačuje nepřijímáním odpovědnosti a nerespektováním mravních norem dané společnosti avšak nedosahuje ještě úrovně ničení společenských hodnot jako u antisociálního chování. Není tedy právně postižitelné, ale je považováno za odchylku v chování jedince. Způsobuje problémy především samotnému jedinci tohoto chování, ale ovlivňuje také prostředí, kde se odehrává. Jedná se o závažnější odchylky chování od sociálních, etických a pedagogických norem, které však ještě nemají ráz trestné činnosti. (egocentrické chování, toulavost, záškoláctví, krádeže nebo suicidální chování).¹² Podobný výklad můžeme využít i při definování **predelikventního chování**, které ale predikuje vyšší pravděpodobnost vývoje směrem k trestné činnosti, než u jiných typů chování (agresivní chování, útěky z domova, rizikové sexuální chování atd).¹³
- **Antisociální chování** označuje takové chování, které nejvýrazněji porušuje normy, hodnoty a principy ve vztahu k vrstevníkům, okolí a společnosti. Jedná se o cílené protispolečenské chování, které není ve veřejném zájmu a patří k základním zdrojům rizikového vývoje a chování mládeže. Sobotková uvádí: *„Zahrnuje širokou škálu chování (krádeže, agrese, vandalismus, šikana, poškozování majetku), které obvykle mají povahu přestupku. Jen částečně se překrývají s delikventním chováním, pro které je charakteristický vyšší stupeň nezákonnosti a zásahy autorit v podobě policie a justice.*¹⁴

¹¹ SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika. 2.*, aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016. Pedagogika (Grada). s. 140. ISBN 978-80-271-0095-8.

JANDOUŘEK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. s. 33. ISBN 80-7178-535-0.

¹² Srov. tamtéž.

¹³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 313. ISBN 978-80-7367-825-8.

¹⁴ SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). s. 61-62. ISBN 978-80-247-4042-3.

Dalším často využívaným termínem je **sociální deviace** (dříve sociální patologie), nebo také **deviantní chování**, které chápeme jako jakoukoliv odchylku, úchylku od očekávaného, normálního způsobu jednání v souladu se sociální normou určité společnosti. Deviaci lze rozdělit dle způsobu chování na pozitivní (prohibice) a negativní (alkoholismus). V praxi však převládá negativní vymezení.¹⁵

Delikvence či **delikventní chování**, je pojem označující protispolečenské chování v podstatně širším slova smyslu než kriminalita. Jedná se o nepřijatelné chování, které je v rozporu nejen s právními, ale i dalšími společenskými normami a nemusí být spojeno s právními důsledky. Zahrnuje všechny typy aktivit, které překračují hranice sociálních a morálních norem chráněných zákony a předpisy, jejímiž pachatelé jsou osoby mladší 18 let. Zahrnuje i činy, které nejsou právně postižitelné z důvodu nízkého věku jedince. A patří sem tedy i činy páchané dětmi do 15 let věku. Často bývá užíván pojem **juvenilní delikvence** jako „*přestupky mladých osob, zpravidla do 16 až 18 let, ale také trestná činnost mládeže*“. Jedná se zkrátka o nežádoucí a nepřijatelné chování mládeže, které se může objevit jednorázově, příležitostně, ale i v podobě opakujících se stálých aktivit, které zpravidla souvisí se sociální poruchou osobnosti, kterou lze rozdělit na výše popsané dva typy podskupin; asociální chování a antisociální chování.¹⁶

Posledním pojmem je **kriminalita**, která je obecně definována jako veškeré páchaní přestupků nebo trestných činů a vědecky ji zkoumá kriminologie¹⁷. V širších souvislostech se jedná o nejzávažnější případ sociální deviace a rizikového chování. Kriminalitu lze chápat v užším vymezení **legálně (juristicky)** jako souhrn protiprávního jednání, které trestní právo posuzuje jako trestné činy. Anebo v širším, **sociologickém** pojetí, jako jednání, které není

¹⁵ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 14-18. ISBN 978-80-247-2781-3.

¹⁶ URBAN, Lukáš a Josef DUBSKÝ. *Sociální patologie*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2011. s. 13. ISBN 978-80-7251-361-1.

¹⁷ věda o kriminalitě (zločinnosti) a o jejích pachatelích a obětech a o její kontrole. Slovo „kriminologie“ znamená doslova „věda o kriminalitě“. „Criminologia“ je odvozeno od latinského crimen (zločin) a řeckého logos (ve smyslu učení).

sankcionováno trestními normami, ale projevuje se sociální deviací, která je pro společnost škodlivá. Každá společnost považuje za trestný čin něco jiného a při pohledu do historie zjistíme, že procházel neustálými změnami. Kde není žalobce, není soudce, a co není zakázáno, je povoleno. Optimálním výchozím bodem je trestný čin a jeho druhy, tak jak jsou definovány trestním právem. Je ale nezbytné rozšířit předmět pozornosti i na jiné sociální deviace. I když vědecky kriminalitu zkoumá kriminologie, tak kriminalita v sobě zahrnuje hledisko společenské i osobnostní a to je důvod, proč kriminologie čerpá své poznatky například ze sociologie, psychologie, psychiatrie, kriminalistiky, pedagogiky, trestního práva. Současně je kriminologie vědou empirickou, neboť kriminalitu zkoumá jako reálný jev.¹⁸

¹⁸ GŘIVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ a kol. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2019. s. 23-24. ISBN 978-80-7598-554-5.

2. RIZIKOVÉ CHOVÁNÍ

Pojem **rizikové chování** nahrazuje dříve používaný termín sociálně patologické jevy. Termín sociálně patologické jevy je jednak stigmatizující, normativně laděný a klade příliš velký důraz na skupinovou/společenskou normu. Vzorce rizikového chování se považují za soubor fenoménů, jejichž existenci a důsledky je možné podrobit vědeckému zkoumání a které lze ovlivňovat preventivními a léčebnými intervencemi.¹⁹

V této části práce se primárně věnuji oblasti rizikového chování, která úzce souvisí, a to jak z hlediska odborného, tak i praktického s rizikovými faktory. Pozornost bude směřována k slovnímu spojení rizikové chování, které se budu postupně snažit obsahově a teoreticky vymezit. S tímto termínem se v současnosti často setkáváme především v odborné literatuře, ale také v různých dokumentech, strategiích a konceptech, které vláda, kraje nebo různé participující organizace v souvislosti s preventivními opatřeními vydávají.

V předešlé kapitole byla snaha o popsání terminologických výrazů různých druhů chování. Zejména jsem se věnoval oblasti související s pojmem rizikové chování. Definice rizikového chování, jak je výše uvedeno, hovoří o určitém chování, které je nebezpečné nejen pro svého původce, ale i pro jeho okolí a společnost. Prvním slovem je **riziko**, které lze obecně popsat jako nebezpečí či vysokou míru pravděpodobnosti nezdaru a ztráty. Lze jej chápat jako proces, kdy jsme vystaveni nepříznivým podmínkám a očekává se pravděpodobnost nedostatečné adaptace neboli přizpůsobení se novým životním podmínkám.²⁰ Druhé slovo je **chování**, které je nejen v psychologii, ale i ostatních vědních oborech hojně využíváno. Jedná se o druhotnou kategorii psychiky, fenomén vyjadřující vnější projevy subjektu, jeho vnitřní, zážitkové zpracování situace. Chování je tedy

¹⁹ MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 161. ISBN 978-80-7422-393-8.

²⁰ SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyche (Grada). s. 40-42. ISBN 978-80-247-4042-3.

v čase probíhající děj, jehož prvkem je akt, v užším slova smyslu je komplexní složkou individua. Je vnímáno jako prožívání s fyziologickými změnami, které mohou, ale nemusejí být pozorovány navenek. Chováním může být i jednoduchá reakce (úsměv nebo odmítnutí zavrtěním hlavy). Zásadně lze však rozlišit **modality chování** - jednání, řeč a výraz (mimika, kinetika). Jednání je obvykle spojováno s aktivním činěním, ale nemusí tomu tak být vždy, může se jednat i o lhostejnost, přihlížení či pasivitu. Proto lze rozlišovat jednání aktivní (pohyb) a pasivní (nečinnost). Chování vystupuje vždy v jednotě s prožíváním. Než člověk něco vykoná, musí mít proto nějaký důvod, motiv, přemýšlí, než něco udělá, jak to udělá. A může se jednat i o protiklady pokud se chce vyhnout negativním důsledkům svého konání. V tomto smyslu je tedy vhodné rozlišovat následující **formy chování** - expresivní (vyjadřující skutečné smýšlení a pocity subjektu), adaptivní (účelně se přizpůsobující dané situaci) - předstírání (simulace), zastírání (disimulace), stylizace²¹.

2.1 Teoretická východiska a koncepty rizikového chování

Rizikové chování skrývá v sobě možné negativní důsledky, které přímo nebo nepřímo potenciálně vyúsťují v psychosociální nebo zdravotní poškození jedince, jiných osob, majetku nebo v širším smyslu prostředí a společnosti. Z tohoto pohledu se dle Sobotkové jedná o „*jeden zastřešující či nadřazený pojem, který obsahuje jak problémové, disociální, asociální tak antisociální a delikventní chování se svými projevy. Ty jsou často předmětem odborných konceptů a teorií, které se snaží vysvětlit jejich podstatu biologickými, psychologickými, sociálními konstrukty a jejich vzájemným propojením. Fenomén rizikového chování je rozsáhlým tématem, které vyžaduje mezioborový pohled*“.²² Tyto odborné koncepty a teorie nejsou sice předmětem této práce, ale považuji za užitečné se o nich stručně zmínit a provést tím určitý exkurz do těchto konceptů a teorií, které se pokoušejí vysvětlit příčiny rizikového chování.

²¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. s. 23-38. ISBN 80-200-0689-3.

²² SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyche (Grada). s. 40. ISBN 978-80-247-4042-3.

V následujícím textu se pokusím přiblížit některé **teorie rizikového chování**, které jsou v současné době k dispozici v odborné literatuře. Jedná se o přehled teorií, které nemusí primárně pracovat s doslovným pojmem rizikové chování, ale s pojmy souvisejícími, jako **delikventní** nebo **deviantní** chování a mohou se lišit i různým pohledem na dělení systémů těchto teorií. V praxi se však jednotlivé koncepty překrývají, doplňují a často i vzájemně potvrzují, nebo naopak vyvracejí. Obecně můžeme zaznamenat tři **teoretické přístupy** ke vzniku sociálně deviantních a patologických jevů (*tabulka 2.1*).

Tab. 2.1 Přehled teoretických přístupů

Biologicko-psychologické teorie	teorie rozeného zločince	oligofrenie jako příčina delikvence	genetické a adopční teorie	
Sociálně-psychologické teorie	teorie sociálního učení	teorie odlišného kognitivního stylu	teorie charakteru a temperamentu	
Sociologické teorie	teorie kulturního přenosu	teorie strukturálního tlaku	teorie anomie	kontrolní teorie
	etiketizační teorie	teorie subkultur	teorie diferenciální asociace	

Zdroj: kriminologie²³

Z následujícího výčtu teorií lze dovodit, že teoretických konceptů vysvětlujících principy rizikového, resp. deviantního či delikventního chování se v odborné literatuře nachází velké množství a nabízí tak širokou škálu možností jak uchopit tuto danou problematiku.

Biologicko-psychologické teorie

O teoriích kladoucí důraz na **biologické aspekty** se první zmínky zkoumání vlivu tělesné stavby na lidský charakter, temperament a chování objevují již v antice a středověku. Různé fyzické anomálie byly spojovány se společensky

²³ NOVOTNÝ, Oto a Josef ZAPLETAL. *Kriminologie*. 3., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2008. s. 70-98. ISBN 978-80-7353-376-8.

nemorálním chováním a pro jejich nositele to mělo většinou tragické důsledky. Významnou teorií je především **teorie rozeného zločince** (Lombroso) v druhé polovině 19. století, která je postavena na základě rozsáhlého antropometrického výzkumu (měření lebky) 4000 zločinců, kdy došel k závěru, že pozorované fyziologické defekty mohou predikovat vyšší pravděpodobnost kriminálního chování. Později tuto teorii zrevidoval a připustil větší působení psychosociálních vlivů. Goddardova studie zase vycházela z teorie nízké úrovně mentálních schopností (**oligofrenie**) jako příčiny delikvence. Labáth zase sledoval statistická data z diagnostických, výchovných a nápravných ústavů a poukazuje na nižší intelektovou úroveň umístěných adolescentů ve srovnání s běžnou populací. Další skupinu tvoří **genetické a adopční studie**, které uvádějí, že u delikventů jsou častěji naměřeny abnormality EEG, zvýšená reaktivita nervového systému, zvýšená hladina testosteronu nebo adrenalinu a snížené hodnoty serotoninu. Jiní autoři se domnívají, že některé formy deviantního chování jsou podmíněny dědičností určitých genů anebo jejich absencí. Srovnávací výzkumy (Lang) nejprve potvrdily vyšší prevalence hodnoty kriminálního chování u jednovaječných dvojčat než u dvojvaječných. Nově, ale nebyla dědičná predispozice statisticky významně potvrzena (Christiansen). Adopční studie (S. A. Mednick) analýza této studie této studie nepotvrdila spolehlivě predispozici k delikvenci. Větší váhu měl vliv prostředí. Tyto biogeneticky orientované výzkumy přinášejí určitá svědectví o jisté provázanosti sociálních deviací s biologickými faktory jedince. A právě s ohledem na zaměření primárně k určitému jedinci je nelze přeceňovat, jelikož nedokážou vysvětlit míru propojení těchto faktorů v různých skupinách společnosti.

Sociálně-psychologické teorie

Psychologicky orientované teorie jsou zaměřené hlavně na sociální učení, osobnostní rysy, kognitivní styly a temperament a operují s větším počtem vlivů. V české odborné literatuře zaměřené na delikventní chování se lze setkat s často citovaným teoretickým konstruktem Teorie sociálního učení (Eysenck). Tato koncepce pracuje s verzí, že neurotičtí jedinci mohou mít problém s nedostatečnou socializací s ohledem na nižší schopnost požadovaného sociálního učení. Tato teorie je později ještě doplněna o vliv interakce

zátěžových situací (frustrace, emocionalita, méněcennost). Eysenck uvádí dva okruhy proměnných, které prokazatelně ovlivňují výskyt antisociálního chování u adolescentů. Na jedné straně stojí osobnost jedince a jeho vrozená citlivost nervového systému (extraverze, psychoticismus) a na té druhé socializace adolescenta. Tyto adolescenty vnímáme jako jedince nezodpovědné, nespolehlivé, impulzivní, s vysokým egem, agresivní a znužené. Tyto proměnné u nich predikují projevy nerespektování norem a vyšší míru rizikových aktivit.²⁴

Hrčka uvádí: **„Rysy osobnosti samotné nemohou zcela determinovat jedincovu definici situace ani jeho chování v určité situaci, to je totiž podmíněno především sociálními interakcemi a vztahy a rolí vykonávanou v dané situaci, takže jedinec s určitými osobnostními vlastnostmi se může v různých situacích a sociálních rolích chovat odlišně.“**²⁵

Sociologicky orientované teorie

Jsou sociologicky orientované, a tedy neprosazují biologické ani psychologické proměnné a soustředí se na společenský a kulturní kontext vzniku rizikového chování. Sociologicky orientovaných teorií opět nalezneme v odborné literatuře velké množství. Mnohé se vzájemně doplňují nebo se opírají o společné myšlenky, jiné se liší. Mezi základní sociologicky orientované teorie patří **teorie kulturního přenosu**, která spočívá v myšlenkové koncepci a tvrzení, že deviantní chování je naučené v různých subkulturách (zde je považováno za normu) a ve vzájemné interakci. **Teorie anomie** (E. Durkheim), poměrně často bývá základním konceptem v odborných textech, které jsou zaměřeny na sociální deviaci. **Anomie** je stav jedince ve vztahu ke společnosti, kdy jsou oslabeny morální hodnoty a přestávají platit nastavené normy. Tím nastává chaos, bortí se tradiční hodnoty, přestávají platit zákony a nastavený systém. To vede k nejistotě společnosti, pocitu bezpráví a ohrožení. Durkheimova

²⁴ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČTA a Jana HULMÁKOVÁ a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. S. 71-83. ISBN 978-80-7400-732-3.

FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 29-33. ISBN 978-80-247-2781-3.

²⁵ HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Základy sociologie. 169 s. ISBN 80-85850-68-0.

koncepce souvisí se suicidální chováním jakožto projevem osamocení. Každý jedinec je pod tlakem sociálních norem a zákonů, které ovlivňují jeho chování, potřeby a cíle, a nemůže-li tedy dosáhnout těchto cílů legitimními prostředky, musí na dosažení těchto cílů rezignovat, nebo zvolit pro jejich dosažení nežádoucí chování s nelegitimními prostředky. Jako další teorie lze jmenovat například **teorii diferenciální asociace** (E. H. Sutherland), která se opírá o názor, že lidé se stanou delikventy, když se budou stýkat s lidmi, kteří již delikventy jsou nebo **teorie subkultur** (A. Cohen) nazývaná také teorií delikventního prostředí, navazuje na předchozí teorii anomie a později propojuje tyto poznatky s poznatky z teorie diferenciální asociace. Základem tohoto konceptu je sociální interakce, socializace v prostředí subkultury a (ne)uznávání společenských hodnot a norem. Teoretických konceptů zabývajících se rizikovým, deviantním chováním je opravdu mnoho a tak lze uvést ještě například **etiketizační (labelling) teorii**, **teorii rozbitých oken** nebo **teorii sociální dezorganizace**.²⁶

2.2 Vymezení a dělení rizikového chování mládeže

V předchozí části kapitoly bylo uvedeno obecné vymezení rizikového chování a byl zde proveden malý exkurz do teorií autorů pracujících s touto problematikou. Rizikové chování je nevhodné, ohrožující a nebezpečné nejen pro společnost jako takovou, ale také především pro ty, kteří se tohoto jednání dopouštějí. Teorie rizikového chování obecně vycházejí z výzkumů často orientovaných jen na základní formy tohoto jednání, jako je šikana, užívání legálních a nelegálních drog, kriminalita apod. S ohledem na svoji specializaci někteří autoři preferují rizika spojená s jejich profesní oblastí, a proto existuje v odborné literatuře různý obsah a výklad pojmů. Některé pojmy (např. kriminalita) jsou autory využívány pro zastřešení více forem rizikového chování a jiné jsou přesně definovány (vandalismus, delikvence atd.) Tento stav může také souviset s faktem, že jednotlivé formy rizikového chování jsou často

²⁶ URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Jan BAJURA. *Sociální deviace*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2012. s. 75-127. ISBN 978-80-7380-397-1.

vzájemně propojené. Například krádeže nebo vandalismus jsou poměrně často propojeny s užíváním nelegálních drog.

Podle Světové zdravotnické organizace (WHO) se rizikové chování rozděluje do tří skupin:

- **aktivní (agresivní) formy** - násilí, kriminalita, extremismus a další aktivity, které zahrnují různé formy agresivního chování;
- **pasivní formy** - záškoláctví, užívání legálních a nelegálních drog a další aktivity, které negativně ovlivňují život a existenci adolescenta;
- **kompromisní formy** - rodinné a vztahové problémy, pracovní výkyvy a další aktivity, které v sobě zahrnují sociální i profesní nestabilitu.

Poruchy chování jsou diferencovány podle jejich závažnosti, míry kontinuity či charakteru poruchového chování. Podle těchto kritérií mohou predikovat zvýšenou pravděpodobnost pozdějšího rozvoje osobnostní poruchy. Jak je výše uvedeno v závislosti na charakteru poruchy lze formálně vymezit tři skupiny; neagresivní, agresivní a kompromisní formy poruch chování. Agresivní forma chování, ale ve větší míře zasahuje do práv jiných lidí, a lze ji proto považovat za závažnější.²⁷ Poruchy chování s ohledem na společenskou závažnost mají základní dělení na **disociální, asociální a antisociální** (viz kapitola pojmy) a podle MKN²⁸ jsou dále děleny na:

Porucha chování ve vztahu k rodině

Zahrnuje „*disociální nebo agresivní chování (ne pouze vzdorovitost a opoziční chování), které je soustředěno především na domácnost a členy nukleární rodiny nebo bezprostřední domácnosti. Ani těžce narušené vztahy rodič versus dítě nejsou samy o sobě pro diagnózu dostačující. Mohou to být krádeže věcí*

²⁷ LABÁTH, Vladimír. *Riziková mládež: možnosti potencionálních zmien*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Série učebnic pro obor sociální práce. s. 42-47. ISBN 80-85850-66-4.

²⁸ Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (MKN) je publikace Světové zdravotnické organizace (v originále International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems, zkráceně ICD), která kodifikuje systém označování a klasifikace lidských onemocnění, poruch, zdravotních problémů a dalších příznaků, situací či okolností.

*z domova, často typicky zaměřené na peníze nebo majetek jednoho nebo určitých jedinců. To může být doprovázeno úmyslným destruktivním chováním, které je opět často zacílené na určité členy rodiny, např. rozbíjením hraček, nábytku, trháním šatů nebo jiným ničením majetku či násilím vůči členům rodiny, jsou též podklady pro tuto diagnózu*²⁹.

Nesocializovaná porucha chování

„Tento typ poruchy chování je charakterizován kombinací trvalého disociálního nebo agresivního chování s výrazným rozsáhlým narušením vztahů jedince k ostatním dětem.“ Jedná s především o samostatné porušování ustálených norem. Vztahy s dospělými lidmi jsou často závislé na získání důvěry, mohou tedy být i nepřátelské. Porucha se projevuje ve všech oblastech života jedince, avšak nejvíce jedinec porušuje normy ve školním prostředí, kde hraje velkou roli nedostatečné zapojení do skupiny vrstevníků.³⁰

Socializovaná porucha chování

Výskyt této poruchy je zaměřen na *„přítomnost přiměřeného trvalého přátelství s vrstevníky zhruba ve stejné věkové kategorii. Často, ale ne vždy, se skupina skládá z vrstevníků, kteří jsou určitou měrou zapojeni do delikventních či disociativních aktivit (chování dítěte porušuje normy, které společnost neschvaluje, ovšem ve skupině může jít o pozitivně zohledněné chování, které je skupinou schvalováno). Avšak nemusí to být vždy podmínkou. Dítě může být členem nedelikventní skupiny vrstevníků a přitom může samo, mimo skupinu, být delikventní.“* Skupina bývá většinou charakterizována přátelským prostředím, rituály a organizovaností. Vztahy k dospělým autoritám bývají špatné, ale k některým dospělým může mít dítě i velmi dobrý vztah. Porucha chování se může, ale nemusí projevovat v rodinném prostředí, často se však projevuje nejvíce mimo rodinu, obvykle je to ve školním prostředí.³¹

²⁹ *Mezinárodní klasifikace nemocí: 10. revize: duševní poruchy a poruchy chování: popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka.* 2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. s. 251. ISBN 80-85121-44-1.

³⁰ Srov. tamtéž, s. 252.

³¹ Srov. tamtéž, s. 253.

2.3 Formy rizikového chování mládeže

Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy (MŠMT) v rámci primární prevence specifikuje, pomocí závazných pokynů a dokumentů, jaké formy chování patří do oblasti rizikového chování ve školském prostředí, se zaměřením na dvě oblasti; předcházení rizikovým jevům a zajištění odborné intervence. Jako jeden z hlavních dokumentů lze uvést Metodický pokyn k primární prevenci sociálně rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních a rovněž Strategii prevence rizikových projevů chování u dětí a mládeže v působnosti resortu školství, mládeže a tělovýchovy na období 2017–2020. V nejužším (školském) pojetí dle metodiky MŠMT se jedná o sedm základních typů rizikového chování a v širším pojetí pak o neuzavřenou oblast dalších možných forem rizikového chování, s ohledem na vývoj společnosti a v ní neustále se vyskytující nová rizika a tím i nové **formy rizikového chování**.

- záškoláctví
- šikana a extrémní projevy agrese
- vandalismus, kriminalita a delikvence
- závislostní chování (užívání návykových látek, gambling, netolismus)
- sexuální rizikové chování
- extremismus, rasismus a xenofobie
- okruh poruch a problémů spojených se syndromem týraného a zanedbávaného dítěte (CAN)
- extrémně rizikové sporty a rizikové chování v dopravě
- poruchy příjmu potravy.³²

V roce 2019 zaznamenala Česká školní inspekce při své kontrolní činnosti nicotný rozdíl v množství nahlášených případů **šikany** než v roce předešlém. Dlouhodobě ovšem počet případů v evidenci stoupá. Apriori to sice nemusí znamenat nárůst případů, ale jen sníženou míru latence, díky lepším mechanismům a komunikaci při jejím odhalování, nic méně výskyt šikany

³² Metodické doporučení MŠMT k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (č.j. MSMT-21291/2010-28)

v České republice je v porovnání s ostatními vyspělými zeměmi nadprůměrný. A to i s ohledem na fakt, že přesná statistika o šikaně na školách neexistuje a její výskyt může být ve skutečnosti ještě vyšší. Nejčastějším rizikovým chováním mládeže ve školním prostředí ovšem není šikana, ale **záškoláctví** (tabulka 2.2). Dle České školní inspekce je záškoláctví dlouhodobě nejrozšířenější typ rizikového chování především u středoškolské výuky, zejména nematuritních oborů. Ve školním roce 2018/2019 zaznamenaly střední školy a učiliště záškoláctví u svých studentů skoro v 65 procentech. Jeden student v průměru zameškal 130 hodin, z toho potom nejméně pět neomluvených. Sice tendence v posledních pár letech je mírně oslabující, ale počty zameškaných a poměrně často i neomluvených hodin jsou vysoké. Vysoká absence žáků ve výuce je významným aspektem, který má negativní dopad na vzdělávání žáků. U některých jedinců je absence dokonce tak vysoká (500 hodin), že značně ovlivňuje jejich prospěch a nezdědka končí ukončením studia. Výrazné rozdíly jsou i mezi kraji, kde například v Ústeckém a Karlovarském kraji kvůli nadměrné absenci končí předčasně až 15 procent žáků. Dalším z častějších projevů rizikového chování středoškoláků je podle výroční zprávy ČŠI **kouření**, které se pohybuje okolo 50 procent.³³

Tab. 2.2 Podíl (%) základních a středních škol na výskytu rizikového chování

Rizikové chování žáků	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019
Záškoláctví	45,7	43,5	44,8	43,8
Šikana	41	35,3	38,1	37,9
Agrese, násilí, ublížení na zdraví	33,7	32,9	34,2	30,7
Užívání návykových látek	8,2	10,8	8,4	9,2
Kyberšikana	23	20,5	24,5	29,9
Poškození majetku, vandalismus	33,2	30,9	31,3	32,4
Krádeže	26,3	24,6	24,2	23,5
Kouření	22,6	25	26,1	26,8
Jiné	7,6	10,4	10,9	15,9

Zdroj: Česká školní inspekce

³³ *Prevence - tematická zpráva: Prevence a řešení šikany a dalších projevů rizikového chování na školách* [online]. Praha: Česká školní inspekce; Čj.: ČŠIG-3529/16-G2 [cit. 2020-10-01]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3028829-ani-koureni-ani-sikana-nejcastejsim-rizikovym-chovanim-stredoskolaku-je-zaskolactvi>

2.4 Charakteristiky vybraných forem rizikového chování u mládeže

Záškoláctví

Záškoláctví charakterizujeme jako úmyslné zameškávání školního vyučování, kdy žák o své vlastní vůli a většinou za nevědomí rodičů nechodí do školy a neplní školní docházku. Jde o neklasičtější poruchu chování. Záškoláctví můžeme rozdělit na dva typy, na záškoláctví impulzivního charakteru a na záškoláctví plánované. V prvním případě žák předem neplánuje do školy nejít, ale reaguje náhle a nepromyšleně. Ve druhém, již jde o plánovanou absenci, o vyhnutí se nějakému testu, zkoušení, neoblíbenému předmětu či vyučujícímu. Co se týká příčin záškoláctví, tak ty se dají rozdělit do tří základních skupin - negativní vztah ke škole, vliv rodinného prostředí a způsob trávení volného času (vliv party).³⁴

Šikana jako nežádoucí společenský jev

U šikany bychom si měli položit otázku, co to vlastně šikana, resp. šikanující chování je a kam až dokáže zajít. Zde se často mýlíme a za šikanu považujeme i to, co šikanou vůbec není a naopak to, co šikanou je, často přehlédneme. Dle průzkumů pocítilo šikanu na vlastní kůži už mnoho dětí, které kvůli ní zažily nejhorší chvíle v dosavadním životě. Jestliže dokážou být lidé zlí, děti mnohdy ještě víc. Zdánlivě šikanu připomíná i nevinné škádlení mezi dětmi (tzv. **teasing**). Dle Martínka je **šikana** když „*jeden nebo více žáků úmyslně a většinou opakovaně týrá spolužáka nebo spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci*“.³⁵ Náš právní řád nezná **definici šikany**, ta je vymezena v metodickém pokynu MŠMT - šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje formu přímou, jako fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní či s využitím sociálních sítí, v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i podobu

³⁴ Metodický pokyn MŠMT k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví (č. j. MSMT-32548/2017)

³⁵ MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada, 2009. Pedagogika (Grada). s. 10. ISBN 978-80-247-2310-5.

sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování spolužáky nebo jinou, obdobnou skupinou.³⁶ Děti, které se staly obětí šikany, jí bohužel poznaly většinou ve škole. Oběť šikany se může stát prakticky kdokoli, ale častým důvodem bývá příchod do nového kolektivu. Terčem nepřátelství může být přednost (např. velmi dobrý prospěch), ale častěji se jedná spíše o nějaký handicap (např. tělesná indispozice), kdy riziko spočívá při fyzické konfrontaci s **agresorem** (většinou jedinec s tělesnou zdatností). Mimo fyzický kontakt může intelligence agresora spojená s bezohledností a krutostí získat pro svůj záměr skupinu. Kolář rozlišuje důsledky šikany na dvě části, v počátečním stádiu šikanování jsou následky méně nápadné, o to je však zákeřnost vyšší. Vlivem stresu jsou děti plaché, nejisté, mohou se začít rozvíjet deprese, úzkost, pocit méněcennosti nebo psychosomatické potíže, netěší se do školy a zaujímají k ní negativní postoj (jsou při vyučování nepozorní, dochází ke zhoršení prospěchu a snaží se škole vyhýbat - záškoláctví). Oběti pokročilých stádií šikanování mívají následky celoživotní a jsou velmi závažné, v některých případech končí sebevraždou.³⁷

Závislostní chování

Závislostní chování obsahuje charakteristické rysy závislosti a některé formy návykového chování, které není možné označit jako závislost, ale které mají se závislostí určité společné rysy (neschopnost odolat impulsu, pokušení, přestože dotyčný ví, že jeho jednání je nežádoucí, nedokáže odolat a také není schopen přestat). Co je a co není závislost, jednoznačně vyplývá z definice závislosti. **Definice závislosti** je formálně vymezena v Mezinárodní klasifikaci nemocí (MKN-10) a jedná se o „*syndrom závislosti, o skupinu fyziologických, behaviorálních a kognitivních fenoménů, v nichž užívání nějaké látky nebo třídy látek má u daného jedince mnohem větší přednost než jiné jednání, kterého si kdysi cenil více.*“³⁸ Centrální popisnou charakteristikou syndromu závislosti

³⁶ Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních (č.j. MSMT-21149/2016)

³⁷ KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. s. 156-160. ISBN 978-80-7367-871-5.

³⁸ *Mezinárodní klasifikace nemocí: 10. revize: duševní poruchy a poruchy chování: popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka*. 2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. s. 86. ISBN 80-85121-44-1.

je touha (často silná, někdy přemáhající) brát psychoaktivní látky (které mohou, avšak nemusí být lékařsky předepsány), alkohol nebo tabák. Závislost na práci, internetu, patologické hráčství apod. není závislostí v pravém slova smyslu. Nelze však popřít, že uvedené druhy návykového chování mají se závislostí určité společné rysy.³⁹ Dle Matého není závislost způsobena drogami, ale jedná se o zoufalou, usilovnou a navyklou snahu zaplnit prázdnotu vzniklou v důsledku bolesti a traumat, bez ohledu na společenské postavení, inteligenci či místo narození.⁴⁰

Závislostní chování - užívání návykových látek

Poměrně sledovanou formou rizikového chování je užívání a zneužívání **legálních a nelegálních drog**. Mezi největší problémy z oblasti legálních drog u adolescentů patří **tabákové výrobky** a **alkoholické nápoje**. Mezi látky nelegální řadíme především marihuanu, pervitin, halucinogenní houby, kokain, extáze a další drogy. Právní vymezení **omamných a psychotropních látek** a další zákonná ustanovení jsou zakotvena v § 283–289 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákon, ve znění zákona č. 306/2009 Sb., a v navazujících předpisech. Do této skupiny lze zařadit také zneužívání léčiv a psychofarmak. Důvodem je vysoká prevalence tohoto chování u české mládeže.

Kouření tabáku je z psychologického hlediska vysvětlován hlavně teorií sociálního učení. První zkušenosti s tabákovými výrobky totiž mívají lidé v období adolescence a v rámci vrstevnických skupin, které často posilují toto chování, které ale vyústí v kuřácký návyk. Návyk způsobuje toxický rostlinný alkaloid nikotin, který průměrně během dvou let vyvolá závislost. Kuřáci popisují, že tabák uvolňuje napětí, stres, mírní pocity únavy a zlepšuje soustředění. Kouření tabáku a z něho vyplývající nikotinová závislost je jednou z nejrozšířenějších drogových závislostí v České republice. WHO udává, že žádný jiný konzumní produkt není tak nebezpečný a nezabíjí tolik lidí jako tabákové výrobky. Kouření tabáku je nejrozšířenější způsob jeho užívání a také

³⁹ NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-908-8.

⁴⁰ MATÉ, Gabor. *V říši hladových duchů: blízká setkání se závislostí*. Přeložil Viktor JUREK. Praha: PeopleComm, 2020. s. 245. ISBN 978-80-87917-62-6.

hlavní příčinou úmrtí a významně zvyšuje riziko dalších nemocí. Jedná se o celosvětový společenský problém, jelikož odstraňování zdravotních následků a prevence stojí celosvětovou ekonomiku ročně několik milionů dolarů. Kouření a nejen to aktivní sebepoškozující, ale i pasivní (v přítomnosti kuřáka) si ročně vezme miliony lidských životů a dalším způsobí vážné zdravotní komplikace (kardiovaskulární, respirační a nádorová onemocnění, poškození funkce pohlavních orgánů a plodu v těhotenství a další). V České republice se počet kuřáků dlouhodobě nemění, odhadem se v obyvatelstvu nachází cca 30 % pravidelných kuřáků (především muži). Každý rok je registrováno asi 20 tisíc úmrtí v souvislosti s kouřením tabákových výrobků (nejčastěji cigarety).⁴¹

Konzumace alkoholu je zejména u mládeže forma rizikového chování, která má podle dosavadních zjištění různé příčiny svého vzniku u jedince, kdy se jedná hlavně o genetické, biologické, psychické a sociální proměnné. Lidé zneužívají alkohol k uspokojení některých svých potřeb, zejména v podobě různých rituálů jako součást rodinných nebo jiných společenských akcí, jako prostředek k interakci s ostatním nebo jako prostředek k dodání odvahy, zmírnění napětí, úzkosti či stresu. Odborné literatura pracuje s mnoha výkladovými teoriemi alkoholové závislosti a s ohledem na celospolečenský problém jsou nejvýznamnějšími teorie z oblasti sociologie. Bohužel se jedná i o problematiku užívání a zneužívání alkoholických nápojů u mládeže, kdy výsledky různých studií poukazují na nežádoucí chování zejména u adolescentů. Alkohol je droga, která je pro děti a mladistvé, stejně jako jiné drogy, nebezpečnější než pro dospělé. Čím jsou jedinci, kteří pijí alkohol mladší, tím zde stoupá riziko vyšší pravděpodobnosti pozdějšího přechodu na tvrdé drogy. Přičemž tato forma rizikového chování je více rozšířena u chlapců, kdy kontakt s alkoholem začíná v brzkém věku a je také častější než u dívek. Vyšší celoživotní, roční a měsíční prevalence dosahují žáci základních škol a studenti ze středních odborných učilišť, na opačném konci jsou adolescenti z víceletých a čtyřletých gymnázií.⁴²

⁴¹ VAVRINČÍKOVÁ, L. (2012). Harm reduction a užívání tabáku. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga. s. 7-11. ISBN 978-80-7476-009-9.

⁴² VAVRINČÍKOVÁ, L. (2012). Harm reduction a alkohol. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga. s. 7-13. ISBN 978-80-7476-008-2.

Užívání nelegálních drog používali lidé již v minulosti jako tišící, léčebné a rituální prostředky. V současnosti je hlavní důvod užívání, zejména pro mládež, převážně pro zábavu, „relaxaci“ nebo jen proto, že je to „ln“. Bez ohledu na století se tito jedinci v mnoha případech později stávají na těchto látkách dlouhodobě závislími. Droga je užívána pro změnu nálady, vědomí, ovlivňuje nervovou soustavu a činnost psychosomatických funkcí. V České republice je tato problematika právně řešena paragrafy 283 až 289 zákona č. 40/2009 Sb., které vymezují nedovolenou výrobu, přechovávání omamných a psychotropních látek a jedů a šíření toxikománie. Jsou to látky, které mohou negativně ovlivnit psychiku člověka nebo jeho sociální chování a ovládací či rozpoznávací schopnosti a dělí se do základních skupin: a) **cannabinoidy** (hašiš, marihuana), b) **halucinogeny** (LSD, psilocybin-lysohlávky, extáze), c) **opiáty** (heroin, opium, morfin), d) **stimulační drogy** (pervitin a amfetaminy, kokain), e) **psychofarmaka** (benzodiazepiny, barbituráty), f) **rozpouštědla** (Toluen, Chloroform).⁴³

Závislostní chování (nelátkové)

Netolismus, česky závislost na internetu nebo také v širším kontextu na virtuálních drogách je v současné době velice aktuální téma života ve virtuálním světě, který byl stvořen a přizpůsoben k uspokojování našich potřeb. Tento systém byl primárně vyvinut jako zdroj informací a až po té nám začal sloužit jako zdroj zábavy a komunikace. Netolismus je závislost (mládež je nejrizikovější a nejpočetnější skupina v počtu závislých), která může mít mnoho různých podob od hraní her, přes chatování, po nekonečné surfování. Jde o stav, kdy jedinec již není schopen kontroly nad určitým způsobem chování nebo jednání a kdy se určitá aktivita stala pro tohoto jedince tím nejdůležitějším a přímo ovlivňuje jeho psychiku (změna nálady, agresivita, deprese apod.). Tento stav postupně způsobuje potíže ve škole, v zaměstnání, ale i v osobních vztazích. Část problému převážně souvisí s výchovou v rodině, kdy sami rodiče nejsou příkladným vzorem. Abychom pochopili, co za těmito typy závislostí děti

⁴³ KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 60 a násl. ISBN 978-80-7387-793-4.

ŠPLÍCHALOVÁ, A., K. HRNČÍŘ, Z. TOMEŠOVÁ a kol. Problematika drog v pracovních-lékařské péči. [online]. Zdravotní ústav se sídlem v Ostravě, Centrum zdravotnických služeb [cit. 2020-09-13]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/cpl/Materialy_ze_seminaru/Materialy_2009/splichalova-16.4..pdf

na internetu stojí, co tím získávají, je důležité podívat se do základních lidských (dětských) potřeb. Spousta dospělých, aby si tzv. odpočinula, dává dětem tento způsob života jako vzorec ideálního trávení nejen volného času. **Posadí je před televizi, dají jim telefon nebo tablet a hraj si.** Když rodina následně v rámci uspokojování vlastních potřeb dítěte nefunguje, dítě samo hledá možnou alternativu a dle předkládaného vzorce je jednou z možností právě únik do online světa. S rozvojem chytrých technologií (smartphonů, tabletů a dalších) je nemožné a i nevhodné dětem bránit v přístupu na internet, je ale potřeba si včas uvědomit jaká rizika ve vztahu k internetu se vyskytují. V současnosti i s ohledem na uspokojování potřeb mládeže lze použít dělení na **a) závislost na sociálních sítích, b) závislost na online hrách, c) závislost na kybersexu, c) online gambling.**⁴⁴

Online gambling je online forma **gamblerství** nebo také patologického hráčství, což je porucha spočívající v častém a opakovaném hraní hazardních her, které pokračuje i přes nepříznivé sociální důsledky. Jedná se o patologickou psychickou závislost na lákavé představě rychlého zisku peněz nebo jiné hmotné výhry. V této fázi se již jedná o problém, který výrazně ovlivní lidský život, jelikož pravidla těchto her bývají nastavena nevýhodně a lidé trpící touto poruchou riskují své zaměstnání, zadlužují se, často lžou nebo porušují zákon, aby získali peníze či se vyhnuli zaplacení dluhů. Důsledkem bývá mimo existenčních problémů i zásadní narušení rodinných a mezilidských vztahů. Český právní řád nedovoluje hru hazardních her osobám mladších osmnácti let, ale v online prostředí je kontrola, potažmo vymahatelnost obtížná.⁴⁵

S online životem souvisejí i další rizika jako například **kyberšikana, kybergrooming, kyberstalking** nebo **sexting**. Jestliže vnímáme internet jako hrozbu v možné závislosti na něm, potom to, že děti na internetu surfují, hrají hry a chatují, může být ještě ta „lepší“ varianta. Ta horší může skončit i tragicky.

⁴⁴ VIEWEGOVÁ, Martina. NETOLISMUS. *Internetembezpecne.cz* [online]. 5. listopadu 2019 [cit. 2020-08-16]. Dostupné z: <https://www.internetembezpecne.cz/netolismus/>

⁴⁵ *Mezinárodní klasifikace nemocí: 10. revize: duševní poruchy a poruchy chování: popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka*. 2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. ISBN 80-85121-44-1.

Prostředí internetu a hlavně sociálních sítí nabízí dětem (a samozřejmě nejen dětem) prakticky neomezené možnosti. To, že se komunikace mladých přesunula do virtuálního světa, nemusí znamenat prvotní hrozbu. Otázkou je, co tam dělají. **Sexting** je elektronické rozesílání zpráv, fotografií či videí se sexuální podtextem. Jedná se o rizikovou zábavu dospívajících, kdy tato aktivita obecně není závadná, závadné je až zneužití těchto materiálů. Není tedy důvod ji apriori odsuzovat nebo mládež kvůli tomu ponižovat. Je potřeba jim včas podat informace a vysvětlit jaká rizika to s sebou nese a všeobecně je vychovávat k určitým mezním hranicím a respektu k druhým. Co se na začátku může zdát jako vzrušení a zábava, to později může být noční můra, jelikož takovýto materiál se snadno stane nástrojem **kybergroomingu** (psychická manipulace dítěte dospělým prostřednictvím moderních komunikačních technologií s cílem získat důvěru oběti, vylákat ji na osobní schůzku a zpravidla sexuálně zneužít) a kyberšikany, která v krajních případech končí i sebevraždou. Většina dospívajících sdílí intimní fotografie a videa, aniž by si uvědomovali, že se jedná kompromitující materiály. Převládá fakt, že jim to dodá na atraktivitě a pomůže při seznamování a možné následky neřeší. Z pohledu práva je sexting, v němž figurují nezletilé a mladistvé osoby trestný čin (tvorba, šíření a držení dětské pornografie).⁴⁶

Vandalismus

Tímto pojmem je označováno rizikové chování a činy adolescentů, v souvislosti s bezdůvodným ničením majetku a společenských hodnot, které je motivováno, pouze uspokojením vlastních potřeb a snahou se zviditelnit. Dle Urbana a Dubského se jedná o „*svévolné (tedy neúčelné) a logicky nezdůvodnitelné ničení hodnot (veřejného i soukromého majetku a podobných statků), jehož skrytým účelem bývá vybití nahromaděného napětí a agresivity, rozptýlení ze životní stereotypie či nudy, zábava. Jedná se o agresivní formu sebe prezentace, boje s pocity vlastní méněcennosti a získávání společenské*

⁴⁶ VÁGNEROVÁ, Kristýna. Sexting je tou horší zábavou dospívajících. *Bety.cz* [online]. 18. října 2020 [cit. 2020-10-20]. Dostupné z: <https://www.bety.cz/sex-a-vztahy/clanky/%2033921/Sexting-je-tou-horsi-zabavou-dospivajicich>

prestíže v rámci specifické sociální skupiny“.⁴⁷ Vandalové nebývají většinou osamělí jedinci, ale skupina, parta, gang adolescentů. V této skupině lze pozorovat i další formy rizikového chování spočívající například v požívání alkoholu a nelegálních drog. Jejich cílem bývají často autobusové a vlakové zastávky, odpadkové koše či jiný městský mobiliář a to formou devastace, graffiti (sprejerství) či jiného způsobu ničení. Vandalismus jim beze smyslu umožňuje zažívat pocity vítězství a nepřemožitelnosti nad těmito objekty. Důvodem, respektive motivem může být nuda, čas vyplňující povrchní zábava, chuť zažívat nové adrenalinové či nebezpečné zážitky, patřit do nějaké skupiny a v neposlední řadě šokovat své spoluobčany (starší generaci).⁴⁸

Rizikové sexuální aktivity

Období dospívání představuje nejdynamičtější a komplexní proměnu v životě jedince, která nějakým způsobem modifikuje všechny složky osobnosti. Toto období je charakterizováno hlavně vývojem sexuálních pohlavních znaků, které se postupně stávají plně funkčními a dochází k rozvoji psychosociálních vztahů a sexuálních aktivit. V rámci tohoto psychosexuálního vývoje se mohou u adolescentů objevit různé formy rizikového chování, které mohou trvale ovlivnit jejich psychický vývoj a sociální život. Adolescent se dostává do nových neznámých situací, jako jsou nezvládnuté vztahy a rozchody, které v tomto věku mohou vést až k sebevražednému chování, sexuální styk spojený s nechtěným těhotenstvím nebo potratem či sexuálně orientované agresivní činy vůči vrstevníkům, sexuální styk před dovršením zákonné věkové hranice 15 let, prostituce, komerční sexuální aktivity (focení a filmování pornografického materiálu) až promiskuitní sexuální chování spojené s přenosem pohlavních chorob (HIV/AIDS, syfilis). Jedná se jen o orientační výčet, který není brán jako konečný, jelikož určité formy sexuálního chování mladých lidí mohou, ale nemusejí být v určitém kontextu vnímány za rizikové. Jako rizikové se jeví těhotenství v dospívání, které mívá za následek nedokončení studia na střední

⁴⁷ URBAN, Lukáš a Josef DUBSKÝ. *Sociální patologie*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2011. s. 10. ISBN 978-80-7251-361-1.

⁴⁸ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. *Psyché* (Grada). s. 55-56. ISBN 978-80-247-2781-3.

škole a jelikož většinou nejsou pro založení rodiny socioekonomicky zralí, dívka zůstává často svobodnou matkou. Zde lze konstatovat, že jedna forma rizikového chování podporuje výskyt druhé.⁴⁹

Extremismus

V dnešní době pojmy extremismus, ale také rasismus, různé projevy fašismu, antisemitismu, xenofobie, náboženského a kulturního fanatismu, ekoterorismu apod. jsou poměrně aktuální a reálné k současné situaci. Dostává se jim pozornosti zejména ze strany médií a návazně i společnosti. První pojem extremismus je vnímán jako porušování či nerespektování základních ústavních, společenských a politických norem, jde o protiprávní jednání, které ohrožuje a útočí na základní principy demokracie a lidská práva a svobody. Jedná se o krajně vyhocené nepřátelské postoje a ideologie s prvky sociální demagogie a nenávistí a to i za použití násilí.⁵⁰ Ostatní pojmy bývají dávány do souvislosti s termínem extremismus. Extremismus není jevem novým ani jevem výjimečným, má různou intenzitu, existuje ve všech zemích a vychází z různých tradic, které mu dávají různou formu a podobu. Různě formované skupiny dávají o sobě vědět prostřednictvím výroby a šíření tiskovin obsahujících jejich ideologické myšlenky včetně internetových stránek, pořádáním například hudebních koncertů či jiných společenských akcí s ideologickou tematikou. K prosazování svých cílů volí legální i nelegální prostředky včetně realizací většinou násilných demonstrací s ničením veřejného i soukromého majetku. V těchto skupinách převažují absolventi učilišť s výučním listem, absolventi základních škol bez další kvalifikace a nemalou, poměrně konzistentní část tvoří mládež, která do těchto řad vstupuje většinou jen proto, aby se něco dělo, láká je adrenalin. Sdílení idejí nebývá tím hlavním důvodem.⁵¹

⁴⁹ KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 236-314. ISBN 978-80-7387-793-4.

⁵⁰ DANICS, Štefan. *Extremismus*. Praha: Triton. Řešení krizových situací. s. 9-15. ISBN 80-7254-454-3.

Extremismus. *Mvcr.cz* [online]. Praha: Ministerstvo vnitra české republiky, 2010 [cit. 2021-09-13]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/co-je-extremismus.aspx>

⁵¹ VEGRICHTOVÁ, Barbora. *Extremismus a společnost*. 2. aktualizované a doplněné vydání. Pízeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. s. 27-38. ISBN 978-80-7380-665-1.

Rizikové chování ve sportu a v dopravě

Jedná se o „*relativně novou formu rizikového chování*“ a je důležité rozlišovat rizikové aktivity od extrémních sportů. Toto rizikové chování lze definovat jako „*záměrné vystavování sebe nebo druhých nepřiměřeně vysokému riziku újmy na zdraví nebo dokonce přímému ohrožení života v rámci sportovní činnosti nebo v dopravě*“.⁵² **Rizikové (hazardní) aktivity** postrádají zodpovědnost a pud sebezáchovy, hodnota lidského života není na prvním místě, tam je zábava, vzrušení a dobrodružství. Mezi mládeží jsou v tomto směru rozšířeny aktivity jako jízda mezi vagóny metra nebo tramvaje, experimenty se změněnými stavy vědomí, **dangerous parkour** (přeskakování mezer mezi domy ze střechy na střechu), tajné závody aut za plného provozu, záměrné ježdění pod vlivem psychoaktivních látek, raftové sjezdy divokých řek bez potřebného vybavení a zkušeností, snowboarding v lavinových polích nebo extrémní sjezdy horských kol v nebezpečném terénu bez ochranných pomůcek. Oproti tomu **extrémní (adrenalinové) sporty** jsou aktivity, které mohou být spojovány s vyšším rizikem nehod, ale jejich primárním účelem je samotný zážitek, dobrodružství, vzrušení, ale ne za každou cenu. Na rozdíl od rizikových aktivit se některé extrémní sporty staly časem nejen masovou záležitostí, ale i olympijským sportem (**snowboarding, skicross**, bikros, skateboarding). Extrémní sporty jsou oblíbeny hlavně mladými lidmi, jelikož umožňují využívat, zlepšovat a zvyšovat psychický a fyzický potenciál, překonávat limity toho čeho je člověk schopen, únik z každodenního stereotypu, vybití nahromaděné energie a přísun nových, zajímavých a jedinečných zážitků, odreagování a aktivního odpočinku. Samostatnou otázkou je doping. Doping znamená užívání zakázaných látek a metod se základním cílem zlepšit sportovní výkon nebo urychlit regeneraci.⁵³

Ostatní formy rizikového chování

Do této kapitoly můžeme zařadit například **suicidální jednání**, které společně se sebepoškozováním patří mezi nejzávažnější projevy autoagrese. Zatím co suicidální chování má projevy nápadů, myšlenek a proklamace, suicidální

⁵² BĀRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: monografie*. Praha: Sdružení SCAN, c2010. s. 76. ISBN 978-80-87258-47-7.

⁵³ SLEPIČKA, Pavel, Irena SLEPIČKOVÁ a Jiří MUDRÁK. *Rizikové chování ve sportu dětí a mládeže*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2018. s. 19 a nás. ISBN 978-80-246-3995-6.

jednání zahrnuje behaviorální projevy aktivně směřující k sebevražednému činu. Do kapitoly ostatní rizikové chování mládeže lze zařadit i závislost na cvičení jako následek mediálního tlaku „ideálu“, která přímo souvisí s dalším rizikovým chováním a to **poruchou příjmu potravy** (mentální anorexie a bulimie). Další „moderní“ nelátkovou závislostí je **oniománie** nebo také **shopaholismus** (závislost na nakupování) nebo **workoholismus** (závislost na práci), která se ale s ohledem na věk vyskytuje v této kohortě spíše výjimečně. Jedná se o takové poruchy, které uvádějí jedince do neschopnosti odolat pokušení. Krátce jen k **mentální anorexii** a **bulimii**, které jsou typem rizikového chování (**porucha příjmu potravy**) převážně u dívek v období dospívání, výjimkou ovšem nejsou ani chlapci (zde se spíše jedná o **bigorexii** – svalová dysmorfofobie, závislost na posilování, užívání anabolik). Tyto jevy jsou spojeny s rizikovým stravováním a širokou škálou bio-psycho-sociálních faktorů. Mentální anorexie a bulimie se projevují intenzivním strachem z přibývání na váze, častým a někdy i kompulzivním sledováním tělesné hmotnosti, zkresleným vnímáním vlastního těla a manipulací s jídlem. **Mentální anorexie** je duševní nemoc a spočívá v odmítání potravy, kdy může mít velmi akutní průběh a může vést k totálnímu vyhladovění, oproti tomu **mentální bulimie** je definována jako neukojitelný hlad po jídle, přejídání a následné vyzvracení, který nemusí být jen psychologickou poruchou, ale může mít i fyziologické příčiny (poruchu štítné žlázy). Obecně se jedná o osoby impulzivní s perfekcionistickými rysy, depresivními a úzkostnými stavy, obsedantně-kompulzivní poruchou a poruchy nálad, které dále mají oslabenou imunitu a rozvrácený metabolismus, rychle se unaví a převládá nespokojenost (převážně s vlastním tělem) a negativní emoce, které se mohou projevit sebevražedným jednáním. Příčinou bývá již zmíněný mediální tlak a s tím související tlak vrstevníků a velmi častým důvodem je sexuální zneužívání v dětství.⁵⁴

⁵⁴ KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY a Jana HAMANOVÁ a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. s. 162-169, s. 315-332. ISBN 978-80-7387-793-4.

Kriminalita mládeže

Rizikové chování mládeže může velmi snadno přejít do chování delikventního, které někdy naplňuje i znaky trestného činu. Trestná činnost páchaná mládeží je ovlivněna stupněm psychického a somatického vývoje, vlastnostmi, zkušenostmi a motivy k páchání trestné činnosti. Mládež páchá trestnou činnost většinou ve skupině či spolupachatelství. Činy jsou ovlivněny emocemi v dané situaci. Díky snížené rozumové vyspělosti mají nižší schopnost na posouzení dané situace a nedomyšlí důsledky svého jednání. U osob s delikventním chováním se často objevují různé poruchy osobnosti. Z pohledu kriminality a delikvence se jedná o emočně nestabilní poruchu osobnosti, která se projevuje výbušností a agresivitou. Impulsem potom bývá většinou alkohol nebo jiná návyková látka, která zvyšuje agresivitu a nepřiměřené reakce. *„Důležitým znakem kriminality mládeže je výrazná neschopnost odložit uspokojení svých potřeb na pozdější dobu nebo se některých potřeb vzdát.“*⁵⁵ K nejčastěji páchaným činům mládeží, patří násilí proti jednotlivci či skupině, opilství a výtržnictví, krádeže, vandalismus, toxikomanie, prostituce nebo gamblerství. V oficiálních statistikách⁵⁶ převládá podíl majetkové kriminality, ale i přes **vysokou míru latence**, zde dochází ke změnám. Jak uvádí Marešová: *„Jednou z takových změn je **změna motivace majetkové kriminality mládeže** – např. dříve dítě kradlo to, co se mu líbilo – dnes to, co lze zpeněžit, kdy značná část prostředků je použita k nákupu či obstarání drog pro vlastní potřebu. A nepřehlédnutelnou změnou je, že dochází k **nárůstu mravnostní kriminality**, konkrétně **pohlavní zneužívání a znásilnění.**“*⁵⁷ Zejména v těchto případech se jedná o velmi vysoký podíl činů, o kterých se policie nedozví. I zde tak platí, že jednotlivé formy kriminality mládeže jsou často vzájemně propojené.

⁵⁵ GRIVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ a kol. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2019. s. 490. ISBN 978-80-7598-554-5.

⁵⁶ Statistiky ESSK Policejního prezidia ČR

⁵⁷ MAREŠOVÁ, Alena. *Kriminalita mládeže v podmínkách současné české společnosti: pro studenty magisterského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2018. s. 87-88. ISBN 978-80-7251-483-0.

3. RIZIKOVÉ A PROTEKTIVNÍ FAKTORY

V první části této kapitoly se bude jednat o obecnou determinaci **rizikových** a protektivních **faktorů**. Tyto faktory je potřeba znát především jako základ pro efektivní uplatnění programů primární prevence.

3.1 Rizikové faktory

Jako faktory rizikové jsou označovány „*výzkumem ověřené činitele nebo podmínky spojované s rostoucí pravděpodobností výskytu rizikového chování u jedince.*“ Rizikovými faktory jsou osobnostní rysy, charakteristiky prostředí nebo podmínky v rodině, škole či komunitě, které souvisejí s vyšší pravděpodobností delikvence nebo jiného problémového chování dětí a mládeže. Přítomnost rizikového faktoru ještě ovšem nemusí vždy znamenat rozvoj rizikového chování, ale je spojena s jeho větší pravděpodobností.⁵⁸ Děti, které jsou zneužívány nebo zanedbávány ve svých domovech či jsou svědky násilných trestných činů ve svém okolí, mají vyšší předpoklad, že se v pozdějším věku dopustí rovněž těchto činů a následky si ponесou po zbytek života.

Myšlenka rizikových faktorů je společná v řadě různých oblastí. Například lékaři často vyhodnocují rizikové faktory svých pacientů u některých onemocnění, jako je rakovina nebo cukrovka, a doporučují určité postupy, kterými mohou pacienti snížit pravděpodobnost, že onemocní. Podobné je to i v oblasti kriminality či jinak nežádoucího chování. Existují určité rizikové faktory, které zvyšují pravděpodobnost delikvence. Je tedy potřeba snížit pravděpodobnost, že se mladí lidé dopustí delikventního jednání nebo dokonce toto jednání přeroste ve spáchání závažných a násilných trestných činů.

Nelze jednoznačně konstatovat, že by existoval jediný rizikový faktor, který by dokázal předpovědět, kdo se pravděpodobně zapojí do nežádoucího, delikventního nebo kriminálního chování. Ten účinek je kumulativní, čím více rizikových faktorů přítomných v životě dětí a mládeže, tím větší je zde pravděpodobnost, že se tohoto jednání dopustí. Rizikovou mládeží může být

⁵⁸ MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze, 2015. s. 58. ISBN 978-80-7422-393-8.

každé dítě, které je vystaveno rizikovému faktoru, zatímco vysoce rizikovou mládeží jsou děti, které jsou vystaveny více rizikovým faktorům, zejména pokud k této expozici dochází v mladém věku. Například problém, kdy dítě se nedokáže přizpůsobit školnímu prostředí, může mít spojitost se stresující životní událostí /smrt rodiče/ a může se zhoršit, pokud ve stejnou dobu nastane další stresující událost /stěhování/. A není ani podstatné, zda je či není s předcházející událostí v přímé souvislosti.

V teorii existují dva typy rizikových faktorů, **statický a dynamický**. Statické rizikové faktory jsou historické charakteristiky mladistvých, které nelze změnit léčbou nebo programováním, jako například násilné chování v minulosti a trestná činnost rodičů. Dynamické rizikové faktory jsou charakteristiky, které se mohou v průběhu času měnit v důsledku léčby nebo normálního vývojového procesu. Jako příklad lze uvést nedostatečnou rodičovskou praxi, špatný školní prospěch či spojení s delikventními vrstevníky. Rizikové faktory mohou mít **přímý i nepřímý vliv** na celkové riziko. Například zhoršené životní podmínky a prostředí, špatná ekonomická situace může dítě přímo ovlivnit snížením kvality potravin a obydlí. Může ovšem působit i jako faktor nepřímého rizika, kdy rodiče vystavuje napětí, což může negativně ovlivnit rodinné vztahy, které ve svém důsledku mohou vést až k rozpadu rodiny. Tento faktor prokazatelně zvyšuje riziko delikventního chování u dětí a mládeže. Dále bývají rizikové faktory děleny na **vnitřní a vnější**. Mezi vnitřní činitele řadíme dědičnost, etnický původ a třeba syndrom ADHD. Mezi vnější faktory zahrnujeme rodinu, školu, vrstevníky a společnost a také média.⁵⁹

Některé rizikové faktory jsou společné, jiné se ve vzorcích a konkrétních kombinacích u jednotlivců liší. Většina odborníků se shoduje na tom, že u mládeže pramení nejdůležitější rizika z individuálních faktorů (např. hyperaktivita, pocity, temperament) a rodinných faktorů (např. rodičovské asociální nebo kriminální chování, zneužívání OPL nebo alkoholu, nedostatečná

⁵⁹ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 10-33. ISBN 978-80-7338-075-5.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání druhé, doplněné a přepracované. Praha: Karolinum, 2012. s. 12-21. ISBN 978-80-246-2153-1.

výchova dětí). Dále potom jak dítě stárne a začleňuje se do společnosti, začínají hrát větší roli nové rizikové faktory, které souvisejí se vzájemnými vlivy, školou, vrstevníky a komunitou. Níže jsou uvedeny kategorie a příklady rizikových faktorů.

3.1.1 Základní kategorie rizikových faktorů

- **Individuální faktory** (např. pohlaví, temperament, vyhledávání vzrušení, pozitivní očekávání ohledně alkoholu, dědičnost a duševní problémy, poruchy emocionality, impulzivita, úzkostnost, deprese, deficity v sociálních dovednostech, agrese, násilí, nízké sebevědomí a sebehodnocení, negativní životní události a traumatické zážitky, selhání ve škole, problémy se zákonem).
- **Rodinné faktory** (např. dysfunkční rodina, dekriminalizace užívání drog, užívání drog rodiči, pevnost vztahu mezi rodičem a dospívajícím, nedostatek rodičovského dohledu, kontroly, podpory a nedostatečný zájem, nedůsledná výchova, špatná ekonomická situace a nezaměstnanost v rodině, hrubost a konflikty a násilí v rodině, rodičovská psychopatologie).
- **Školní faktory** (např. nekvalitní školní výuka, nezdravé školní klima, osoba pedagoga, zaměření pouze na výkon).
- **Vrstevnické vztahy** (např. šikana, dysfunkční vztahy s vrstevníky, užívání drog kamarády, vrstevnický tlak, členství ve skupině s rizikovým chováním či pozitivními postoji k němu, odmítnutí a vyřazení z vrstevnické skupiny).
- **Komunita, společnost** (např. nízká kvalita organizací pro mládež, vysoká dostupnost drog, ztráta ekonomických a vzdělávacích příležitostí, vysoká kriminalita, narušené sousedské vztahy, nedostatečná nabídka volnočasových aktivit a vliv médií).⁶⁰

Je důležité zaměřit se na poznání rizikových faktorů, ale stejný význam musíme přikládat i ochranným faktorům, které riziko snižují. Větší pochopení těchto rizikových a ochranných faktorů by mohlo posloužit jako základ pro budoucí sociální politiky zaměřené na prevenci a kontrolu delikvence mládeže.

⁶⁰ PAVLAS MARTANOVÁ, Veronika. *RIZIKOVÉ A PROTEKTIVNÍ FAKTORY V PRIMÁRNÍ PREVENCI* [online]. 2014. [cit. 2020-05-27]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/co-je-skolska-primarni-prevence-rizikoveho-chovani/rizikove-a-protektivni-faktory-v-primarni-prevenci>

3.2 Protektivní faktory

„Jako faktory protektivní (ochranné) označujeme ty, které mírní dopad a účinky rizikových faktorů, působí proti nim nebo je kompenzují.“ Jsou chápány jako samostatné jevy, které mohou na rozvoj rizikového chování působit buď přímo, nebo jejich působení ovlivňovat. Přítomnost ochranného faktoru nemusí vždy a v každém případě jedince od rizikového chování či jeho následků ochránit, může však minimalizovat a kompenzovat vliv vystavení více rizikovým faktorům.⁶¹ Obdobně jako u rizikových faktorů jsou uvedeny kategorie a příklady ochranných faktorů.

3.2.1 Základní kategorie ochranných faktorů

- **Individuální faktory** (např. dobré sociální dovednosti, emocionální stabilita, pozitivní vztah k sobě, výkonnost ve škole, odolnost vůči zátěži, flexibilita, svědomitost, přívětivost, odolnost vůči skupinovému tlaku).
- **Rodinné faktory** (např. podpora rodičů, soudržnost rodičů, zdravý životní styl rodičů, netolerance rizikového chování, jednoznačně definovaná pravidla chování, hranice včetně případných sankcí, pozitivní pouto mezi rodiči a dítětem, emocionální podpora, jasná pravidla a hranice, rodičovská kontrola a důslednost).
- **Školní faktory** (zdravé školní prostředí, dobré vztahy s učiteli, srozumitelná pravidla, včasná a efektivní primární prevence, participace žáků a rodičů).
- **Vrstevnické vztahy** (dobrá vrstevnická skupina s přiměřenými zájmy a aktivitami, dobrá interpersonální komunikace, dostatek přátel, vzájemná podpora).
- **Komunita, společnost** (např. organizace, které podporují pozitivní vývoj mládeže, sociální a ekonomické příležitosti, vytváření prostoru pro volnočasové aktivity, netolerance k dekriminalizaci).⁶²

⁶¹ MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK a VFN v Praze, 2015. s. 58. ISBN 978-80-7422-393-8.

⁶² PAVLAS MARTANOVÁ, Veronika. *RIZIKOVÉ A PROTEKTIVNÍ FAKTORY V PRIMÁRNÍ PREVENCI* [online]. 2014. [cit. 2020-05-27]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/co-je-skolska-primarni-prevence-rizikoveho-chovani/rizikove-a-protektivni-faktory-v-primarni-prevenci>

3.3 Rizikové faktory vývoje kriminálního jednání - kriminogenní faktory

V podkapitole kriminogenních faktorů dochází, jak již bylo uvedeno výše (viz kapitola pojmy), k určité pojmové disharmonii. Kriminologie je definována jako společenskovední disciplína, která se zabývá naukou o zločinu. A zde je důležité, jak pracujeme s pojmem zločin (kriminalita). Bude-li se jednat pouze o trestněprávní vymezení kriminality, bude oblast zájmu zúžena pouze na definici trestním právem. Kriminologii jde však o hlubší poznání a širší záběr souvislostí. Kromě souhrnu tvrdých dat trestných činů v policejních statistikách, je pro kriminologii důležité širší sociologické pojetí, kdy ji zajímají i činy, které nemusí být trestné, ale jsou společensky škodlivé, antisociální, či sociálně deviantní. V tomto kontextu jde tedy hlavně o to, poznat co jedince vede k takovému to jednání. Zda se jedná o jeho osobnost či vlastnosti nebo sociální působení. V teorii rizikového chování je kriminalita jeho součástí a kriminologická teorie zase pod kriminalitu zahrnuje sociálně patologické jevy. Jak již bylo dříve uvedeno, pojem sociálně patologické jevy byl nahrazen právě pojmem rizikové chování. Pokud by se kriminologie zabírala pouze juristickým pohledem, je pojem kriminalita jasně definován. Ale tomu tak není a jde tedy o určitou analogii, byť kriminologii je pojem kriminalita, již ze samotné podstaty, bližší. Kriminologie se věnuje i újmě způsobené oběti (viktimizace) a prevenci. Kromě těchto základních charakteristik se kriminologie věnuje rizikovým faktorům, které právě vedou k ohrožení jednotlivců a společnosti a hledá možnosti účinných preventivních opatření. Vytyčením, předvídáním a nalézáním rizikových faktorů lze tyto jevy eliminovat. A tak dle mého názoru je při hledání rizikových faktorů nepodstatné, zda hovoříme o kriminalitě nebo rizikovém chování. Jelikož i jiné formy rizikového chování mají často delikventní charakter a mnohdy spolu více či méně souvisejí. Výskyt nedelikventního asociálního chování (rizikového chování) bývá nezřídka startovním bodem pro trestnou činnost (kriminalitu) v budoucnu. (např. prvotní užívání návykových látek může později vést k výrobě a distribuci drog).⁶³

⁶³ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA a Jana HULMÁKOVÁ a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. s. 1-8. ISBN 978-80-7400-732-3.

„Pojmem **kriminogenní faktory** se tedy v kriminologii označují rizikové činitele (ať již příčiny nebo podmínky), které vyvolávají, usnadňují nebo podporují páchaní trestných činů. Současné chápání rizikových faktorů je odvozeno hlavně z tzv. longitudinálních výzkumných studií, které sledují vývoj dětí v průběhu jejich dospívání. To napomáhá identifikovat osoby, které statisticky rozlišují mezi těmi, kteří se již začali dopouštět antisociálních (delikventních) či trestných činů pravidelně a těmi, u nichž se jednalo pouze o epizodní příležitostný čin. Rizikové faktory pak lze vnímat jako silný nástroj k identifikaci pravděpodobného problémového chování, ale žádný z těchto faktorů nelze, byť jsou vzájemně propojené kombinovaným způsobem, pokládat za jednoznačnou příčinu kriminálního chování.“⁶⁴ Tak jako chudoba nevysvětluje kriminalitu, ani individuální charakteristiky jedince (agresivita u dětí), samy o sobě nevysvětlují pozdější delikvenci či kriminální chování. Nejčastěji tyto faktory souvisejí s rodinným prostředím, vlivem školy a vrstevníků. Různé kombinace rizikových faktorů navzájem vytvářejí kumulativní účinky a na základě četných interakcí mezi vlivy prostředí a individuálními rizikovými faktory bývá výsledkem kriminalita. Rizikové faktory mají tendenci spolu navzájem souviset a projevovat se jako kriminální jednání. Dále tyto faktory primárně zvyšují riziko výskytu frekvence nebo trvání kriminálního jednání.⁶⁵ Dle kriminologů „rozlišujeme kriminogenní faktory individuální a společenské. Individuální (subjektivní) souvisejí se strukturou osobnosti, s psychickými a fyzickými vlastnostmi a s chováním jedince. Společenské (objektivní) faktory působí v rámci společenského systému. Různými kombinacemi konkrétních kriminogenních faktorů můžeme dospět k odhalení obecnějších příčin kriminality.“⁶⁶

3.3.1 Subjektivní rizikové faktory

Tyto souvisejí především s individuální strukturou osobnosti jedince, jeho psychickými a fyzickými vlastnostmi a jeho chováním. Vlastnosti jedince jsou pouhým předpokladem k páchaní trestné činnosti, až jeho aplikované

⁶⁴ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 10-11. ISBN 978-80-7338-075-5.

⁶⁵ Srov. tamtéž.

⁶⁶ SCHEINOST, Miroslav a kol. *Kriminalita očima kriminologů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. s. 20. ISBN 978-80-7338-096-0.

patologické chování do společnosti může být již protiprávní. Poruchy chování jsou tedy jednou, nikoliv jedinou příčinou vzniku rizikových faktorů kriminality. Za poruchy chování se označuje opakující se a trvalý stav (v trvání alespoň 6 měsíců) podle vzorce disociálního, agresivního a vzdorovitého chování, které porušuje sociální normy a očekávání přiměřená věku dítěte. Dle Vágnerové „*poruchy chování lze též charakterizovat jako odchylku v oblasti socializace, kdy jedinec není schopen respektovat normy chování na úrovni odpovídající jeho věku, eventuálně na úrovni svých rozumových schopností.*“⁶⁷ Příklady chování, na nichž je diagnóza založena, zahrnují nadměrné rvačky nebo tyranizování slabších, krutost k jiným lidem nebo zvířatům, závažné ničení majetku, zakládání ohně, krádeže, opakované lhaní, chození za školu, a útoky z domova, mimořádně časté a intenzivní výbuchy zlosti, vzdorovité provokativní chování a trvalou a silnou neposlušnost.⁶⁸

3.3.2 Objektivní rizikové faktory

Tyto faktory slouží jako ukazatel sociálních podmínek jedinců. Jde zejména o jejich působení na jedince, kterým mohou tyto sociální činitele ovlivňovat chování osob, na které svými mechanismy působí.

Vývoj osobnosti mladého člověka probíhá v určitém sociálním prostředí, které podle svého charakteru vhodně či nevhodně osobnost modeluje. Vystavení působení stejnému sociálnímu prostředí však nemusí predikovat stejné působení na všechny jedince. Naopak různí jedinci podle své dosud nabyté psychické výbavy přijímají vliv stejné sociální reality různě. Někteří jsou vůči určitým jevům či podnětům imunní, jiní velmi citliví. „*Kriminologie na základě empirických poznatků a teoretického zobecnění, označuje některé vlivy sociálního prostředí za výrazně kriminogenní*“, obecně závažné a deformující ty, kteří jsou jim vystaveni, především mládež.⁶⁹

⁶⁷ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. A přeprac. Praha: Portál. s. 779. 2008. ISBN 978-80-7367-414-4.

⁶⁸ *Mezinárodní klasifikace nemocí: 10. revize: duševní poruchy a poruchy chování: popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka*. 2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. ISBN 80-85121-44-1.

⁶⁹ GRŮVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ a kol. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer. s. 101, 496-499. ISBN 978-80-7598-554-5.

3.4 Dělení rizikových faktorů dle základních kategorií

V této části kapitoly se s ohledem na primární zaměření rigorózní práce bude jednat o bližší determinaci **rizikových faktorů**.

3.4.1 Individuální rizikové faktory

Chování mládeže je výsledkem genetických, sociálních a environmentálních faktorů. Ve vztahu ke kriminalitě mládeže byly definovány individuální rizikové a ochranné faktory jako genetické, emocionální, kognitivní, fyzické a sociální charakteristiky jedince. Tyto faktory jsou často vzájemně propojeny, avšak základní mechanismus, jak k tomu dochází, není plně pochopen. Antisociální chování a rané asociální chování může být nejlepším prediktorem pozdější delikvence. Antisociální chování obecně zahrnuje různé formy porušování opozičních pravidel a agrese, jako jsou krádeže, fyzické násilí a vandalismus. V současnosti se časná agrese jeví jako nejvýraznější asociální chování charakteristické pro předvídání delikventního chování v adolescenci. Naopak prosociální chování v podobě pomoci, sdílení a spolupráce se jeví jako ochranný faktor.

*„V odborné literatuře existuje vcelku shoda na tom, které faktory u mladých lidí zvyšují riziko kriminálního chování, v neposlední řadě také díky řadě longitudinálních výzkumů.“*⁷⁰ Studie Cambridge Study in Delinquent Development v Londýně potvrdila, že asociální chování je nejlepším prediktorem věku při prvním zatčení ve srovnání se sociálním znevýhodněním rodiny nebo rodičovskou disciplínou. U většiny dětí, které se staly delikventy, se objevily problémy s chováním již na začátku jejich života. EMCDDA (Evropské monitorovací centrum pro drogy a drogovou závislost) dále uvádí přehled individuálních rizikových faktorů, který byl vytvořen na základě studia vědeckých publikací o rizikových faktorech vztahujících se přímo k užívání návykových látek. Jedním z rizikových individuálních faktorů jsou duševní poruchy v dětství a dospívání, které mohou predisponovat jedince k návykovému chování a závislosti. Výzkumy komorbidit ukázaly model dvojí cesty, ve kterém k užívání návykových látek a návykové poruše vede jak porucha chování

⁷⁰ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 16-23. ISBN 978-80-7338-075-5.

a ADHD, tak poruchy internalizace jako úzkost a deprese, bipolární porucha. Léčba duševní poruchy často pomáhá zmírnit i návykovou poruchu. Adolescenti s depresí a úzkostí v anamnéze vykazují dvakrát vyšší riziko pozdějšího abúzu návykových látek oproti těm, kteří těmito poruchami netrpěli. A zároveň u adolescentů s počínající návykovou poruchou je pravděpodobnější, že se u nich projeví depresivní symptomy a pokusí se o sebevraždu. Někteří adolescenti s depresí používají drogy k samoléčbě. Depresivní poruchy souvisejí především s abúzem nebo závislostí na alkoholu a závislostí na konopných drogách. Zvýšenou míru užívání konopných drog a poruchu spojenou s jeho užíváním predikují dále poruchy nálady a bipolární poruchy. Zároveň i posttraumatická stresová porucha a události, které k ní vedou (např. zneužívání v dětství, zanedbání péče) je spojena s užíváním návykových látek. Dále též porucha chování, agresivní chování a delikvence a ADHD⁷¹ prokazatelně souvisí s vyšším rizikem pozdějších návykových poruch a časného návykového chování. Mnohé ze souvislostí časného ADHD s pozdějším užíváním návykových látek lze vysvětlit vazbou mezi ADHD a poruchami chování.⁷²

Mezi nejdůležitější individuální rizikové faktory, které predikují kriminální jednání, patří nízká úroveň rozumových předpokladů (inteligence) a vzdělání (vědomostí), nízká míra empatie a impulzivita. Nízkou úroveň inteligence jako prediktor kriminálního chování lze poměrně brzy identifikovat. Některé longitudinální průzkumy uvádějí, že nízká úroveň inteligence měřená ve věku 3-4 let signifikantně předpovídala formálně zaznamenané kriminální chování (sledováno do věku 32 let). Pachatelé se čtyřmi nebo více trestnými činy měli v dětství nižší průměrnou hodnotu IQ než ostatní nedelikventní jedinci. Nízká inteligence v raném věku byla významným nezávislým prediktorem domácího násilí mezi pozdějšími partnery/manžely a také agrese a týrání (šikanování) v dospívání. Nízká úroveň neverbální inteligence vysoce korelovala s nízkou verbální inteligencí a s celkově slabými školními výsledky. Kromě slabého školního výkonu delikventní chlapci častěji chodili za školu, ukončili školní vzdělávání

⁷¹ ADHD (Attention Deficit Hyperaktivita Disorder, tedy porucha pozornosti s hyperaktivitou)

⁷² EMCDDA: *The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* [online]. Lisbon, Portugal, 2009 [cit. 2020-09-23]. Dostupné z: <https://www.emcdda.europa.eu/>

v 15 letech a neměli žádnou akreditovanou kvalifikační zkoušku znalostí. Nízká úroveň rozumových předpokladů a školních výsledků predikovala jak juvenilní delikvenci, tak i odsouzení v dospělém věku. Nízká školní výkonnost predikuje chronické pachatele a nízká neverbální inteligence byla charakteristická zejména pro juvenilní recidivní pachatele a ty, kteří byli poprvé v konfliktu se zákonem již ve věku 10-13 let. Tyto rizikové faktory predikovaly kriminální chování, které bylo zjišťováno jak v oficiálních zprávách o odsouzeních, tak v self-report delikvenci. Předpovídaly míru páchaní trestné činnosti nezávisle na dalších rizikových faktorech.⁷³

Vliv biologických faktorů

Veškeré chování, včetně delikvence, je ovlivněno biologickými faktory. Tyto faktory zahrnují nejen fyzickou sílu, ale také fungování mozku. Pomocí neurotransmiterů (např. dopamin) se přenášejí signály do mozku a některé jsou spojovány s impulzivním chováním. Dle Siegela „*v adolescenci narůstá zvýšené vylučování dopaminu, který vytváří touhu po odměně a to způsobuje, že adolescenti tíhnou k napínavým zážitkům a vzrušujícím pocitům.*“⁷⁴ S delikvencí jsou spojovány i další biologické faktory jako vyšší srdeční frekvence a kožní odpověď, což jsou měřítka autonomní nervové aktivity. Dalším faktorem mohou být hormony (např. testosteron). Vysoká hladina testosteronu během školních let ovšem sama o sobě ještě nepredikuje delikvenci. Nakonečný uvádí: „*Dědičné predispozice vytvářejí jen určité předpoklady pro formativní vliv zkušeností. Pokud nejsou přítomny v extrémní míře, nemusí v tomto smyslu znamenat nic osudového. První zkušenosti získává dítě v rámci rodinné výchovy, která tak může určité dědičné vlohy využívat, nebo potlačovat.*“⁷⁵ Do jaké míry biologické procesy určují delikvenci, či kriminalitu v mladém věku není dosud známo.

⁷³ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 17-19. ISBN 978-80-7338-075-5.

⁷⁴ SIEGEL, Daniel J. *Rozbouřený mozek: dospívání, teenageři a jejich výchova*. Přeložila Eva KLIMENTOVÁ. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. s. 65. ISBN 978-80-7553-040-0.

⁷⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. s. 127. ISBN 80-200-0689-3.

Emocionální faktory

Ačkoliv je agresivní chování nejvýraznějším předpokladem pozdější delikvence, k asociálnímu chování mohou přispívat i jiné individuální faktory. Malé děti, asi přibližně do konce třetího roku života mohou vyjádřit celou škálu lidských emocí, včetně hněvu, pýchy, studu i pocitu viny. Rodiče, učitelé a vrstevníci ovlivňují socializaci emocionálního vyjadřování dětí a pomáhají jim naučit se konstruktivně zvládat negativní emoce. Způsob, jakým děti vyjadřují emoce, zejména hněv, v raném věku, tak může přispět k jejich riziku delikvence nebo ji naopak snížit. Mnoho studií delikvence se zaměřilo na pojmy behaviorální inhibice či aktivace. **Behaviorální inhibice** (reakce na nový podnět nebo trest) zahrnuje strach, úzkost, bázlivost a plachost. **Behaviorální aktivace** zahrnuje hledání novosti a pocitů, impulzivitu, hyperaktivitu a predátorskou agresivitu. Studie přinesly důkazy, že vysoká úroveň aktivace chování a nízká úroveň inhibice jsou rizikovými faktory asociálního chování. Celkově studie ukázaly, že u impulzivních, nikoli úzkostných chlapců je vyšší pravděpodobnost, že se dopustí v pubertě delikventních činů. Je zapotřebí více studií, aby se zjistilo, zda emocionální charakteristiky v dětství jsou příčinami nebo prostě jen korelují s pozdějším asociálním chováním.⁷⁶ Siegel uvádí: „*Naučit se zvládat emoce znamená uvědomovat si je a modifikovat je v sobě, abychom mohli jasně přemýšlet. Naučit se zvládat emoce v adolescenci je důležitou součástí osamostatnění od rodičů a nabytí síly v životě.*“⁷⁷

Dnes a denně se potýkáme s různě náročnými situacemi a ve většině případů dokážeme nepříjemné události zvládnout. Lidé nejsou všichni stejní a na nepříjemné situace reagují různě, někdo tzv. ztuhne, někdo uteče a u někoho bude reakcí útok. Ne každý ovšem dokáže svoji vrozenou agresivitu zvládnout. A právě agresivita, hostilita, agrese, egocentrismus, introverze či negativismus bývají formou útoku.

⁷⁶ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 19-23. ISBN 978-80-7338-075-5.

⁷⁷ SIEGEL, Daniel J. *Rozbouřený mozek: dospívání, teenageři a jejich výchova*. Přeložila Eva KLIMENTOVÁ. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. s. 99. ISBN 978-80-7553-040-0.

Agrese

Agrese je chování, které vědomě a záměrně (úmyslně) ubližuje, násilně omezuje svobodu a poškozuje jiné osoby nebo věci. Agrese může mít formu verbální, fyzickou a z hlediska povahy ji lze rozdělit na afektivní a instrumentální. **Afektivní agrese** má reaktivní charakter, je neplánovaná a často vzniká záměrným vyprovokováním. Dle své charakteristiky bývá označována i jako agrese emocionální, impulzivní, nebo hostilní. **Instrumentální agrese** je naopak promyšlená, plánovaná a bývá vedlejším produktem při dosahování jiných cílů (např. šikana, tyranizování, obtěžování).⁷⁸

Agresivita

Agresivitu klasifikujeme jako vnitřní pohotovost jednat útočně, jako tendenci k útočnému jednání, které se transformuje do různých podob. Ve volné přírodě je to přirozená a nutná vlastnost živočichů k přežití. Agresivita je charakteristický znak a způsob reakce jedince, zejména na podkladě dědičnosti, strachu, nejistoty a bezmoci, kdy se jedná o schopnost vzdorovat těžkostem. Agresivita je dispozicí k agresivnímu chování a často se prolíná s **asertivitou** tj. sebezprosazováním při dosahování svých cílů. V podobných souvislostech se používá též termín hostilita - nepřátelský postoj vůči lidem obecně.⁷⁹

Agresivní chování u dětí

Pojmy agresivita a agrese spolu úzce souvisejí a prolínají se. Měli bychom ovšem umět rozlišit co je málo a co už je moc. Jak je již výše uvedeno, agresivita je určitá vlastnost, povahový rys, který má v nějaké míře každý z nás. Je částečně předurčen biologicky dědičností a částečně ho ovlivňuje celoživotní učení. Dalšími vlivy je naše vnější prostředí a vlastní emoční nastavení. Jedním z geneticky daných je temperament, jako vrozený způsob našich reakcí na určité podněty. Agrese je naopak jakákoli forma chování, jehož cílem je někomu ublížit nebo ho nějak poškodit. Agresivní chování u dětí nevzniká z ničeho nic. Můžeme ho chápat jako tendenci v chování v situacích, kdy dítě nemůže dosáhnout

⁷⁸ NEŠPOR, Zdeněk, ed. Agrese. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, posl. akt. 2018 [cit. 2020-8-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Agrese>

⁷⁹ MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 2., aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada, 2015. Pedagogika (Grada). s. 10-16. ISBN 978-80-247-5309-6.

něčeho, co si přeje. Jinak řečeno, bude náchylnější více se vztekat, když se mu něco nepovede. Agresivní chování u dětí je většinou doprovázeno i silnými emocemi, podrážděností, vztekem a snahou o provokaci. Obecně můžeme projevy agresivního chování u dětí vnímat jako určitou snahu o dosažení nějakého cíle nebo získání nějaké věci, ale i snahu o získání pozornosti nebo uznání od druhých. V každém případě je potřeba si těchto projevů všimnout a zasáhnout. Dítě by mělo pochopit následky svého chování.⁸⁰

Empatie - schopnost empatie neboli vcítění je důležitým osobnostním rysem vžít se v rámci bezprostřední komunikace do duševního stavu druhého člověka. Vcítění se do stavů, zejména citových, jiných osob, jež může vést až k transformaci vlastních emocionálních stavů. Na základě vcítění lze pochopit i ty emoce, motivy a snahy, které druhý člověk nevyjadřuje přímo, verbálně a které nevyplývají z interakční povahy a komunikační situace.⁸¹

Z pohledu Blatníkové a Netíka: „je schopnost empatie důležitým osobnostním rysem, jehož deficit souvisí s kriminálním, zejména kriminálně agresivním chováním. Schopnost vcítění a soucítění umožňuje jedinci si uvědomit a částečně spoluprožít pocity oběti, vcítit se do jejího utrpení a tím blokuje jeho agresi vůči druhým.“⁸² Na empatii, jako kriminogenní faktor, existují u odborné veřejnosti nejednotné názory. Na základě výše uvedených vlastností se spíše kloní k využití v rámci vytváření preventivních kognitivně-behaviorálních programů, které se zaměřují na zvýšení schopnosti empatie.

Impulzivita - impulzivní jednání představuje sklon jednat unáhleně na základě momentálního popudu a bez zvážení důsledků daného chování s ohledem na hodnocení poměru dlouhodobějších rizik a zisků. Určitou tendenci jednat impulzivně mají všichni lidé, zvláště ve vypjatých situacích pod časovým tlakem

⁸⁰ Sociální psychologie: Zátěžové situace, agresivita a agrese. *Studium-psychologie.cz* [online]. [cit. 2020-10-05]. Dostupné z: <https://www.studium-psychologie.cz/socialni-psychologie/4-zatezove-situace-agrese.html>

⁸¹ NEŠPOR, Zdeněk, ed. Empatie. *Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, posl. akt. 2018 [cit. 2020-8-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Empatie>

⁸² BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 19. ISBN 978-80-7338-075-5.

či za intenzivních emočních stavů. Zvýšená míra impulzivity se projevuje rizikovým chováním, jako je zneužívání návykových látek, rizikové sexuální chování, excesivní přejídání, nakupování až po agresi, sebepoškozování a impulzivní suicidální jednání. Deficit v sebekontrolě se projevuje u jedince odlišným způsobem. Jedná se o poměrně častý a nebezpečný jev, který má významné důsledky pro fungování jedince v sociálním prostředí i pro kvalitu jeho života.⁸³

Z pohledu kriminologie je impulzivní jednání jednou z osobnostních vlastností, která předpovídá páchaní trestné činnosti. Podle obecné teorie kriminality mají osoby s nízkým stupněm sebekontroly silnou tendenci k impulzivitě, která se projevuje rizikovým chováním s orientací na rychlý zisk a úspěch a okamžité uspokojení vlastních potřeb. Z pohledu Blatníkové a Netíka: *„Ne každý jedinec s deficitem sebekontroly se však nutně musí stát kriminálním. K tomu dochází až při existenci dalších kriminogenních faktorů, které se týkají již spáchání samotného trestného činu. Jedná se o řetězec souvisejících článků, které predikují vyšší pravděpodobnost - **impulzivní osobnost, nedostatek sebekontroly, slabé sociální vazby a kriminální příležitost.**“* Náchylnost či tendence mládeže ke kriminálnímu jednání souvisí s kombinací impulzivity a negativní emocionality. Navíc mládež s negativní emocionalitou vnímá v každodenním životě daleko více hrozeb a nebezpečí než ostatní. Tito adolescenti pak mají tendenci rychle proměnit tyto negativní emoce v činy.⁸⁴

Kognitivní vývoj

Emoční a kognitivní vývoj je spojen se schopností dětí kontrolovat své sociální chování. Tyto faktory hrají důležitou roli ve vývoji rané delikvence a mohou ovlivnit vnímání a přizpůsobení se společenským pravidlům. Špatný kognitivní vývoj a problémy s chováním v raném dětství by mohly vysvětlit spojitost mezi

⁸³ LINHARTOVÁ P, ŠIRŮČEK J, BARTEČEK R, THEINER P, JEŘÁBKOVÁ B, RUDIŠINOVÁ D, KAŠPÁREK T. Impulzivita: České verze sebezposuzovacích modelů impulzivity Barrattovy škály a škály UPPS-P a jejich psychometrické charakteristiky. *Česká a slovenská psychiatrie* [online]. Brno: Psychiatrická klinika LF MU a FN Brno, Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, FSS MU Brno, 2015 [cit. 2020-9-13]. Dostupné z: <http://www.cspsychiatr.cz/detail.php?stat=1163>

⁸⁴ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 21. ISBN 978-80-7338-075-5.

školními úspěchy a delikvencí. Tyto deficity mohou mít vliv na kontrolu chování dětí, jako je jazyk, agresivita, pozornost a hyperaktivita. Základní kognitivní deficity mohou být také spojeny se zhoršenými sociálními kognitivními procesy, jako je nedodržování vhodných sociálních podnětů od rodičů či pedagogů. Studie **hyperaktivity** ukázaly, že neklidné děti jsou také častěji vystaveny vysokému riziku pozdější delikvence či dokonce kriminalitě pokud se vyskytuje zároveň s fyzickou agresivitou nebo protichůdným chováním. V současnosti se v různých zdrojích vyskytuje více pojmů se stejným významem. Rozdíl mezi hyperaktivitou, ADHD a poruchami pozornosti není žádný, jedná se o synonyma. Z odborného hlediska spočívá rozdíl v těchto pojmech na diagnostickém systému, který odborník používá.⁸⁵ Projevuje se sociální neobratností jako je zhoršená sociální percepce, problémy s dodržováním obecně platných pravidel a norem chování, obtížemi v oblasti tzv. exekutivních funkcí (plánování, organizování, řešení problémů), má zhoršené vyjadřovací schopnosti, obtíže s jemnou i hrubou motorikou a koordinací pohybů, problémy se spánkem atd. Potíže jsou chronické a nelze je vysvětlit na základě sensorických postižení, mentální retardace nebo závažných emočních problémů. Tyto projevy nepostihují intelekt, nicméně mohou mít zásadní vliv na školní či pracovní výkon a sociální úspěšnost.⁸⁶

3.4.2 Rizikové faktory v sociálním kontextu

Rodina a faktory rodinného rizika

Rodinu nelze popsat jednotnou definicí. Není vůbec jednoduché dohledat a definovat, co to rodina je. Každý autor, každý vědní obor, který se zabývá rodinnou problematikou, pohlíží na rodinu ve spektru svého zájmu, tedy i definice rodiny se mnohdy liší. Přestože právní předpisy (Zákon o rodině byl zrušen a nahradila ho druhá část nového občanského zákoníku nazvaná Rodinné právo) s tímto pojmem nakládají a používají ho v různých významech, v dnešním právním řádu definici rodiny nenajdeme. O rodině se v novém občanském

⁸⁵ ADHD (Attention Deficit Hyperaktivity Disorder, tedy porucha pozornosti s hyperaktivitou) se dá zkráceně definovat jako neurovývojové onemocnění, jehož základními symptomy jsou nepozornost, impulzivita a hyperaktivita.

⁸⁶ POSPÍŠILOVÁ, Jana, ed. ADHD: Nepozornost, nesoustředěnost, hyperaktivita. *Centrum pro rodinu a sociální péči* [online]. Brno, 2019 [cit. 2020-9-13]. Dostupné z: <https://www.neklidne-deti.cz/co-je-adhd/>

zákoníku hovoří v základních zásadách soukromého práva⁸⁷ a objevuje se poměrně často v různých souvislostech (manželství, péče o dítě) zejména ve druhé části tohoto zákona nazvané Rodinné právo. Zákonná definice rodiny ovšem chybí. Pojem rodina je poměrně jasně definován v sociologii.⁸⁸

Rodinu v naší společnosti stále v převažující formě tvoří rodiče s biologickými dětmi. Musíme si ovšem všimnout i menšinových forem, jejich problémů a případné možnosti pomoci. Nejčastěji jde o rodiny, ve kterých žije samostatný rodič s dětmi, rodiny doplněné dalším sňatkem, třígenerační rodiny a také nebiologické rodinné formy. Nebiologickou rodinnou formou rozumíme například adoptivní rodiny. Pracujeme-li s pojetím rodiny, které není konstruováno biologicky, ale sociálně, bude odlišnost zejména v tom, jak se jednotliví členové rodiny vymezují. Odpověď na otázku kdo do rodiny patří či nepatří, by předešla řadě problémů, s kterými se rodiny potýkají. Zvláštní pozornost bychom měli věnovat rozvodovým procesům, které představují určité transformační období a v 70 a 80 letech 20. století se k označení rodin po rozvodu používaly poměrně běžně negativní výrazy a pojmy, jako rozpadlá nebo rozvrácená rodina. Na děti bylo nahlíženo s nedůvěrou, obavou, zkrátka jako na ty z rozvrácené rodiny, což celkově vedlo k jejich negativnímu vnímání. Z hlediska absence ji lze definovat pojmem neúplná rodina, který je ovšem méně hodnotící. Odborná i laická veřejnost dnes vede diskuse o legitimitě nových forem rodinných soužití. Vedle rodin úplných a neúplných (po rozvodu rodičů, ovdovění, samostatný rodič) se hovoří o rodinách nesezdaných, doplněných (opětovný sňatek rodiče), binukleárních⁸⁹, ale také o rodinách sociálně utvořených, vzniklých adopcí, či pěstounským vztahem. Objevují se také formy rodin, které využívají nových reprodukčních technik, diskutuje se o rodinách

⁸⁷ § 3 odst. 1 soukromé právo chrání důstojnost a svobodu člověka i jeho přirozené právo brát se o vlastní štěstí a štěstí jeho rodiny nebo lidí jemu blízkých takovým způsobem, jenž nepůsobí bezdůvodně újmu druhým. A dále v § 3 odst. 2 písm. b) rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany.

⁸⁸ rodina – obecně původní a nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje.

⁸⁹ Binukleární rodina - střídavá výchova dětí po rozvodu rodičů, kdy děti žijí střídavě v domácnosti otce a matky.

s homosexuálním a lesbickými rodiči či o bezdětných rodinách. Vedle úplné rodiny je nejčastější rodinnou formou domácnost ženy a dětí po rozvodu manželství, kdy otec udržuje různý rozsah kontaktu s dětmi.⁹⁰

Rodina a rodinné prostředí

Vágnerová uvádí: „*Rodina formuje, vychovává a je prvním socializačním činitelem v životě člověka, ale nejen to, je i nejdůležitějším sociálním prostředím, jelikož poskytuje základní sociální zkušenost. Lze tedy obecně předpokládat, že špatné rodinné zázemí vytváří předpoklady pro budoucí delikvenci dítěte. Pomocí imitace nebo identifikace s rodiči si může osvojit chování, které je mimo společenské normy a přijmout ho za vlastní hodnotový systém.*“⁹¹ Negativní zkušenosti z dětství, jako je citové strádání, fyzické týrání, či zneužívání dítěte (**syndrom CAN**⁹²), vytváří předpoklad k rozvoji nežádoucích vzorců chování, které mění dětskou osobnost. Disharmonie rodinného života a extrémní způsoby výchovy jsou zde subsidiárním prostředkem pro rozvoj nežádoucího chování. Pro správný vývoj dítěte je důležité stabilní a harmonické rodinné prostředí, jež je kombinováno s otevřeností vůči vnějšímu světu a emoční stabilitou. Tato otevřenost by měla být přiměřená věku a schopnostem dítěte.

Rizikové faktory v rodině:

- neúplná rodina, nízký socioekonomický status;
- závislost rodičů na alkoholu nebo jiných drogách;
- kriminalita členů rodiny;
- nepřiměřená výchova dítěte nebo mladistvého (přehnaná tvrdost nebo naopak přehnaná shovívavost);
- lhostejnost rodičů k chování dítěte ve škole, k prospěchu, k trávení volného času;
- pobyt dítěte v dětském domově;

⁹⁰ GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada, 2003. Psyché (Grada). s. 83-96. ISBN 80-2470-415-3.

⁹¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání druhé, doplněné a přepracované. Praha: Karolinum, 2012. s. 17-18. ISBN 978-80-246-2153-1.

⁹² Syndrom CAN (z anglického Child Abuse and Neglect) tedy syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

- preferování podnikatelských aktivit a angažovanost rodičů v zaměstnání před výchovou dětí.⁹³

Rodinné rizikové faktory mají tendenci se kumulovat v libovolném počtu a mnoho z nich se může vyskytnout společně v rámci jedné rodiny. Pochopení úlohy a vlivu každého z těchto faktorů není snadné. Například nedostatečná výchova dětí, domácí neshody a špatné zacházení s dětmi jsou spojeny s časným nástupem delikvence. K prediktorům časného delikventního chování patří dysfunkční rodina, nízký socioekonomický status, velikost a struktura rodiny a rodičovské asociální chování. Jedním z cílů je určit, které kombinace rizikových faktorů podporují časně delikventní chování. Kumulace řady rizikových faktorů a stresorů a délka expozice těmto faktorům mají silný vliv na chování dětí.⁹⁴

Rodičovství

Nedostatečné rodičovské praktiky patří k nejsilnějším prediktorům raného asociálního chování. Ve srovnání s rodinami, v nichž děti nemají problémy s chováním, se v rodinách kde naopak děti mají problémy s chováním, vyskytuje vyšší pravděpodobnost, že se zapojí, byť často neúmyslně, do delikventního chování. Jedním z rodinných rizikových faktorů spojených s problémy s předčasným delikventním chováním je nepřiměřená výchova dítěte (přehnaná tvrdost nebo naopak přehnaná shovívavost). Vychovávat dítě není jednoduchá činnost, být dobrým rodičem je jedna z nejsložitějších rolí, se kterou se v dospělém životě setkáváme. Mimo života neexistuje žádná škola a vše se učíme za pochodu. Je tedy logické, že děláme chyby, rozčilujeme se, křičíme a bohužel občas projevujeme své emoce tím méně žádoucím způsobem. Dítě své rodiče napodobuje a postupně přejímá návyky i životní postoje a učí se mnoha věcem.⁹⁵

⁹³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 37-48. ISBN 978-80-7367-825-8.

⁹⁴ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a přeprac. Praha: Portál. 2008. s. 17-20. ISBN 978-80-7367-414-4.

⁹⁵ LABUSOVÁ, Eva. O nevhodných přístupech v rodičovské výchově, psychickém násilí a jeho vlivu na vývoj dítěte. *Šance dětem* [online]. Obecně prospěšná společnost Sirius, 2021 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://sancedetem.cz/problemy-ve-vychove>

V rodinách, kde se vyskytují takzvané problémové děti (projevující se například agresivně), jsou častou příčinou nevhodné výchovné postupy ze strany rodičů. Rodiče takových dětí neumí poskytnout svému dítěti dostatečný dohled, stanovovat jasná pravidla a cíle, nedovedou také projevit nesouhlas s nevhodným chováním dítěte, vyhýbají se konfrontaci důležitých témat a v krizových situacích nejsou schopni reagovat jinak než emotivně. **Autoritativní způsob výchovy**, který je založený na příkazech a zákazech, věčném tlaku a síle ze strany dospělého, nepřipouští žádné diskuze. Přísný rodič nebere ohledy na individuální potřeby dítěte, často dítě negativně hodnotí. Není ponechán prostor pro vlastní tvořivou aktivitu dítěte. Vztah mezi dospělým a dítětem je chladný, až nepřátelský. Má za následek, že chování dítěte bude závislé, nesamostatné, nesnaživé, nešťastné, uzavřené, chlapci mívají často sklon k agresivitě (jako prostředek, jak si vyrovnávat potlačenou méněcennost), častý je i sklon k sociální izolaci a chybí u něj spontánní chování. Oproti tomu **shovívavá výchova** se projevuje vysokou mírou citovosti ve vztahu rodič – dítě, silnou emoční podporou ze strany rodiče, je zde nízká či nulová míra požadavků na omezování dítěte. Dítěti nejsou stanovovány hranice ani ve chvíli, kdy je to potřeba. Rodič se vyhýbá trestání dítěte. V takovém případě je chování dítěte citově rozladěné, nezralé, neovládá své pocity, dělá si, co chce, často je nespolehlivé a chybí mu zodpovědnost. Posledním rizikovým prvkem je **zanedbávající výchova** v podobě lhostejného, pasivního přístupu rodičů k dítěti. Na dítě jsou kladeny nesystematické, nedůsledné a minimální požadavky, rodiče se nezajímají o dítě a jeho rozvoj. Jde o vztah bez citových projevů, někdy dokonce rodiče dítě odmítají. Projevy v chování dítěte jsou odrazem takového způsobu výchovy, dítě je náladové, neumí oboustranně komunikovat, je citově zraněné, nesmělé, stažené do sebe, nemá dostatek sebevědomí.⁹⁶ Jedním ze zásadních problémů současné rodičovské výchovy lze definovat velmi liberální přístup potřeby dětem vymezit hranice. Autorita rodiče by měla dítě chránit a pomáhat mu rozvíjet jeho zodpovědnost. Bohužel s vymezením hranic mívají někteří rodiče problém.

⁹⁶ LABUSOVÁ, Eva. O nevhodných přístupech v rodičovské výchově, psychickém násilí a jeho vlivu na vývoj dítěte. *Šance dětem* [online]. Obecně prospěšná společnost Sirius, 2021 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://sancedetem.cz/problemy-ve-vychove>

Rodinné násilí

K špatnému zacházení s dětmi nebo k jejich zneužívání často dochází ve spojení s jinými rodinnými rizikovými faktory. Zneužívání dětí a domácí násilí jsou rizikové faktory, které zásadním a drastickým způsobem ovlivňují přirozený pozitivní vývoj dítěte. Dochází nejen k narušení procesu socializace, ale i k zdravotním defektům. Jedná se o již výše uvedený syndrom CAN, ke kterému Slaný uvádí: „*Tento syndrom lze definovat jako jakékoliv nenáhodné, vědomé i nevědomé konání rodičů, nebo jiné osoby vůči dítěti, které je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané. Toto jednání ve svých důsledcích poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, případně může způsobit i jeho smrt.*“⁹⁷ Dítě je tou nejzranitelnější obětí a má právo na ochranu před jakýmkoli tělesným či duševním násilím nebo zneužíváním, včetně sexuálního. Podle formy jej lze rozdělit na **tělesné týrání**, ublížení anebo nezabránění ublížení či utrpení dítěte (nepřiměřené bití rukou nebo různými nástroji, kopání a údery pěstí, vláčení po zemi, svazování a připoutání, škrcení, dušení apod.), **psychické týrání** v podobě chování, které má vážný negativní vliv na citový vývoj dítěte a vývoj jeho chování (slovní útoky na sebevědomí dítěte, opakovaného ponižování, odmítání či zavrhování, izolaci, zavírání do temné místnosti, deptání výhrůžkami, nadávkami, vzbuzování strachu, ale i zatahování do konfliktů mezi rodiči apod.), **sexuální zneužívání** kdy se jedná o použití dítěte pro sexuální účely (obnažování se před dítětem, pozorování nahého dítěte za účelem vlastního sexuálního vzrušení a uspokojení, osahávání a líbání dítěte na intimních místech, nucení k sexuálnímu styku za peníze nebo odměnu v naturáliích, znásilnění, dětská prostituce, dětská pornografie, obchod s dětmi pro tyto účely) a **zanedbávání**, které je bráno jako jakýkoliv nedostatek péče, který způsobuje vážnou újmu vývoji dítěte anebo ohrožuje dítě (neposkytování přiměřené výživy, oblečení, přístřeší, zdravotní péče a ochrany před ohrožením, neuspokojování citových potřeb dítěte, zanedbávání výchovy a vzdělání, situace, které bezprostředně ohrožují zdraví nebo život dítěte).⁹⁸

⁹⁷ SLANÝ, Jaroslav. Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte). V Ostravě: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008. s. 13. ISBN 978-80-7368-474-7.

⁹⁸ *Týrané, zanedbané a zneužívané dítě: Formy týrání a zneužívání* [online]. Moravský Krumlov: OSPOD [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: <http://77.48.246.108/index.php/druhy-tyrani>

Charakteristika domácího násilí

Domácí násilí ať již fyzické, psychické, sexuální či ekonomické je násilí mezi blízkými osobami žijícími společně v jedné domácnosti. Dochází k němu opakovaně zpravidla v soukromí, tedy „za zavřenými dveřmi“, mimo kontrolu společnosti. Pro domácí násilí je charakteristické, že intenzita násilných incidentů se stupňuje a role násilné a ohrožené osoby se nemění. Domácím násilím může být v různých životních situacích ohrožen každý člověk a v roli oběti se mohou ocitnout ženy i muži. A to bez ohledu na věk, vzdělání, fyzickou sílu nebo společenské postavení. Pro mnoho dětí je domácí násilí bohužel každodenní realitou, pečlivě ukrytou za zdmi domova. Až ve více než 90 procentech případů jsou svědky tam, kde k domácímu násilí dochází. Dítě přímo vidí fyzické nebo sexuální násilí a způsobená zranění anebo slyší jeho projevy za dveřmi svých pokojů (řev, rány, facky a pláč). Často jsou navíc i ony terčem násilného „rodiče“. Děti, které jsou svědky násilí v rodině, si většinou po celý život nesou nejen psychické následky, ale v průběhu svého vývoje si osvojují i řadu postojů a způsobů chování nápodobou. Pokud jsou svědky násilí v rodině, mohou přebírat tento model a brát ho jako vzorec pro chování ve svých vztazích v pozdějším životě.⁹⁹

U dětí, které jsou obětí domácího násilí v podobě fyzického zneužívání a zároveň disponují určitou formou agrese, je větší pravděpodobnost, že se stanou delikventy ještě před dosažením dospělosti. Některé zahraniční výzkumy a studie¹⁰⁰ ukazují, že mezi pachateli a oběťmi šikany ve školách a mezi mladistvými delikventy a pachateli násilných trestných činů ve věku mladších 18 let, tvoří velkou skupinu děti, které byly přímými svědky násilí v rodině. Je zřejmé, že většina fyzicky týraných dětí se nestává automaticky asociálními nebo násilnými, ale domácí násilí souvisí se zvýšenými problémy s chováním, zejména u chlapců. U chlapců je tendence vykazovat spíše vnější problémy jako nepřátelství a agrese. Naopak dívky vykazují převážně vnitřní

⁹⁹ STOP NÁSILÍ: Děti svědci násilí. *Stopnasili.cz* [online]. ROSA [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: <https://www.stopnasili.cz/pomahajici-profese/deti-svedci-nasili/>

¹⁰⁰ JUNGER-TAS, Josine a kol. *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study* [online]. New York: Springer, 2010 [cit. 2020-08-13]. ISBN 978-0-387-95982-5.

problémy jako deprese a somatické potíže. Avšak není vyloučen i opak. Malé děti bývají plačtivě, úzkostné a neklidné. Větší trpí depresemi, nízkou sebeúctou a mají potíže se zlostí a sebekontrolou. U některých se následně objevují poruchy příjmu potravy (anorexie), sebepoškozování i sebevražedné tendence. V pozdějším věku dochází k útekům z domova, užívání drog a alkoholu. Tím se rozjíždí spirála problémů, kdy tyto děti přestávají komunikovat nejen s rodiči, ale i s vrstevníky, učiteli a mohou se nabalovat další potíže třeba ve škole s koncentrací, přizpůsobením, prospěchem nebo docházkou. Projevy tohoto chování mohou mít podobu verbální i fyzické agrese vůči vrstevníkům i dospělým, porušování pravidel, nerespektování hranic a dožadování se pozornosti. Řada dětí trpí stresem nebo posttraumatickými stresovými poruchami. Říká se, že čas vše zahojí, zde to neplatí, jejich problémy, které zdánlivě zmizí, se mohou objevit později, po několika letech, při volbě partnera, v zaměstnání nebo při výchově vlastních dětí. Riziko, že děti, které jsou svědky násilí, budou později samy agresory nebo oběťmi je velké.¹⁰¹

Rodičovská psychopatologie a antisociální chování

Rodičovská psychopatologie souvisí se zvýšeným výskytem psychiatrických poruch a projevy rizikového chování zejména u dětí ve školním věku. Zvýšená predispozice rizikového chování se projevuje zejména u chlapců, jejichž rodiče trpí depresí nebo užívají návykové látky. Zvýšené asociální chování u dětí často velmi souvisí právě s depresí rodičů, kteří tak vykazují mnoho rodičovských nedostatků, zejména nedůslednost, podrážděnost a nedostatečný dohled. Řada výzkumů ukazuje, že agresivní chování a kriminalita jsou v některých rodinách rozšířenější než v jiných. Antisociální dospělí mají totiž tendenci vybírat si asociální partnery a asociální rodiče celkově vykazují zvýšenou míru rodinných konfliktů, jelikož vykonávají horší dohled nad svými dětmi, chybí jim projev kladných emocí a určitá dávka empatie vůči svým dětem a končí častěji rozvodem. Navíc, je-li asociální sourozenec, zvyšuje se pravděpodobnost asociálního chování i druhého dítěte, zejména jsou-li si sourozenci věkově

¹⁰¹ STOP NÁSILÍ: Děti svědci násilí. *Stopnasili.cz* [online]. ROSA [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: <https://www.stopnasili.cz/pomahajici-profese/deti-svedci-nasili/>

blízcí.¹⁰² Jako další možné rizikové faktory rodiny lze definovat **velikost a strukturu rodiny**, které ani tak nesouvisí se socioekonomickým postavením, jako se sníženým dohledem a možnostmi kontroly ve větších rodinách. Čím více dětí v rodině, tím větší riziko delikvence. Možnost kontroly bývá omezena zejména u svobodných rodičů, přesto mnoho z nich je schopno své děti velmi dobře vychovávat. Problémy těchto domácností vyplývají z méně ekonomických zdrojů, kterými by mohly zabezpečit aktivity a pobyty svých dětí. Svobodné matky ve srovnání s ženami v partnerských vztazích vykazují i více psychických problémů. **Rozvod** by tedy mohl být dalším rizikovým faktorem. Tento způsob řešení manželských problémů se stal dnes běžnou součástí společenské kultury, přesto není snadnou záležitostí pro nikoho. Přináší velkou psychickou zátěž. Rodiče se snaží urovnat své problémy, ale na trápení svých dětí již příliš nemyslí.¹⁰³ Děti, jejichž rodiče se rozvedli, mají ovšem větší pravděpodobnost problémů s asociálním, nátlakovým a nevyhovujícím chováním. Stejně jako u mnoha jiných rodinných faktorů je stanovení přesných účinků rozvodu na děti obtížné, zejména kvůli korelaci s dalšími riziky, jako je ztráta rodiče, rodinné konflikty, pokles rodinného příjmu a následné opětovné sňatky rodičů. V kontextu těchto souvisejících faktorů, je dopad samotného rozvodu podstatně menší. Avšak každý z těchto faktorů sám o sobě přispívá ke zvýšení úrovně problémů s chováním dítěte.¹⁰⁴

Školní prostředí jako rizikový faktor

Jak již bylo výše uvedeno, rizikové faktory vyplývají i v rámci socializace dětí ve školách a jim přidružených komunitách. Škola a školní prostředí je jeden z nejvýznamnějších činitelů v životě dítěte a má především silný socializační vliv. Jedná se především o možnost a schopnost dětí zapojit se do různých školních aktivit a vytvořit si tak vzájemnou interakci s ostatními. V současné době

¹⁰² VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a přeprac. Praha: Portál, 2008. s. 779-803. ISBN 978-80-7367-414-4.

¹⁰³ GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada, 2003. Psyché (Grada). s. 86-88. ISBN 80-247-0415-3.

¹⁰⁴ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 143-144. ISBN 978-80-247-2781-3.

se objevují různé studie na toto aktuální téma. A je potřeba se zaměřit na poznatky ze současných teorií, které zkoumají vliv školního prostředí na delikvenci dětí a integrovat je do jejich sociálního rozvoje.

Školní docházka začíná zpravidla po dosažení šestého roku dítěte. Rodiče se již na výchově nepodílejí sami, začínají je doplňovat učitelé a školní kolektiv. A právě období vstupu do školy a vnímání školního prostředí je pro dítě obdobím velkých změn. Musí se přizpůsobovat určitému jinému rytmu, není již jediné středem zájmu, jelikož škola se k němu staví jako k jednomu z mnoha a především vyžaduje nové povinnosti a žádá si, aby se dítě přizpůsobilo. Jedním z ovlivňujících faktorů je nedostatečná vazba dětí na školu. Tím ztrácí škola schopnost zajistit dětem odpovídající proces socializace. Pro dítě zejména na jeho školním začátku je nejvýznamnější osobou ve škole učitel/ka. Pedagog se stává významnou autoritou a může tak konkurovat i rodičům. Postupně ovšem svou pozici ztrácí a dítě se zaměřuje na nabývání vztahů se spolužáky.¹⁰⁵ Ve třídě si začínají vytvářet vlastní subkulturu¹⁰⁶ s vlastním jazykem a rituály, kde učitelé v mnoha případech stojí mimo. Subkultura mládeže je dle Smolíka „*typ subkultury vázaný na specifické způsoby chování mládeže, na její sklon k určitým hodnotovým preferencím, akceptování či zavrhování určitých norem, a životní styl odrážející podmínky života.*“¹⁰⁷ Subkultury tedy tvoří skupiny lidí, kteří sdílejí zvláštní hodnoty a normy, v nichž se s většinovou společností rozcházejí. Tyto skupiny bývají velmi často zárodkem pro vznik asociálních part, již na prvním stupni základní školy. Zde je na vině určitá neangažovanost či pasivita nebo dokonce nechut' učitele řešit problémy a zejména to napomáhá jejich případnému vzniku. Pedagog má mnoho prostředků jak danou situaci řešit. Ať již v podobě klasifikačních známek, přes kontakt s rodiči nebo oznámení příslušným orgánům. V případě včasného rozpoznání rizikovějších dětí a to zejména v samém počátku, může mít řešení mnohem nenápadnější formu v podobě přehlížení drobných negativních nuancí. Nedat dítěti možnost být

¹⁰⁵ VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání druhé, doplněné a přepracované. Praha: Karolinum, 2012. s. 21, 254-259. ISBN 978-80-246-2153-1.

¹⁰⁶ Pojem subkultura postihuje zpravidla určité zvláštnosti kulturních prvků, jehož důležitým znakem je viditelné odlišení od dominantní kultury (Smolík, s. 27. 2017).

¹⁰⁷ SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017. s. 32. ISBN 978-80-7509-498-8.

středem pozornosti jiným způsobem než je v rámci výuky vyžadováno. Nemělo by ovšem docházet k jejich segregaci, přehlížením jejich pozitivní iniciativu, vyvarovat se nepatřičných reakcí na jeho prohršky proti kázni nebo neznalosti probírané látky. Záměrné přehlížení zcela zjevných přestupků, nejasná pravidla týkající se žádoucího chování dětí, nekonzistentní uplatňování disciplíny, degradace a neobjektivní rozhodování pedagoga či následné obviňování rodičů za něco, co nezpůsobili, to vše jsou postoje podkopávající představu dětí o tom, jaká jsou pravidla a kde jsou hranice. Již snahy prošetřit určitou událost a zejména poté udělené sankce jsou významnou zprávou a varováním pro ostatní děti. Je jím deklarováno jak škola postupuje při porušení závazných pravidel a jsou pro všechny žáky ve škole stejné.¹⁰⁸

Děti se slabými vazbami ke škole, nízkými vzdělávacími ambicemi a špatnou motivací jsou rizikovou skupinou. Je pravděpodobné, že děti, které si špatně plní školní úkoly, si nevytvoří silné vazby ke škole a budou mít nižší očekávání úspěchu. V důsledku toho jsou školní výsledky a vzájemné sblížování dětí a školy v mnoha ohledech vzájemně závislé. Vývoj třídy směrem ke kriminalitě může napomáhat i reakce školy na zjištěné asociální chování jednoho či více dětí. Je zřejmé, že studenti, kteří se podílejí na kriminalitě, mají zároveň menší vazbu ke škole, je u nich také pravděpodobnější, špatná školní docházka a z toho vyplývající **špatný školní prospěch**. Zarážející je fakt, jak vyplývá z analýzy socializačních dotazníků v rámci různých studií nebo protokolů policie, že si to uvědomují a sami sebe popisují jako špatné studenty. Jde o specifický školní rizikový faktor ovlivňující rizikové chování mládeže. Ten velmi často vede k brzkému a posléze častému provinění, které přetrvává někdy i po celý život. Lze sice vzít v úvahu individuální problémy s inteligencí a pozorností, ale školní prospěch zůstává určitou predikcí prevalence, frekvence a závažnosti rizikového chování.¹⁰⁹ Ve škole stejně jako ve spoustě jiných institucí v rámci celé společnosti, jsou důležitá pravidla, která jsou určitým způsobem vynutitelná. Ne vždy se ovšem s těmito pravidly umí kvalitně zacházet. Je tedy potřeba

¹⁰⁸ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 74-77. ISBN 978-80-7367-825-8.

¹⁰⁹ OJJDP MPG Literature Review: Risk Factors for Delinquency. In.: December 2015. Dostupné také z: <https://ojjdp.ojp.gov/model-programs-guide/home>

využívat i druhou možnost v podobě nápravy chování a její kontroly. Osobnost učitele jako autority je nedílnou součástí školy, je důležité, aby učitelé vedli děti ve výchově svědomitě a šli jim pokud možno příkladem.

Vrstevníci a jejich rizikové faktory

Vlivy vrstevníků na kriminalitu mládeže se obvykle projeví později než individuální a rodinné vlivy. Například mnoho dětí, které nastupují do školy, už vykazují agresivní a rušivé chování. Dva hlavní mechanismy spojené s těmito faktory nebo vlivy jsou asociace s deviantními protějšky a odmítnutí druhé strany.

Člověk je tvor společenský a vytváří si **vrstevnické skupiny**. Již od útlého dětství vyhledává pro komunikaci, trávení volného času, inspiraci a získávání zkušeností své vrstevníky. Od raného věku, jsou děti shromažďovány v malých vrstevnických skupinách, jako jsou školky, školy, zájmové kroužky apod. Zde na sebe vzájemnými interakcemi působí a osvojují si společně schopnosti a dovednosti. Vliv vrstevníků je nejdůležitější v dospívání, kdy jedinec hledá svoji identitu, snaží se někam začlenit a sdílet názory. Skupina vrstevníků (parta) může jedinci pomoci překonat různé těžkosti spojené s hledáním sebe sama, ale může přinést také řadu problémů.¹¹⁰ Vliv vrstevnických skupin se projevuje tedy především v období dospívání a nabyté vlastnosti potřebné a tolerované pro další život ve společnosti vedou k získáním vlastní identity. Dospívající procházejí různým sběrem zkušeností, jimž jejich okolí ne zcela rozumí, přesto toto období neprobíhá u většiny nijak dramaticky. Intenzivní kontakty s vrstevníky či jejich skupinami, nijak výrazně neovlivňují jejich názory a postoje, které dříve získali ve své plně fungující rodině. Proto kvalitní rodinné zázemí je prioritou pro další rozvoj dospívajícího v sociálním prostředí. Naopak u dětí frustrovaných z dysfunkčních rodin je vysoce pravděpodobné, že bude chtít být kladně přijato vrstevnickou skupinou, bude chtít převzít její hodnoty a sdílet její názory. Jedinec, který chce zapadnout, musí splnit požadavky skupiny na jeho přijetí. Tyto nároky někdy bývají dosti přísné. Je třeba obstát v chování, stylu oblečení,

¹¹⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. s. 125 a násl. ISBN 978-80-262-0772-6.

postavení ke společnosti, k autoritám, k práci a finanční otázce. Děti z oslabeného a nepříznivého rodinného prostředí se jednodušeji nechají polapit, protože mají touhu někam patřit a právě z vděku, že mohou být členy, jsou schopny spáchat i trestný čin, čímž si zvýší jejich prestiž a uznání v partě. Na tyto děti má velký vliv především její vůdce, případně jeho ideologické myšlení. Tento jedinec musí při vstupu do party splnit vstupní rituál, kterým obvykle bývá spáchání právě nějakého trestného činu, většinou krádeže a tím splnění podmínky přijetí, ale zároveň může být teď jeho role vůdcem manipulována. Poměrně často dochází k vydírání, pokud nebude dál plnit příkazy, oznámí jeho trestný čin na policii.¹¹¹

Většina mladistvých delikventů byla přistižena se spolupachateli, výzkumy podporují teorii, že **deviantní vzájemné asociace** přispívají k provinění mladistvých. Nevyřešenou otázkou je, zda deviantní vrstevníci modelují a posilují asociální chování, nebo zda je spojení s deviantními vrstevníky jen dalším projevem dětské predispozice ke kriminalitě. Lze konstatovat, že deviantní vrstevníci ovlivňují nedelikventní mladistvé, aby se stali delikventy, aby páchali menší přestupky. Následkem bývá častější kontakt s těmito vrstevníky a závažnější provinění. Deviantní vrstevníci ovlivňují mladistvé, kteří již mají nějakou anamnézu delikventního chování, aby zvýšili závažnost nebo četnost jejich provinění. Tuto hypotézu podporuje několik studií orientovaných na delikventní mládež, které dospěly k závěru, že deviantní vrstevníci přispívají k závažnému provinění dětských delikventů v období jejich přechodu do dospívání. Jde sice o extrémní formu spojení s deviantními vrstevníky, ale party představují zdroj spolupachatelů a není tedy divu, že členství v partě odráží nejvyšší stupeň vzájemného vlivu. Tyto výzkumné projekty ukázaly, že party mají podle všeho značný vliv na delikventní chování jednotlivých členů.¹¹²

¹¹¹ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 81-86. ISBN 978-80-7367-825-8.

¹¹² SHADER, Michael. *Risk Factors for Delinquency: Office of Justice Programs* [online]. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>

Matoušek, Matoušková uvádí: „*Novodobá kriminologie zdůrazňuje, že kriminalita mládeže je páchána skoro vždy v partách čili v neformálních vrstevnických skupinách. Neformální skupiny vznikají vydělením ze skupin formálních, které jsou nejčastěji tvořeny spolužáky ze škol, učilišť, internátů, domovů mládeže nebo zařízení pro rizikovou mládež.*“¹¹³

Specifickou vrstevnickou skupinou (subkulturou mládeže) jsou skupiny sportovních fanoušků a extrémistických organizací (například hnutí Skinheads). Tady jde již převážně o osoby mladistvé, které mají snahu prostřednictvím společně vykonávaných aktivit upozornit na své odlišné postoje a názory. Sportovní utkání či politická demonstrace je jen zástupnou událostí, primárním cílem je vyvolat konflikt a násilí. Mládež má ve srovnání s dospělými osobami více volného času a je proto důležité, jakým způsobem je tento volný čas využíván, neboť způsob jeho trávení se skupinou vrstevníků (party, gangy) může ovlivňovat delikventní jednání mladého jedince.¹¹⁴

Dalším rizikovým faktorem asociálního chování, je **odmítnutí druhé strany** v dětství. Malé agresivní děti, které jsou odmítány vrstevníky, jsou vystaveny podstatně většímu riziku pozdějšího chronického asociálního chování. Vzájemné odmítání ve školních letech zdůrazňuje vztah mezi včasnou pozorností a problémy s hyperaktivitou a chováním. Důvodem této role může být větší podezíravosti vůči cizím nepřátelským motivům a tudíž k reakci větší agresí. Druhým důvodem odmítnutí může být důsledek méně pozitivních sociálních možností a status nižšího postavení v rámci deviantních skupin vrstevníků. Jejich nejistý pocit sounáležitosti a vyčlenění na okraj zájmu a pozornosti je může přimět k sociálnímu distancu a asociální činnosti ve snaze získat v těchto skupinách „lepší“ postavení.

Vzájemné asociace s deviantními protějšky a odmítnutí druhé strany jsou spíše sekundárními faktory než primárními příčinami delikvence. Těmi jsou naopak

¹¹³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 82. ISBN 978-80-7367-825-8.

¹¹⁴ SMOLÍK, Josef. *Subkultura mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017. s. 147-149. ISBN 978-80-7509-498-8.

rodinné a individuální rizikové faktory. Ty mohou vést k včasnému agresivnímu a rušivému chování a již takto rizikové dítě poté nastupuje do školy, kde mohou vyvrcholit závažným proviněním. Společnými faktory, které zohledňují pohyb mladistvého v dospívání směrem k vážnějšímu provinění, jsou antisociální tendence a z toho následně vyplývající negativní důsledky. Vliv druhé strany je důležitým zprostředkujícím faktorem delikvence mládeže. Relativně nevinné počáteční provinění začátečníků posléze eskaluje v závažné provinění či trestný čin.¹¹⁵

Důležitým faktorem, mnohdy spojující mládež k páchání trestné činnosti je nuda. Pro spoustu rodičů jsou v dnešní době zájmové činnosti jejich dětí hodně náročné a to především s ohledem na čas a finance. Rodiče dnes mívají dvě někdy i tři zaměstnání a po příchodu domů již nemají chuť a energii se dětem věnovat a proto nejsou mnohdy schopni svým dětem s výplní volného času pomoci. Další příčinou může být obzvláště na vesnicích a v menších městech nedostatek či nedostupnost zájmových aktivit. Volně přístupných, bezplatných, kvalitních a tím bezpečných hřišť není mnoho. A tak se děti přirozeně nudí a hledají jiné alternativy trávení volného času. Důležitá je v tomto případě především prevence. O té bude blíže pojednáno později.

Šikana jako rizikový faktor - více než polovina žáků základních škol vnímá šikanu

Šikana jako určitý typ rizikového chování byla definována samostatně již v předchozí části. Do této kapitoly rizikových faktorů a za kategorii školního prostředí a vrstevnických skupin je umístěna opětovně a úmyslně. Osobně ji totiž považuji za jeden z velmi rizikových faktorů. Tedy nejen jako projev nežádoucího chování, ale po domácím násilí jako další velmi nebezpečný útok na osobní integritu mladého člověka. Tím nevylučuji stejný či obdobný účinek na dospělého člověka. Ale dítě má přeci jen menší možnosti jak se bránit a z podstaty této práce navíc vyplývá orientace na mládež.

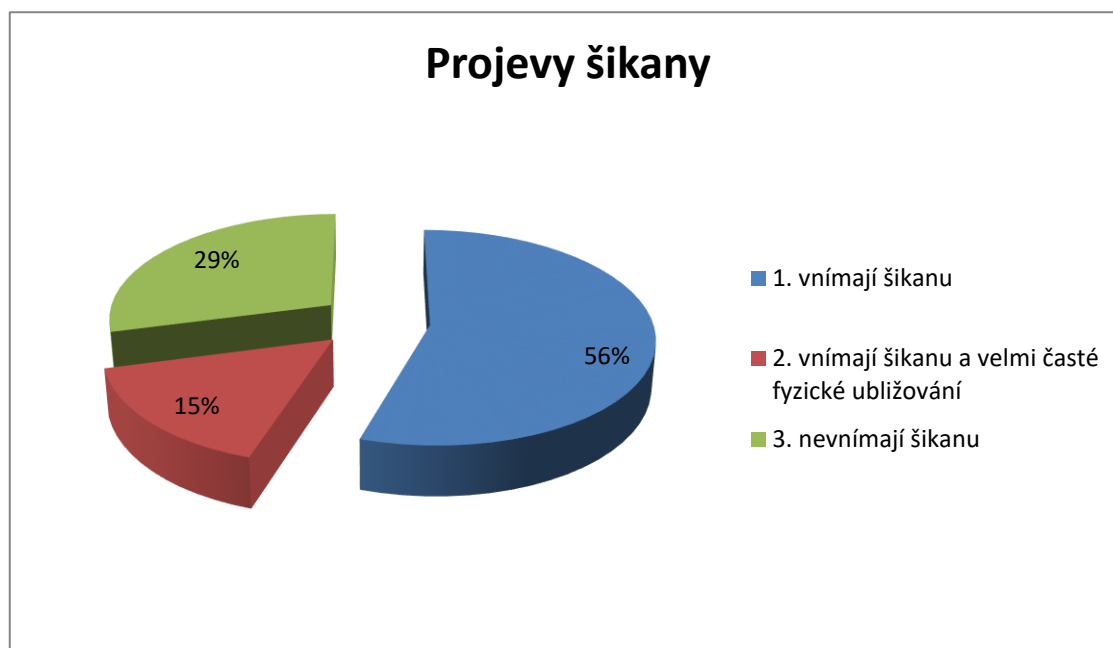
¹¹⁵ OJJDP MPG Literature Review: Risk Factors for Delinquency. In: December 2015. Dostupné také z: <https://ojjdp.ojp.gov/model-programs-guide/home>

Že je šikana poměrně rozšířená a nejedná o ojedinělý skutek, vyplývá z průzkumu společnosti Scio.¹¹⁶ Nenech to být (NNTB) pod záštitou MŠMT a ve spolupráci se Scio bojuje proti šikaně, sexuálnímu obtěžování a vylučování z kolektivu. Prostřednictvím projektu **Mapa školy** zjišťuje zpětnou vazbu od žáků, učitelů, rodičů, vedení školy a provozních zaměstnanců. Šetření je anonymní a připravené v on-line a papírové podobě pro mateřské, základní a střední školy. Z každoročního dotazníkového šetření společnosti Scio vyplývá, že vysoká míra šikany na českých školách je dlouhodobě neměnná. Naprostá většina školáků má zkušenost s nějakou formou ubližování. S posmíváním se setkává 85 % dětí na prvním i druhém stupni základní školy. S fyzickým ubližováním pak na prvním stupni přišlo do kontaktu přes 70 % dětí, na druhém stupni okolo 60 %. Celých 2480 dětí, tedy něco přes 15% dotázaných, v průzkumu jednoznačně uvedlo, že bylo obětí šikany. Tato čísla bohužel přibližně kopírují výsledky z minulého roku. *„Nepozorujeme statisticky významné zlepšení,“* uvádí Jon Šotola ze společnosti Scio. Anonymního dotazníkového šetření Mapa školy se každoročně zúčastňují školy, které chtějí získat zpětnou vazbu na své fungování a ucelený pohled na klima ve škole. V rámci průzkumu se zapojilo 164 základních škol, celkem odpovídalo 70 370 respondentů – žáků, rodičů, učitelů a provozních zaměstnanců. Výsledky šetření přináší nejen komplexní pohled na celkovou míru spokojenosti se školou, ale především znepokojující data odrážející stav šikany na školách z pohledu vnímání samotných žáků. Z tohoto šetření bohužel vyplývá, že více než třetina žáků se ve škole necítí dobře. *„Celé tři čtvrtiny žáků prvního stupně a dvě třetiny druhého se setkávají s fyzickým ubližováním ve třídě. Z toho více než 15 % uvádí, že k fyzickému ubližování dochází často“*, říká Jon Šotola ze společnosti Scio. Zarážející je ovšem fakt, že 93 % učitelů naopak ve stejném šetření udává, že se šikanou se setkává jen výjimečně. S tím zřejmě souvisí i alarmující fakt, že celá polovina dětí netuší, na koho se ve škole obrátit a s kým řešit problém související se šikanou. Obdobné procento žáků uvádí, že ve škole neví o nikom, kdo umí dobře řešit tyto problémy se šikanou mezi žáky.

¹¹⁶ Společnost Scio je komerční subjekt v oblasti vzdělávání mládeže. Jejich posláním je hledat kvalitní alternativu ve vzdělávací oblasti, kdy se snaží vycházet z nových vědeckých poznatků a inovativních řešení. Nabídnout nejen ve škole lepší, moderní vzdělávání a rozvoj dětí. Dostupné z: <http://www.scio.cz>

Z uvedených dat v šetření dále vyplývá, že míra šikany dosahuje různého stupně. Lze pozorovat velmi silnou závislost mezi slovními útoky a fyzickým ubližováním. Naopak velikost školy či třídy, nemá významný vliv.¹¹⁷

Graf č. 1 – Percepce šikany na školách v České republice

(Zdroj: scio.cz)

Výskyt šikany se objevuje ve větší míře i u středoškolských studentů. Případ šikany v posledních třech letech řešila více než polovina škol, ve kterých byla ve školním roce 2019/2020 realizována inspekční činnost. Česká školní inspekce zjistila, že „přestože odborné povědomí pedagogů i ředitelů o mechanismech šikany roste, zůstává v řadě škol zejména počáteční stadium šikany nerozpoznáno, popř. je zlehčováno. V krajních případech je šikana dokonce záměrně skrývána, protože někteří učitelé a ředitelé vnímají přiznání šikany jako vlastní selhání a obávají se poškození dobrého jména školy na veřejnosti. Přitom právě prostředí, kde se případy rizikového chování včas neřeší, umožňuje jeho rozvoj a v konečném důsledku jsou projevy patologického jednání přijímány žáky

¹¹⁷ ŠOTOLA, Jon Samuel a Veronika NOVÁKOVÁ. Více než polovina žáků základních škol se setkává s fyzickým ubližováním ve třídě. *Scio.cz* [online]. 13. prosince 2018 [cit. 2020-02-14]. Dostupné z: <https://www.scio.cz/o-spolecnosti/pro-media/tiskove-zpravy-a-aktuality/tz-zaci-mapa.asp>

*jako tolerovaná norma.*¹¹⁸ Různé formy šikanování se častěji objevují na středních integrovaných školách a středních odborných učilištích než na gymnáziích, což je zřejmě dáno vyšší motivací ke studiu a vyšším studijním výkonem gymnazistů.

Společnost jako rizikový faktor

Společnost své vazby uskutečňuje v sociálním prostředí, které je místem kde lidé žijí, společně se potkávají a komunikují. Vznikají zde tak různé komunity, které působením mnoha kulturních, náboženských, politických a jiných vlivů nás a potažmo naše děti významně ve společnosti ovlivňují. Mnoho rizikových faktorů, které vedou k provinění mládeže, se nachází v oblasti komunity. Například děti vychovávané v sociálně slabších a znevýhodněných rodinách bez ekonomického zajištění jsou více ohroženy než děti vychovávané v relativně bohatých rodinách. Tyto nevýhody na úrovni komunity mají také primární význam ve vývoji asociálního chování. Například vyloučené lokality a sociálně neorganizované čtvrti bez kontrolních mechanismů umožňují, aby trestná činnost zůstala bez povšimnutí. Sociální dezorganizace a koncentrace asociálního chování uvnitř komunity vedou ke snížené ochotě obyvatel zasahovat v případě, že se děti dopouštějí rizikového a protiprávního chování. Tímto svým postojem ovšem podporují větší možnosti asociálního učení a zároveň zvyšují i riziko pravděpodobnosti vzniku násilí v daných lokalitách. Mladiství žijící v oblastech s vysokou mírou kriminality jsou často vystaveni normám, které na kriminalitě participují a obecně zde zvyšují i riziko násilí. Dalším rizikovým faktorem je společností obecná tolerance a dekriminlizace některých projevů nežádoucího chování. Ve společnosti se vyskytují tendence k přehlížení, omlouvání a bagatelizování těchto projevů (nerespektování právních norem, kladný postoj k alkoholu, marihuaně apod.), kdy zejména u mládeže to může být velmi nebezpečné.¹¹⁹

¹¹⁸ *Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2019-2020.* Praha: Česká školní inspekce, 2020. s. 111. ISBN 978-80-88087-43-4.

¹¹⁹ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže.* Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. s. 91-99. ISBN 978-80-7367-825-8.

4. PREVENCE RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ

4.1 Vymezení prevence

V této kapitole se budu věnovat jak obecnému, tak i konkrétnímu vymezení prevence. Především se zaměřím na prevenci sociální a primární. Slovo prevence je latinského původu (*praevenire*) a znamená opatření učiněná předem jako včasná obrana nebo ochrana. Na prevenci můžeme nahlížet jako na soubor intervencí, jejichž cílem je zamezit či snížit výskyt a šíření nežádoucího jevu. V tomto kontextu lze prevenci rizikového chování vnímat jako veškerá opatření, která směřují k eliminaci rizikové činnosti před jejím započatím nebo jejím pokračováním. Obdobně lze vnímat i prevenci kriminality, která je jedním z typů rizikového chování. V užším smyslu rozumíme prevencí kriminality „*soubor nejrůznějších aktivit orientovaných na odstranění, oslabení či neutralizaci kriminogenních faktorů*“¹²⁰ (rizikových faktorů) s cílem zastavit růst kriminality (rizikového chování) nebo docílit jejího zmenšení.

4.2 Preventivní aktivity

Podle obsahového zaměření se preventivní aktivity dělí na **sociální, situační a viktimologickou prevenci**.

Sociální prevence – jako součást sociální politiky je zaměřena na sociální rizikové faktory, jejich překonávání či jejich neutralizaci. Cílem je vytváření příznivých podmínek společenského života. Zahrnuje širokou problematiku školství, rodiny, zdravotnictví, sociálních služeb a jiných institucí. Základním předpokladem účinné prevence je kvalitní zákonná úprava a její kvalifikovaná aplikace. Sociální prevence má povzbuzovat prosociální chování se zvláštním důrazem na mládež. Zaměřuje se na rizikové a ochranné faktory a jejím úkolem je působení zejména na kriminogenní faktory, které vedou ke vzniku rizikového a kriminálního chování, ale i viktimizaci. Její orientace není tedy pouze na pachatele, ale i na oběť.¹²¹

¹²⁰ GŘIVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ a kol. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer. s. 151. ISBN 978-80-7598-554-5.

¹²¹ ZOUBKOVÁ, Ivana a Marcela MOULISOVÁ. *Kriminologie pro studenty doktorského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2014. s. 31-34. ISBN 978-80-7251-409-0.

Situační prevence – pracuje s odlišnou filosofií a spočívá v opatřeních zaměřených na odstraňování kriminogenních situací, na omezování příležitostí a snížení motivace ke spáchání trestných činů a na zvyšování rizika dopadení pro pachatele. Již dávné přísloví říká „příležitost dělá zloděje“. Jedná se především o technický a organizačně-administrativní charakter opatření.

Viktimologická prevence – se do určité míry překrývá se sociální i situační prevencí. Je ale především orientována k potencionálním nebo ke skutečným obětem trestných činů a spočívá převážně v podání potřebných informací, jak eliminovat riziko stát se obětí a to nejen trestného činu.¹²²

Podle adresnosti se dělí na **primární, sekundární a terciální prevenci**.

Primární prevence – je zaměřena na celou společnost a omezování kriminality není jejím výslovně stanoveným cílem. Spočívá převážně v optimalizaci životních podmínek pro rozvoj společnosti a vyšší kvalitu života občanů. Patří sem výchovné, vzdělávací, osvětové a poradenské aktivity na nejširší veřejnost, s důrazem na pozitivní ovlivňování dětí a mládeže.

Sekundární prevence – na rozdíl od primární prevence pracuje s možnou existencí již určitého stupně rizika a je zaměřená na rizikové jedince a skupiny osob, u nichž je zvýšená pravděpodobnost, že se stanou pachateli nebo oběťmi trestné činnosti. Jde o včasnou identifikaci oblastí, potencionálních pachatelů a obětí. Opatření se týká ve velké míře mládeže a zásahů do sféry jejich volného času a eliminaci rizikového chování.

Terciální prevence – se zaměřuje na resocializaci kriminálně narušených osob, které se již dopustily protiprávního jednání nebo na rizikové lokality. Jejím cílem spočívá v předcházení kriminální a viktimologické recidivy¹²³.

4.3 Prevence rizikového chování

Při hledání řešení problému rizikového chování mládeže je slovo prevence užíváno vesměs obligatorně a nejčastěji. Avšak ne každý v daném slově vidí

¹²² VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČTA a Jana HULMÁKOVÁ a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. s. 261-266. ISBN 978-80-7400-732-3.

¹²³ NOVOTNÝ, Oto a Josef ZAPLETAL. *Kriminologie*. 3., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2008. s. 175-177. ISBN 978-80-7353-376-8.

to samé. Nejen v odborných diskuzích vznikají návrhy jak tento problém řešit. Někteří se staví k více represivnímu způsobu (snížení věkové hranice trestné odpovědnosti), kdy řešením je izolace pachatele od společnosti. Jiní se přiklánějí k formě efektivní prevence. S ohledem na nesnadné vymezení faktorů, které mají největší vliv na chování dětí, je velmi složité posuzovat účinnost preventivních opatření. Potencionální riziko se totiž mění v čase a konkrétní situací každého jedince. Je tedy pro odborníky nesnadným úkolem přesně určit a naplánovat preventivní metody, které by měly mít pozitivní vliv na chování jedinců.

4.3.1 Primární prevence

Období dospívání hraje důležitou roli při formování osobnosti a škola může být jedním (ne jediným) z vhodných nástrojů, kterým lze pozitivně působit na postoje a hodnoty mládeže. Lze předpokládat, že vhodné působení bude mít pozitivní vliv i na jedince, kteří nemají dostatečnou podporu a vhodné rodinné či sociální zázemí. Efekt pozitivního vlivu bude podstatně vyšší v případě správného oslovení vhodné cílové skupiny, komunity a to zejména v jejím přirozeném prostředí. Je proto velmi důležité věnovat oblasti primární prevence rizikového chování zvýšenou pozornost ze strany všech subjektů, které se na ní podílejí (MŠMT, kraje a obce, policie atd.) Pojem **primární prevence rizikového chování** (dále jen PPRCH) je definován jako „jakýkoliv typ výchovných, vzdělávacích, zdravotních, sociálních či jiných intervencí směřujících k předcházení výskytu rizikového chování, zamezujících jeho další progresi, zmírňujících již existující formy a projevy rizikového chování nebo pomáhajících řešit jeho důsledky.“¹²⁴ Již z pojmu rizikové chování, který nahradil dříve užívaný termín sociálně-patologické jevy, je zřejmé, že aktivity zapadající do jeho rámce, není vhodné označit jako patologické, jelikož v primární prevenci jde především o jejich předcházení. **Primární prevence** je zaměřena na celou populaci (děti, dospělí) avšak zvláštní pozornost je věnována zejména mládeži. Zahrnuje především výchovné, vzdělávací, volnočasové a různé další aktivity, které pozitivně ovlivňují jejich vývoj a hodnotový žebříček. Některé z těchto aktivit

¹²⁴ MIOVSKÝ, Michal, Lenka SKÁCELOVÁ, Jana ZAPLETALOVÁ, et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 24. ISBN 978-80-7422-392-1.

ovšem cílí i na širší veřejnost. Realizace primární prevence bývá zejména rolí rodiny a školy, ale právě veřejnost a prostředí pro život bývá často ovlivňujícím faktorem. Primární prevenci lze ještě rozdělit na specifickou a nespecifickou.

Specifická primární prevence rizikového chování - aktivity a programy, které jsou zaměřeny specificky na předcházení a omezování výskytu jednotlivých forem rizikového chování žáků.

Nespecifická primární prevence rizikového chování - veškeré aktivity, které nemají přímou souvislost s konkrétním typem rizikového chování. Napomáhají ovšem snižovat rizika podporou zdravého životního stylu, osvojováním pozitivního sociálního chování, smysluplným využíváním a organizací volného času (zájmové, sportovní a volnočasové aktivity) a jiných programů, které vedou k dodržování určitých společenských pravidel, k odpovědnosti a zdravému rozvoji osobnosti.

Preventivní působení musí být systematické, koordinované a dlouhodobé. Jednorázové aktivity, byť velkého rozsahu a finančního objemu, nebývají v dlouhodobém horizontu tak účinné na pozitivní ovlivnění změny v chování. V České republice existuje mnoho kvalitních a úspěšných preventivních programů, které jsou aplikovány převážně ve školním prostředí. Pozitivních změn lze dosáhnout pouze dlouhodobým a komplexním úsilím a vhodně zvolenou strategií.

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže je součástí **Národní strategie primární prevence rizikového chování na období 2019-2027** a je základním strategickým dokumentem MŠMT (tvoří a vytváří základní rámec politiky primární prevence rizikového chování v České republice). Tato strategie vychází a zároveň navazuje na předchozí strategie PPRCH. Na tvorbě této strategie se podílelo mnoho odborníků z oblasti PPRCH, kteří vychází i ze závěrů SWOT analýzy systému PPRCH a jsou v souladu s dalšími koncepčními dokumenty (např. Strategie vzdělávací politiky ČR, Akční plán inkluzivního vzdělávání, Strategie prevence kriminality v ČR, Národní strategie protidrogové politiky atd.) nebo také Strategie zdraví 2020 – Národní

strategie ochrany a podpory zdraví a prevence nemocí a její akční plány v oblasti omezení zdravotně rizikového chování. Národní strategie PPRCH 2019-2027 vymezuje základní pilíře politiky primární prevence; 1) systém, 2) koordinace, 3) legislativa, 4) vzdělávání, 5) financování, 6) monitoring, hodnocení a výzkum. Každý pilíř má stanoveny základní cíle a priority a součástí jsou i návazné **akční plány** (soubory konkrétních opatření a úkolů směřujících k dosažení stanovených cílů).¹²⁵ Hlavní funkcí této strategie je stanovit základní rámec PPRCH u mládeže a stanovit hlavní cíle a priority rozvoje v politice PPRCH na období 2019-2027. Dále potom informovat odbornou a laickou veřejnost o těchto cílech a prioritách politiky PPRCH u mládeže. Akční plány realizace Národní strategie 2019-2027 konkretizují jednotlivé priority do detailních opatření a úkolů směřujících k dosažení cílů. U každého úkolu je uveden termín a indikátor jeho splnění, a to ve třech na sebe navazujících etapách, kdy se bude akční plán vždy po 3 letech vyhodnocovat a na jeho základě bude tvořen nový na další tříleté období.

Jedním z úkolů v rámci daných pilířů je obsahově a terminologicky aktualizovat stávající právní rámec PPRCH v právních předpisech v působnosti jiných resortů. Účelem je jasné vymezení terminologie, kompetencí, rolí a potřeb jednotlivých resortů (Národní ústav pro vzdělávání, Česká školní inspekce) a dalších aktérů primární prevence. Tím vznikne možnost vytvořit nové, aktuální a nezbytně nutné legislativní dokumenty. Dalším úkolem je zmapovat a zabezpečit systém financování pro PPRCH. Neméně důležitým pilířem je vzdělávání. Zvýšit znalosti, dovednosti a kompetence metodiků prevence na školách, v pedagogicko-psychologických poradnách a dalších pracovníků a koordinátorů PPRCH. Vzdělávání v oblasti PPRCH je velmi důležitým nástrojem zejména pro pedagogy, kteří následně mohou tyto poznatky prakticky aplikovat a tím pozitivně ovlivnit své žáky a snížit tak prevalenci rizikového chování. Bohužel v praxi je v primární prevenci stále nedostatek těchto kvalifikovaných pracovníků s požadovanými a očekávanými výsledky.

¹²⁵ *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019 – 2027 a Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019 – 2021* [online]. Praha: MŠMT, 2019 [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/uploads/narodni_strategie_primarni_prevence_2019_27.pdf

Jednou z příčin je pravděpodobně nekoordinované a nejednotné vzdělávání pracovníků v oblasti primární prevence a svou roli může hrát i snížená schopnost pedagogů vnímat signály rizikového chování s ohledem na jejich dlouhodobé přetížení a s tím související syndrom vyhoření. Jen ve školství, dle šetření České školní inspekce chybí momentálně dvě třetiny kvalifikovaných školních metodiků prevence. Jako další z problémů se ukazuje nedostatečná podpora ze strany některých ředitelů škol, obecně nižší vnímavost k problematice PPRCH ve školách nebo velká administrativní zátěž. V neposlední řadě se jedná o nezáměr PPRCH ze strany rodičů a obecně bagatelizování rizikového chování veřejností. Naopak oproti předchozím létům se podařilo stabilizovat víceleté financování PPRCH a navýšit jeho objem. Vznikla povinnost specializačního vzdělávání a vznikl systém vertikální koordinace PPRCH v ČR a spolupráce pracovníků na obecní a krajské úrovni. Směrem k veřejnosti je potom vydáván časopis *Prevence* a byl zřízen portál prevence-info.cz.¹²⁶

4.3.2 Resilience jako součást primární prevence

V určité fázi lidského života nastávají různé životní situace, které jsou důležité pro začlenění jedince do sociálního prostředí. Toto prostředí klade na člověka určité nároky, požadavky, problémy a vytváří situace, na které musí člověk reagovat a samostatně je zvládat, musí sociálně fungovat. Sociální fungování je vztah mezi očekáváním jedince a očekáváním společnosti v daném prostředí. Problém nastává ve chvíli, kdy při vzájemné interakci dochází k disharmonii. Pomocí **resilience** (psychická houževnatost, nezdolnost jedince, schopnost vyrovnat se s nepříznivou situací) by jedinec mohl být schopen zvládnout i obtížné životní situace. Každý jedinec má ovšem jinou míru resilience, tedy míru schopnosti řešit nepříznivé životní situace a jednat navzdory biologickým, psychologickým a psychosociálním vývojovým rizikům. Resilienci můžeme vymezovat podle několika hledisek, např. podle výsledků, rizikových či projektivních faktorů. Můžeme o ní hovořit jako o souhrnném výsledku dynamických procesů interakce mezi dítětem, rodinou a prostředím v průběhu času.¹²⁷ Literatura uvádí, že právě období dospívání je pro rizikové jedince

¹²⁶ viz. MŠMT – akční plán primární prevence na 2019 - 2021

¹²⁷ ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 10-13. ISBN 978-80-247-2947-3.

značně náchylné zvýšenými predispozicemi k rozvoji problémového a rizikového chování, jelikož mládež začíná vnímat zvýšené nároky života. U rizikové mládeže se obvykle setkáváme s nižší úrovní či rovnou absencí resilience. Proto bychom se měli více zaměřit na podporu a rozvoj těchto schopností a dosáhnout tím zdokonalení jejich fungování ve společnosti.

Díky poznatkům získaných z různých výzkumů byly vytvořeny programy, které mají pomoci vývoji resilience a jsou určeny rodičům, učitelům a dalším osobám, které se zabývají mládeží a mají zájem působit vhodně na jejich vývoj. U nás není koncepce resilience ve všeobecném povědomí a někteří autoři ji z různých důvodů odmítají dále rozvíjet. Ale například Velká Británie má k resilienci pozitivní postoj a na základě předlohy, kterou převzala ze Spojených států amerických ji zavedla do výuky britského školství. Tento unikátní britský projekt dostal název *United Kingdom Resilience Program*. Další státy zavedly obdobnou formu, jako například stát Victoria v Austrálii kde vznikla Listina dětí, mládeže a rodin (*Children, Youth, and Families Act*), jejímž cílem je zjistit, zda jsou dostatečně uspokojovány vývojové potřeby všech dětí. A podobně je na tom Kanada, která převzala od Velké Británie projekt Starost o děti (*Looking after children*), jehož cílem je zlepšit podmínky pro příznivý vývoj dětí v oblastech zdraví, vzdělání, Identity, rodinné a sociální vztahy, sociální prezentace, emoční a behaviorální vývoj a dovednosti v péči o sebe.

V rámci prevence je potřeba věnovat zvýšenou pozornost pozitivnímu vývoji mládeže (důvěra, kompetence, charakter atd.), který je spojen se správným směřováním dospívajícího jedince.¹²⁸

Při posilování resilience u mládeže je důležité zaměřit se na čtyři oblasti:

- zmírnit negativní dopady (tedy rizika, která na jedince působí z vnějšího prostředí) tím, že změníme vystavení dítěte riziku. (např. odejmutí dítěte z rodiny, zajištění levného jídla, lékařské pomoci a další);
- zmírnit negativní řetězovou reakci navazující na setkání s rizikovým jedincem. (např. záškoláctví přechází do členství v asociálních partách);
- vybudovat a pomáhat udržet sebevědomí a sebeuplatnění jedince;

¹²⁸ ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 21-25. ISBN 978-80-247-2947-3.

- otevřít prostor pro příležitosti (dostatek školních i mimoškolních aktivit, které budou snadno přístupné a dostupné).¹²⁹

Z pohledu primární prevence je tedy důležité posilovat resilienci již od raného věku dítěte, s důrazem na silné stránky a pozitivní potenciál jedince nebo rodiny. Preventivní působení je vhodné zaměřit zejména na společenské a kulturní zázemí cílových osob, rodin, skupin a bezprostředního okolí a všeobecně společnosti jako celku.

4.3.3 Systém včasné Intervence

Nedostatky v oblasti prevence se vyskytují spíše v opomíjení preventivních programů, které by se zaměřily na intervenci v rodině a kladly důraz na spolupráci rodiny, školy a komunity a nabídly i možnou alternativu k represivnímu přístupu k deviantním dětem.

Jedním z možných řešení by mohl být preventivní program, který původně vznikl na odboru prevence kriminality Ministerstva vnitra – **Systém včasné Intervence (SVI)**. Jehož základním posláním je pozitivní změna situace a chování jedince za pomoci rychlé, adekvátní a efektivní reakce všech institucí, které se zabývají péčí o rizikové, ohrožené a delikventní děti a jehož výsledkem by měla být náprava nežádoucího stavu (delikventní jednání dítěte, ohrožení dítěte, přítomnost rizika apod.) Nyní již v zamýšlené podobě neexistuje.

Systém včasné Intervence

„Systém včasné intervence (dále jen SVI) je způsob práce a komunikace v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a mládeže a prevence kriminality. Jedná se o koordinovanou spolupráci sociálních, zdravotních, justičních a školských orgánů, Policie ČR, městské policie a nestátních organizací ve spolupráci s dalšími partnery s cílem vyhledat a účelně pracovat s kriminálně rizikovými dětmi a jejich rodinami a jinak ohroženými dětmi.“ SVI „je“ mezirezortní projekt, jehož cílem je prevence rizika delikventního vývoje mládeže, ochrana dětí před trestnou činností, před týráním, zneužíváním a zanedbáváním. Jde o humánní

¹²⁹ ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). s. 47-49. ISBN 978-80-247-2947-3.

a nebyrokratickou práci s dětským klientem a jeho rodinou, s cílem nabídnout možnost efektivního způsobu práce s dětmi, které mají sklon k delikventnímu jednání, ale i s dětmi, které jsou trestnou činností ohrožené. V rámci výzkumu SVI bylo mimo jiné zjištěno, že většina klientů (63 %) byla do SVI zařazena z důvodu poruch chování a podstatně menší část (26 %) kvůli problematickému chování jejich sociálního okolí. Problematika včasné intervence je založena na principech, které vytváří systémový přístup k řešení asociálního chování mládeže. Jejich naplňování je sice někdy velmi náročným úkolem, ale preventivní práce se ukazuje, jako velmi prospěšná a to zejména u problematického chování dítěte a jeho rodiny. Na tyto podněty je ale potřeba reagovat včas a co nejrychleji. Problém nastává, zejména v přístupu některých subjektů k PRCH. Jedná se například, o určitou demotivaci osob působících v oblasti PRCH, negativní prezentace PRCH v médiích, nekonceptnost, nejednotnost postupu a vymezení pozic v legislativní oblasti nebo zavedení inkluze a s tím narůstající problém v klimatu třídních kolektivů, spojený s nárůstem rizikového chování ve školách. Zde se projevuje i nedostatek odborníků s absolvovaným specializačním studiem a programů PRCH či laxní až negativní přístup některých škol. Dále je zde přetrvávající problém liberalizace v konzumaci alkoholu a tabáku.

Jak již bylo výše uvedeno, „**Systém včasné intervence v současné době prochází poněkud složitým vývojem a neplní funkci tak, jak byl původně navržen. Nicméně jeho prvky stále patří k důležitým preventivním aktivitám vztahujícím se k dětem a mladým lidem. Hlavním cílem systému bylo zlepšení zejména organizační stránky péče o ohrožené děti a prevence sociálně patologického vývoje dětí.**“ Předností tohoto informačního systému mělo být rychlé předávání informací mezi jednotlivými subjekty a tím získání nástroje k dosažení kvalitní péče o ohrožené děti a rodiny. Později byla celá agenda předána Ministerstvu práce a sociálních věcí, které na projektu spolupracovalo s Ministerstvem vnitra. V současnosti SVI v její značně redukované podobě provádějí některé orgány sociálně-právní ochrany dětí (OSPOD).¹³⁰

¹³⁰ ŠTĚCHOVÁ, Markéta a Kazimír VEČERKA. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). s. 23-24. ISBN 978-80-7338-140-0.

Pozitivní na tomto programu (SVI) je, za předpokladu jeho plné funkčnosti, že se nevěnuje pouze jedincům, kteří se dopustili protiprávního jednání, ale zahrnuje i jejich rodiny. Program tedy vytváří či poskytuje prevenci před možnými problémy, které by jinak mohly v rodině vzniknout v návaznosti na rizikové chování dítěte.

4.4 Současný stav prevence kriminality v ČR

Na základě všeobecně zvýšené kriminality, která se projevila především na pozadí hlubších společenských změn, se v devadesátých letech dosavadní velmi formální systém rozpadl a vznikla řada nových orgánů a institucí. Převážně nevládní organizace a instituce rozšířily preventivní základnu. V současnosti jsou v prevenci kriminality aktivní větší města, ale celkově je trend přenést odpovědnost na místní úroveň obcí a měst. Odpovědnost za vytváření systematické koncepce prevence nese Republikový výbor pro prevenci kriminality - MVČR, který odpovídá za meziresortní spolupráci, která vychází z kompetence jednotlivých ministerstev v oblasti prevence. Zpracovává materiály pro jednání vlády a parlamentu ČR, působí na poli mezinárodních kontaktů a zajišťuje kandidaturu členství ČR v komisi OSN pro prevenci.

4.4.1 Základní cíle prevence kriminality

- snižování míry závažnosti TČ;
- zvyšování pocitu bezpečnosti občanů;
- začlenění prevence do generelů rozvoje obcí;
- obohacení práce policie o informační a poradenské prvky;
- spolupráce mezi orgány státní správy, samosprávy, orgány policie, občany, nevládními organizacemi;
- prohloubení povědomí občanů o legálních možnostech ochrany před trestnou činností.¹³¹

4.4.2 Prevence v činnosti policie

Policie ČR má nezastupitelné místo v prevenci kriminality. Jejím úkolem je chránit společnost před kriminalitou. Policejní prevence je zaměřena

¹³¹ GJURIČOVÁ, Jitka. Prevence kriminality: O prevenci kriminality [online]. [cit. 2019-01-22]. Dostupné z: <http://www.prevencekriminality.cz/prevence-kriminality/teoreticky-uvod/>

na nejaktuálnější problematiky a pro všechny cílové skupiny. Policie u nás byla v minulosti zaměřena převážně represivně a až v souvislosti s přijetím nového zákona č. 273/2008 Sb., o Policii ČR, kde jsou preventivní aktivity zakotveny jako jedny z hlavních úkolů, začínají být i zde uplatňovány priority v oblasti prevence policejní práce. S tím souvisí i zpracovaný interní dokument pod názvem „**Koncepce prevence kriminality Policie ČR**“, který znamená posílení role preventivních aktivit ve všech policejních činnostech a službách Policie ČR s důrazem na působení kvalifikovaných specialistů – koordinátorů prevence kriminality. Měla by být podřízena potřebám společnosti, posílit její vzdělávání v oblasti prevence kriminality a vymezit užší spolupráci a partnerství s vnějšími subjekty na úseku ochrany veřejného pořádku, bezpečnosti a prevence.

Tento koncept je založený na vztahu a důvěře veřejnosti k policii, jako základ demokratických principů v právním státě. Důvěra je budována dlouhodobě a závisí zejména na korektním chování a jednání policistů. V zákoně o policii je na prvním místě zakotveno, že policie chrání bezpečnost osob a majetku. Policie by měla být veřejností chápána jako služba pro občany chránící věci veřejného zájmu. Donedávna byla orientována výhradně represivně, ale v současné době již působí i preventivně a plní úkoly podle potřeb a ve spolupráci se samosprávou a občanskými sdruženími. Snahou je odstranění nedůvěry a zvýšení pocitu bezpečí.¹³²

Ať již budeme hovořit o prevenci kriminality či jiné, v každém případě je pro kvalitní, včasnou a tím i účelnou prevenci důležitá především spolupráce rodiny a školy, návazně zájmových organizací a v určitých situacích případný monitoring rizikových vrstevnických skupin ze strany policie či jiných státních orgánů. Včasná prevence by měla být primárním a účinným předpokladem k zamezení rizikového či kriminálního chování.

¹³² VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA a Jana HULMÁKOVÁ a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. S. 268-270. ISBN 978-80-7400-732-3.

5. EMPIRICKÁ ČÁST

5.1 Výzkumné šetření

Výzkumné šetření jsem uskutečnil v prvním a třetím čtvrtletí roku 2020 a bylo provedeno pomocí dvou metod. A to dotazníku a řízeného rozhovoru, které jsou nepoužívanějšími výzkumnými metodami v sociálních vědách. Pomocí dotazníků jsem provedl sběr informací o respondentovi, jeho názorech a postojích k dotazovaným tématům. V konstrukci dotazníku byla použita forma výběru z uzavřených jednoznačně formulovaných odpovědí na baterii položených otázek. Použitý dotazník (příloha č. 1), obsahuje dvacet osm základních otázek, které jsou rozděleny do pěti okruhů. Otázkami jsem zjišťoval informace z problematiky rizikového chování mládeže, jeho výskytu, vnímání, informovanosti a prevence. Vyhodnocením odpovědí jsem získal od respondentů relevantní data a poznatky o postojích a vnímání této problematiky a možných vlivech na mládež, které mohou být významné především z hlediska eliminace rizikového chování a hledání efektivnějších nástrojů v rámci prevence.

Součástí výzkumného šetření je přehledová analýza registrované trestné činnosti mládeže, která byla spáchána na území České republiky od roku 2009 do roku 2019. Tato analýza je vyjádřena grafy č. 2 až č. 4 a je součástí podkapitoly 5.7 – Výsledky provedeného šetření. Pod pojmem mládež jsou v této části zahrnuty osoby do 18 let věku, dle zákona o soudnictví ve věcech mládeže (zákon č. 218/2003 Sb., v platném znění). Členové této skupiny spáchali protiprávní čin resp. provinění, trestný čin nebo čin jinak trestný, který byl evidován Policií ČR v její statistice.

Výhodou dotazníkového šetření je možnost oslovení velkého množství respondentů a relativně rychlé získání požadovaných dat, zvláště pokud jde o názory, mínění či postoje dotazovaných osob. Tato technika sběru dat zabezpečuje nutnou anonymitu a tím i vyšší výpovědní hodnotu dat. Nevýhodou dotazníků spatřuji především v subjektivní výpovědi respondenta a možnost zkreslené či upravované odpovědi. Další negativní stránkou je nemožnost doplnit zapsané údaje o komentář. Proto jsem využil ještě možnost doplnit data o výsledky z řízeného rozhovoru. Záměrem mého výzkumného šetření byla

odpověď na hlavní otázku: „Jaká jsou v současné době některá rizika ovlivňující chování mládeže?“ Zpracovány byly odpovědi od celkem 243 respondentů. Všechny odpovědi jsou přehledně zpracovány do grafů a klasifikačních stromů a vyjádřeny v následném textu. Poslední fází je komparace vlastního šetření s již provedeným průzkumem.

5.2 Výzkumný problém

Současná mládež, zastoupena především žáky základních škol a studenty středních škol, prožívá své životy v sociálním poli, které je prostoupeno řadou nejrůznějších faktorů, z nichž některé v sobě nesou určitý rizikový potenciál. Jejich nízký věk jim nedovoluje plně chápat potenciální záporné vlivy, které s sebou nese lokalita jejich bydliště (malé obce až velká města), charakter rodiny ve které žijí, s ohledem na její úplnost a na vliv rodičů, kteří se jim dostatečně nevěnují a často postrádají kvalitní vzdělání, kteří jsou zasaženi různými negativními vlivy, jako je jejich občasný sklon k alkoholu, příklon k trestné činnosti a užívání nelegálních návykových látek a také jejich ohrožení potenciální nezaměstnaností. Neméně důležitý je způsob trávení volného času mladých lidí a vliv jejich zkušeností, které získali s projevy šikany ve škole i mimo ni, s projevy vandalizmu a násilí. Všechny tyto skutečnosti (včetně různých dědičných a vrozených dispozic) vytvářejí podhoubí potencionálního negativního vlivu, který může jejich sociální vývoj záporně ovlivnit. Aby bylo možné se důsledky rizikových faktorů zabývat, je potřebné exaktně rozkrýt směr vlivu (pozitivnost, neutrálnost, zápornost) vybraných faktorů na chování a jednání mladistvých, představované pitím alkoholu, kouřením, užíváním drog, provozováním nechráněného sexu, násilným jednáním a bohužel v neposlední řadě i jejich prošetřování Policií ČR. Vedle toho je důležité identifikovat jejich obecný pohled na páchání trestné činnosti a způsob jejich přístupu k řešení trestné činnosti spolužáků či vrstevníků.

5.3 Objekt, předmět a cíl výzkumného šetření

Objektem výzkumného šetření jsou vnější rizikové faktory negativně ovlivňující chování a jednání mládeže.

Předmětem výzkumného šetření jsou názory výběrového souboru mladistvých respondentů vztahující se na sedm vybraných vnějších rizikových faktorů, o kterých se lze odůvodněně domnívat, že negativně ovlivňují chování a jednání vybraných respondentů. Za vybrané rizikové faktory jsou považovány: 1) fyzický věk; 2) narušená rodina s ohledem na její neúplnost; 3) narušená rodina s ohledem na požívání alkoholu a drog; 4) narušená rodina s ohledem na trestnost rodičů; 5) narušená rodina s ohledem na nezaměstnanost rodičů; 6) negativní zkušenost s problémovými vrstevníky; 7) způsob trávení volného času. Za negativní projevy chování a jednání mladistvých respondentů výběrového souboru bude považováno pití alkoholu, kouření, užívání drog, nechráněný sex, násilné jednání a prošetřování jejich činnosti Policií ČR.

Základním cílem výzkumného šetření je pokusit se exaktním, ověřitelným způsobem odhalit nejzávažnější vnější rizikové faktory, které mají nepříznivý vliv na sociální chování mládeže. Z hlediska využití poznatků pro praxi je hlavním smyslem výzkumného šetření na základě zjištěného popsat problémy, na které je vhodné směřovat preventivní aktivity a formulovat doporučení pro případné změny v oblasti práce s mládeží.

5.4 Výzkumné předpoklady

Na základě studia literatury použité v teoretické části práce a zároveň na základě vlastních empirických zkušeností z dlouhodobé práce s mládeží a práce u Policie ČR byly pro výzkumné šetření stanoveny následující výzkumné předpoklady:

1. **VP01:** Výše fyzického věku nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.
2. **VP02:** Narušená rodina s ohledem na její neúplnost nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.
3. **VP03:** Narušená rodina s ohledem na problémy na straně rodičů nebo rodinných příslušníků nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.
4. **VP04:** Negativní zkušenost s problémovými vrstevníky nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

5. **VP05:** Způsob trávení volného času nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Ze znění shora uvedených předpokladů lze vyvodit, že jsou primárně zaměřeny na prostředí obklopující potenciálního rizikového jedince. Jedná se především o prostředí rodiny, školy a vrstevníků. Jejich společným rysem je předpoklad, že za rizikovým chováním mládeže může často stát primárně nefunkční rodina, ale také nezdravé školní prostředí či nevhodné asociace s vrstevníky. Nefunkčnost rodiny je v těchto předpokladech zastoupena čtyřmi různými charakteristikami, které se poměrně často vyskytují (neúplnost rodiny, soudní trestání, užívání alkoholu nebo omamných a psychotropních látek (OPL) či nezaměstnanost rodičů). Některé z těchto uvedených charakteristik lze považovat za velmi rizikové a lze tak předpokládat, že budou mít negativní vliv. U ostatních jde dle mého názoru o sekundární problém a jejich vliv je více obecného charakteru, závislý na dalších faktorech.

5.5 Organizace výzkumného šetření

Výzkumné šetření jsem uskutečnil na základních a středních školách, domovech mládeže (internátech) a dále také na některých odborech sociální péče ve Středočeském kraji a v Praze. Výběr škol byl s ohledem na epidemiologickou situaci velmi omezen a především z časových důvodů a dostupnosti zaměřen na západní region. Jednalo se celkem o tři základní a tři střední školy v Příbrami, Rakovníku, Praze-západ a v hlavním městě Praze. Po dohodě s vedením škol, jsem vše organizoval cestou převážně třídních učitelů. A i přes náročné období ovlivněné epidemiologickou situací v ČR, byl učitelský sbor velmi ochotný a vstřícný. Sběr informací a dat byl proveden ve dvou fázích. V první fázi se jednalo o období druhého pololetí školního roku 2019/2020, konkrétně březen až červen 2020, kdy výuka bývá často hektická. Na základě mých instrukcí, provedl třídní učitel ve své třídě na začátku krátkou prezentací dotazníku a žákům vše vysvětlil. Celková doba zpracování včetně prezentace trvala v průměru okolo 20 minut a nenarušila i vzhledem k směřování do méně náročných předmětů nijak vážně průběh výuky.

Na základních školách odpovídali žáci 6 - 9 tříd, tj. školní mládež ve věku 12 - 15(16) let. Na středních školách a učilištích odpovídali studenti 1 - 3(4) ročníků tedy mládež převážně ve věku 16 - 20 let. Oproti předpokladu se zde vyskytlo i pár starších jedinců, kdy se jednalo o studenty z nástavbového studia doplňující si vzdělání v podobě maturitní zkoušky anebo o studenty po přechodu z jiné školy. Distribuováno bylo celkem 400 dotazníků a následně vráceno k vyhodnocení 203. Důvodem byla především absence žáků a studentů v rámci protiepidemických opatření v souvislosti s celosvětovou pandemií. Vyhodnoceno bylo méně dotazníků, konkrétně 195, z důvodu vyřazení některých pro neúplné nebo špatné vyplnění. Celkem se tedy zúčastnilo 195 žáků základních a středních škol formou dotazníku. Pomocí řízeného rozhovoru se v druhé fázi výzkumného šetření zúčastnilo celkem 48 respondentů; 8 žáků ze základní školy, 25 žáků střední školy a 15 dospělých (pedagogové, vychovatelé, sociální pracovníci). Celkový počet respondentů byl 243. S ohledem na již zmíněnou epidemiologickou situaci a absenci z důvodu nemoci či nařízení vlády není toto číslo absolutní. Celkový počet respondentů a struktura dotazované mládeže je vyjádřena grafy č. 5 až č. 10 a je součástí podkapitoly 5.7 – Výsledky provedeného šetření.

5.6 Základní metodologické hledisko pro analýzu dat

Analýza dat z nenáhodných výběrů

- 1) Výběrový soubor byl pořízen na základě dostupnosti. Z tohoto důvodu nelze závěry zobecňovat na základní soubor, budou mít platnost pouze pro daný výběrový soubor. Z uvedeného vyplývá, že statistická významnost (p -value¹³³) pozbývá v tomto případě svůj hlavní význam, lze podle ní pouze odhadovat dostatečnost rozsahu výběrového souboru.
- 2) Z předchozího bodu 1 také vyplývá, že nelze pro ověřování vztahů mezi proměnnými použít statistické testování hypotéz, právě s ohledem na neexistenci náhodného výběru. Pro ověřování vztahů mezi proměnným

¹³³ Hladina významnosti (p -value) odráží nejen sílu vztahu (míru asociace), ale je v přísné návaznosti na velikost výběrového souboru. Někdy odráží i vliv jiných parametrů. Proto je v rámci náhodného výběru možné mít vztah mezi proměnnými, který vyjadřuje silnou asociaci, ale není statisticky významný. To proto, že rozsah je velmi malý. Na druhou stranu mohou existovat vztahy, které zobrazují extrémně slabou asociaci, ale jsou statisticky velmi významné.

bude tudíž využito pojmu „**ověřování výzkumných předpokladů**“ (tento pojem není omezen podmínkami indukční statistiky).

Stanovení kritérií a ukazatelů pro ověřování výzkumných předpokladů

- 1) Jako **základní kritérium** pro ověřování výzkumných předpokladů u kategorizovaných proměnných lze zvolit **věcnou významnost minimálního reálného rozdílu na úrovni 10 %**¹³⁴ mezi adekvátními řádkovými relativními četnostmi v rámci porovnávaných uzlů u klasifikačních stromů (stejně řádky u koncových uzlů klasifikačního stromu, které mají největší heuristický význam).
- 2) Pro zjišťování věcně významných rozdílů v kontingenční tabulce je použit ve všech případech symetrický Cohenův index „w“ pro testy nezávislosti. S oporou o publikované konvenční hodnoty lze jako dolní hranici pro posouzení relevantního věcně významného rozdílu použít pro index „w“ $\geq 0,10$ (charakterizované jako malý, nikoli však triviální rozdíl). Jacob Cohen se ve své knize poměrně široce zabývá indexem „w“ a vymezuje zde jeho akceptovatelné hodnoty (0,1 – small; 0,3 – medium; 0,5 – large).¹³⁵ Zjištěné hodnoty věcné významnosti budou chápány jako intervalové (nikoli bodové) s možností zaokrouhlování.

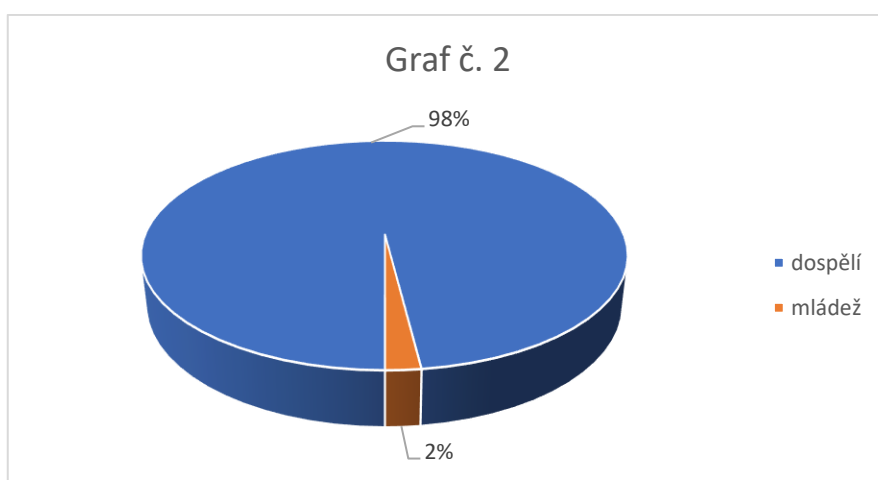
¹³⁴ Dosavadní zkušenosti z analýzy dat ukazují, že zjištěný minimální 10% rozdíl v řádkových relativních četnostech je zpravidla doprovázen min. velikostí Cohena indexu „w“ na úrovni $w \geq 0,10$.

¹³⁵ COHEN, Jacob. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Second Edition. Psychology Press. Taylor&Francis Group 2009. p. 216-227. ISBN 978-0-8058-0283-2.

5.7 Výsledky provedeného šetření

Přehled registrované trestné činnosti mládeže spáchané na území České republiky v letech 2009 až 2019 - vyjádřen grafy č. 2 až č. 4 (některé grafy obsahují méně položek a jsou znázorněny pro celkovou přehlednost)

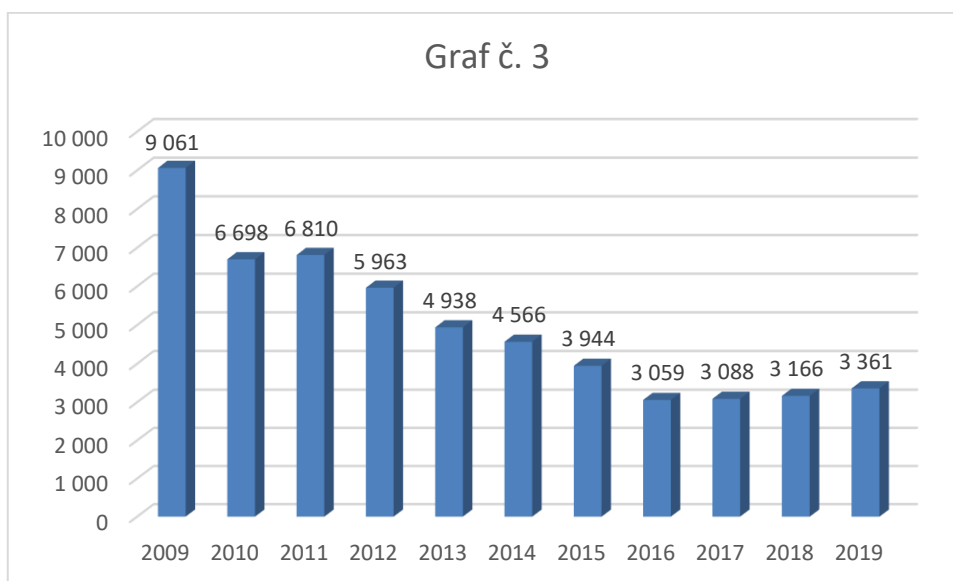
Graf č. 2 – Podíl trestné činnosti mládeže na celkové trestné činnosti v České republice

(Zdroj: Statistiky ESSK Policejního prezidia ČR)

Na území České republiky bylo v letech 2009-2019 registrováno celkem 2 941 666 trestných činů. Z tohoto 54 454 bylo spácháno mládeží, to znamená, že se kriminalita mládeže v České republice podílí necelými 2 % na celkové trestné činnosti (konkrétně 1,85%). Jedná se však pouze o kriminalitu registrovanou, tedy číslo nemusí odpovídat realitě, s ohledem na vyšší míru latence u kriminality mládeže.

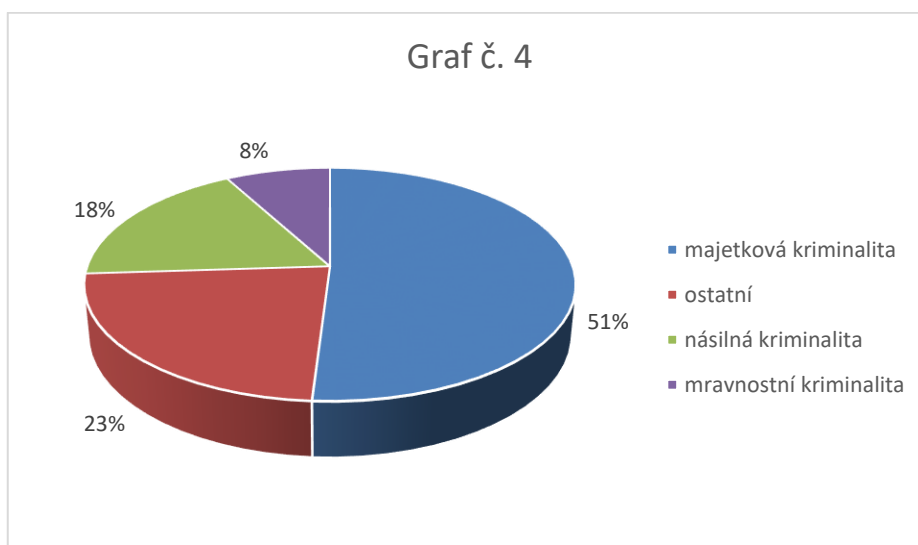
Graf č. 3 – Registrované trestné činy mládeže (nezletilých a mladistvých) v České republice

(Zdroj: Statistiky ESSK Policejního prezidia ČR)

Za období roku 2009 – 2019 bylo v České republice zjištěno celkem 54 454 protiprávních činů spáchaných mládeží. Nejvyšší počet těchto činů 9 061 byl zjištěn v roce 2009. Od tohoto roku je zjevný značný pokles, kdy trestná činnost kulminuje na čísle 5 963 v roce 2012 a od tohoto roku již nepřekročila 5000 trestných činů za rok. Nejnižší rok pro trestnou činnost mládeže je připsán roku 2016, kdy počet činů dosáhl čísla 3 059 trestných činů. Od té doby, ale toto číslo každoročně stoupá a v posledních dvou letech se objevil ne nepodstatný nárůst a v roce 2019 bylo registrováno 3 361 skutků, což je o 195 skutků více než v předchozím roce 2018 a o 302 skutků více než v avizovaném roce 2016.

Graf č. 4 – Podíl druhů trestné činnosti spáchané mládeží na celkové kriminalitě mládeže

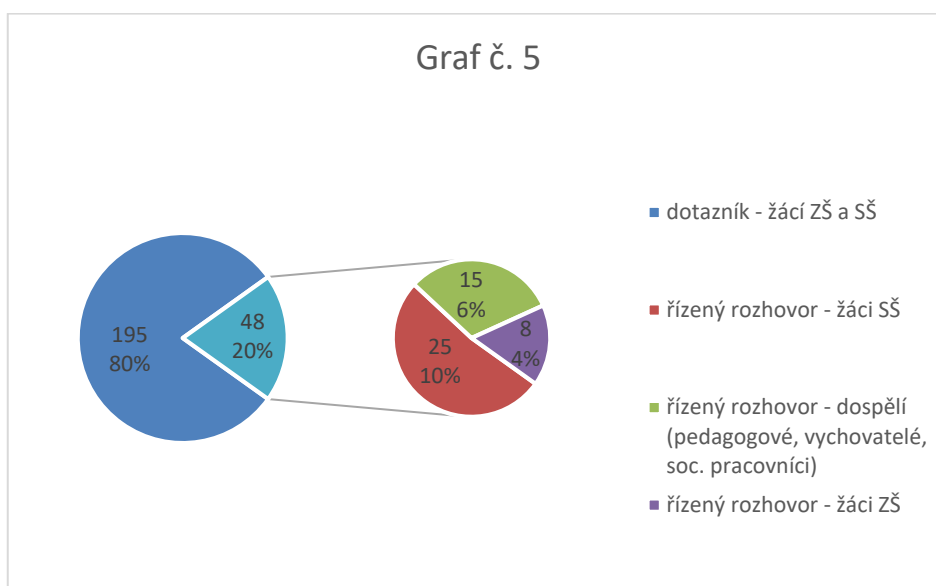

(Zdroj: Statistiky ESSK Policejního prezidia ČR)

V České republice v letech 2009 – 2019 bylo registrováno celkem 54 454 protiprávních činů mládeže. Na nejvyšším počtu těchto činů se podílela 51% majetková kriminalita, dále bylo 18% trestných činů násilné kriminality (úmyslné ublížení na zdraví, loupež, vydírání), 8% trestných činů mravnostní kriminality a 23% trestných činů ostatní kriminality (sprejerství, výtržnictví, maření výkonu úředního rozhodnutí a významně též nedovolená výroba a držení psychotropních látek a jedů).

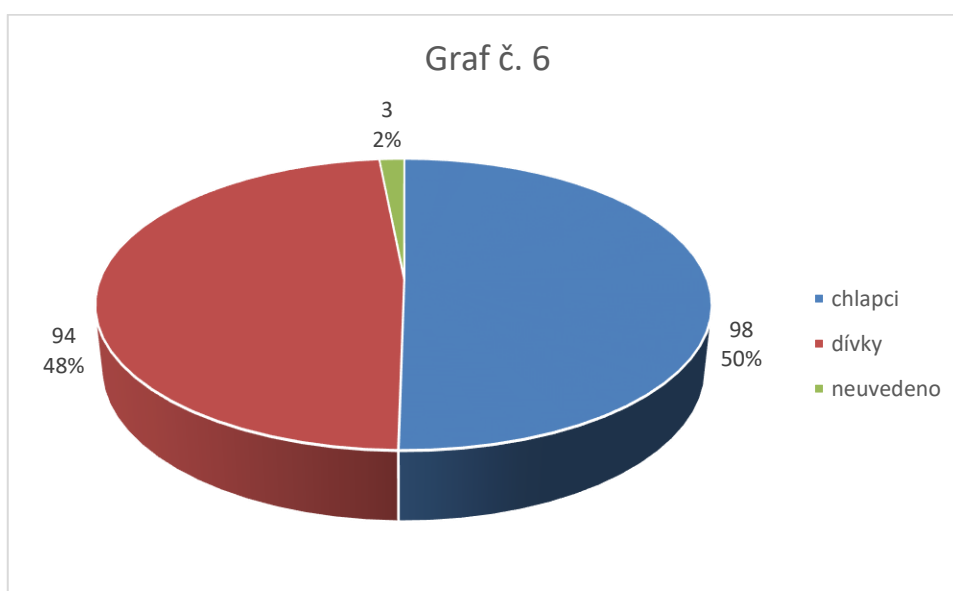
Celkový počet respondentů a struktura dotazované mládeže vyjádřena grafy č. 5 až č. 10. (některé grafy obsahují méně položek a jsou znázorněny pro celkovou přehlednost)

Graf č. 5 – Celkový podíl všech respondentů

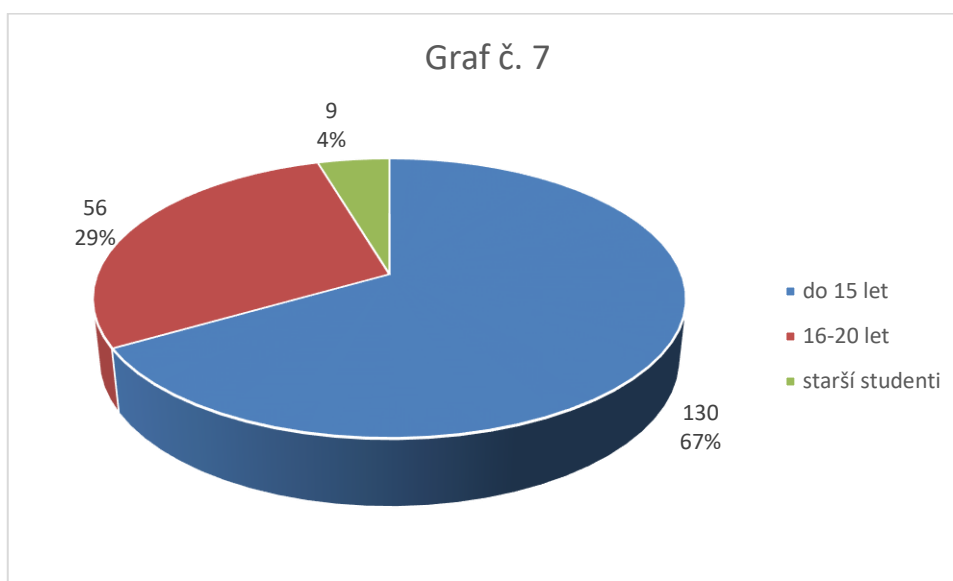
Struktura všech dotazovaných v rámci výzkumného šetření. Dotazníkového průzkumu se zúčastnilo 195 žáků základních a středních škol. Pomocí řízeného rozhovoru se výzkumného šetření zúčastnilo 8 žáků ze základní školy, 25 žáků střední školy a 15 dospělých (pedagogové, vychovatelé, sociální pracovníci). Celkový počet respondentů byl 243.

Graf č. 6 – Struktura dotazované mládeže – pohlaví

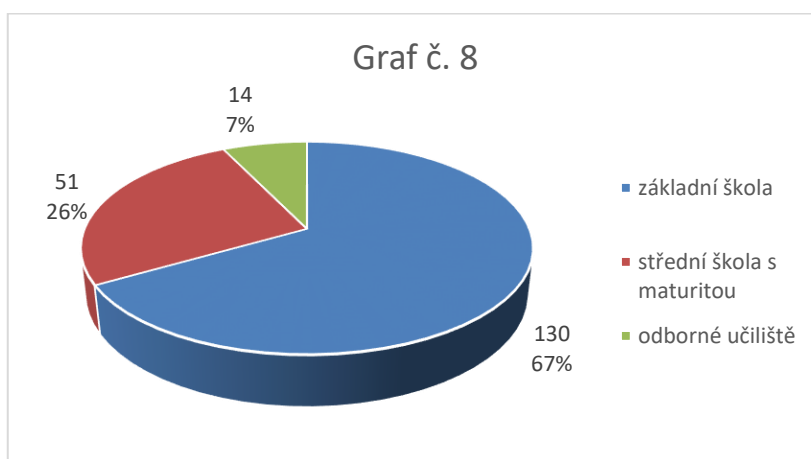
Na dotazníkovém průzkumu se z celkového počtu 195 žáků ZŠ a SŠ podílelo 98 chlapců a 94 dívek. (3 respondenti své pohlaví neuvodili)

Graf č. 7 – Struktura dotazované mládeže – věk

Z celkového počtu 195 (100%) respondentů je 130 (67%) žáků základní školy ve věku do 15(16) let. Střední školu nebo učiliště navštěvuje 56 (29%) studentů ve věku 16 – 20let a 9 (4%) studentů je starších 20 let.

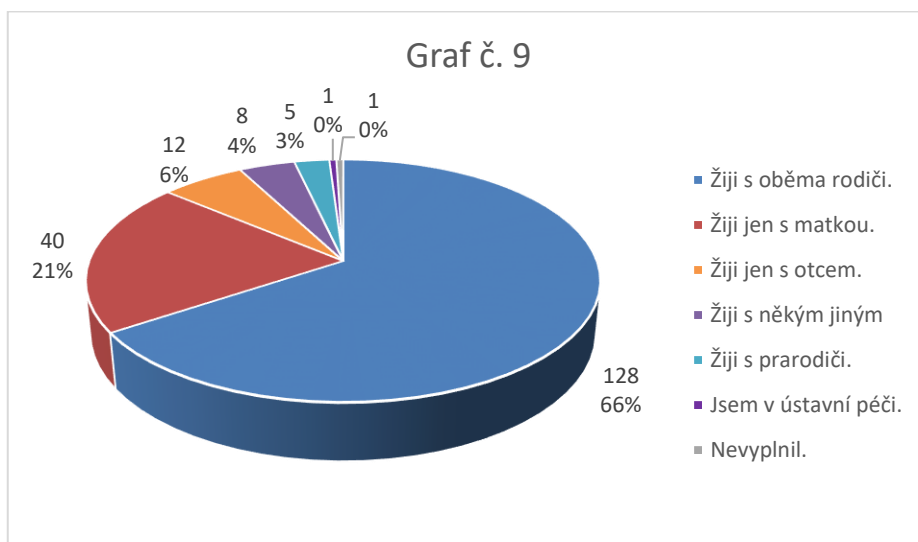
Graf č. 8 – Struktura dotazované mládeže – škola

Pro úplnost a názornou představu uvádím navštěvovaná školní zařízení respondentů. Z celkového počtu 195 (100%) respondentů navštěvuje 130 (67%) žáků základní školu, 51 (26%) studentů navštěvuje střední školu s maturitou a 14 (7%) jich dochází na odborné učiliště.

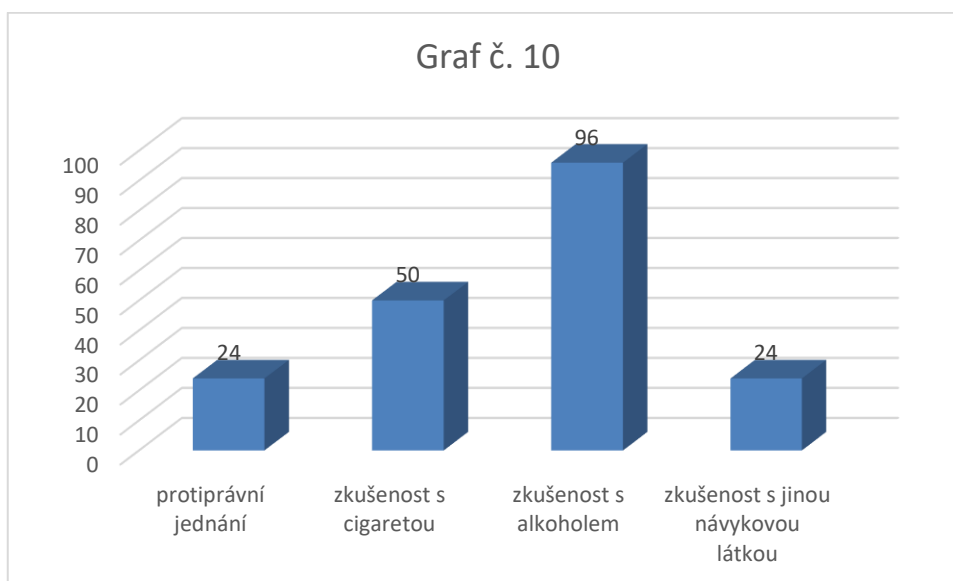
Graf č. 9 – Struktura dotazované mládeže – rodina

První charakteristikou rodiny, která byla zjišťována v rámci výzkumného šetření, byla otázka plnohodnotné rodiny. Jednalo se o otázku ve znění „V jaké rodině žiješ?“, kde měli respondenti možnost výběru z několika možných variant odpovědí, jež jsou patrné z grafu č. 9.

Je evidentní, že nejvíce respondentů žije v úplné rodině, čili s oběma rodiči. Takových respondentů bylo celkem 128, což představovalo 66 % ze všech. Tento údaj ukazuje, že více jak 30% rodin není úplných s oběma biologickými rodiči a koresponduje tak se současným trendem, kdy se méně oddává a již uzavřená manželství poměrně často rozvádí. Druhá nejpočetnější skupina se skládá s respondentů žijících jen s matkou 40 (21%). S druhým z rodičů, tj. s otcem, žije v současnosti 12 (6%) respondentů. Jen 5 (3%) respondentů žije s prarodiči. V ústavní péči se nacházel pouze jeden respondent. S někým jiným, než bylo dosud uvedeno, žije 8 (4%) dotazovaných. Ti mohou být v současnosti vychováváni např. pěstounem, osvojitelem či jiným příbuzným (strýc, teta, starší sourozenec apod.) nebo také žít v některých případech již sami, odděleně mimo rodinu. (1 respondent nevyplnil).

Graf č. 10 – Struktura dotazované mládeže – kriminalita a jiné projevy rizikového chování

Z celkového počtu 195 respondentů (100%) přiznalo nějaké protiprávní jednání 24 (12,3%), zkušenost s cigaretou přiznalo 50 (25,6%), zkušenost s alkoholem přiznalo 96 (49,2%) a zkušenost s jinou návykovou látkou přiznalo 24 (12,3%).

5.7.1 Ověřování výzkumných předpokladů

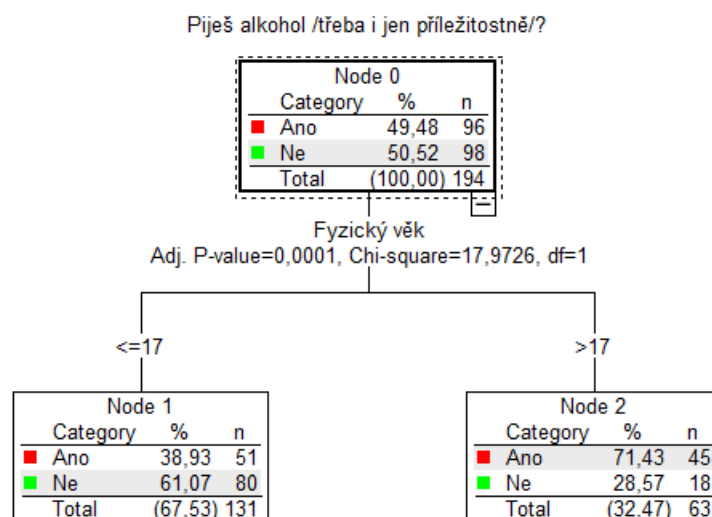
Výzkumné předpoklady ověřované ve výzkumném šetření lze rozdělit do několika oblastí, které bývají dávány do souvislosti s projevy rizikového chování mládeže. Jedná se především o fyzický věk, rodinné prostředí, školní prostředí či způsob trávení volného času.

VP01: Výše fyzického věku nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Každý jedinec se rozvíjí individuálně a postupně prochází určitým psychosociálním zráním. Teorie popisuje období dospívání, jako období zvýšeného rizika, kdy mládež má větší náchylnost k rizikovému chování. Na základě těchto teorií, analýzy dat a poznatků z provedeného šetření bylo zjišťováno, zda věk má významný vliv na jejich rizikové chování. Obecně

se v rámci uvedených teorií ukazuje, že k projevům rizikového chování dochází již u dětí ve věku kolem 10-ti let. Samozřejmě s ohledem na jednotlivé druhy rizikového chování. Věk, věková hranice trestní odpovědnosti je již delší dobu předmětem diskuzí nejen odborné veřejnosti. Čtrnáctileté děti se často domnívají, že jsou trestně nepostižitelné.

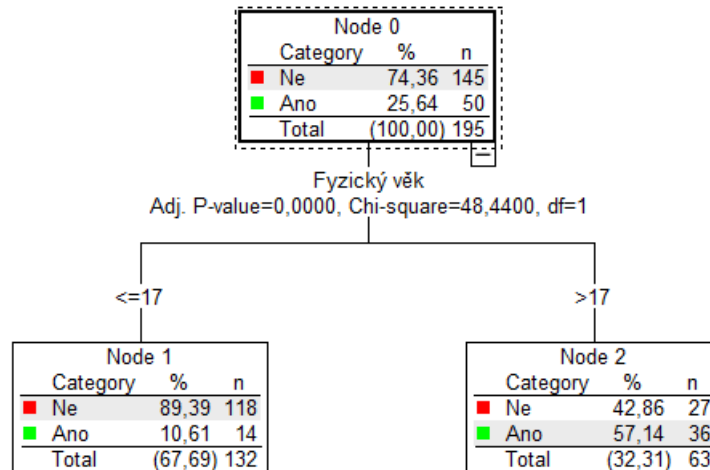
Z provedeného šetření se ukazuje, že se mládež poprvé dopouští nějakého projevu rizikového chování ve věku nižším než 15 let. U respondentů ve věku 12-17 let bylo zjištěno požívání alkoholických nápojů v 51 (38,9%) případech ze 131 respondentů, blíže viz klasifikační strom č. 1. Jedná se poměrně o vysoké číslo i s ohledem na fakt, že ve věku 16 a 17 let se jednalo pouze o dva respondenty. I v kategorii nad 17 let (18 let a výše) je číslo poměrně vysoké 45 (71,4%) z 63 respondentů a věk nesnižuje rizikovost možné závislosti, nic méně z pohledu práva zde nedochází k žádnému porušení.

Klasifikační strom č. 1. Fyzický věk – alkohol (Cohenovo $w = 0,304$ – střední věcně významný efekt)

O něco lepší zjištění bylo u respondentů ve věku 12-17 let v otázce kouření. Kouření bylo evidováno ve 14 (10,6%) případech ze 132 respondentů, blíže viz klasifikační strom č. 2. Přesto se i zde jedná o nežádoucí jev, který může mít v budoucnu nenapravitelné důsledky. V kategorii nad 17 let je číslo ještě vyšší 36 (57,1%) z 63 respondentů a ani v tomto případě věk nesnižuje rizikovost možné závislosti, ale z pohledu práva zde nedochází k žádnému porušení.

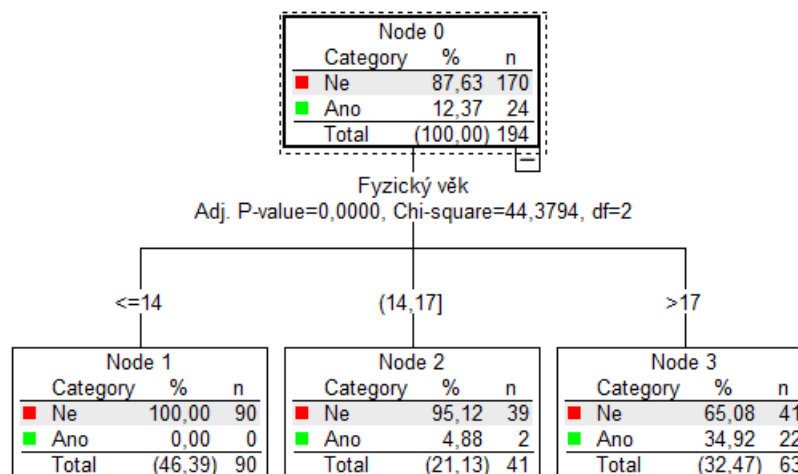
Kouříš /třeba i jen příležitostně/?

Klasifikační strom č. 2. Fyzický věk – kouření (Cohenovo $w = 0,498$ – velký věcně významný efekt)

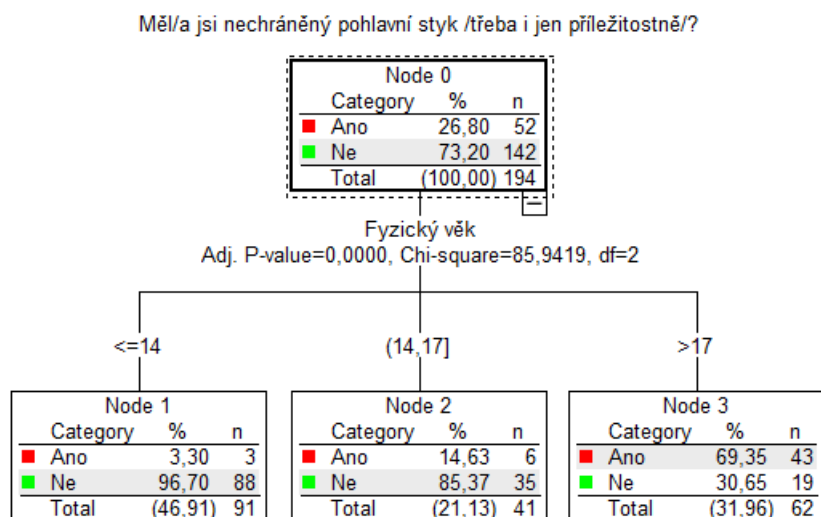
Další zjišťovaným projevem rizikového chování bylo užívání drog – omamných a psychotropních látek (OPL). OPL bylo evidováno ve věku 14-17 let ve 2 (4,9%) případech ze 131 respondentů. U dětí mladších 14-ti let nebylo evidováno. Užívání OPL ale bylo evidováno ve 22 (34,9%) případech z 63 respondentů starších 18-ti let, blíže viz klasifikační strom č. 3. Jedná se o velmi nežádoucí jev, který opět může mít v budoucnu nenapravitelné důsledky. Ani v tomto případě věk nesnižuje rizikovost možné závislosti, ale z pohledu práva není samotné užívání trestné. Trestné je užití OPL kdy to zákon výslovně zakazuje (řízení motorového vozidla, v zaměstnání apod.), trestná je též výroba, držení a distribuce.

Užíváš drogy /třeba i jen příležitostně/?

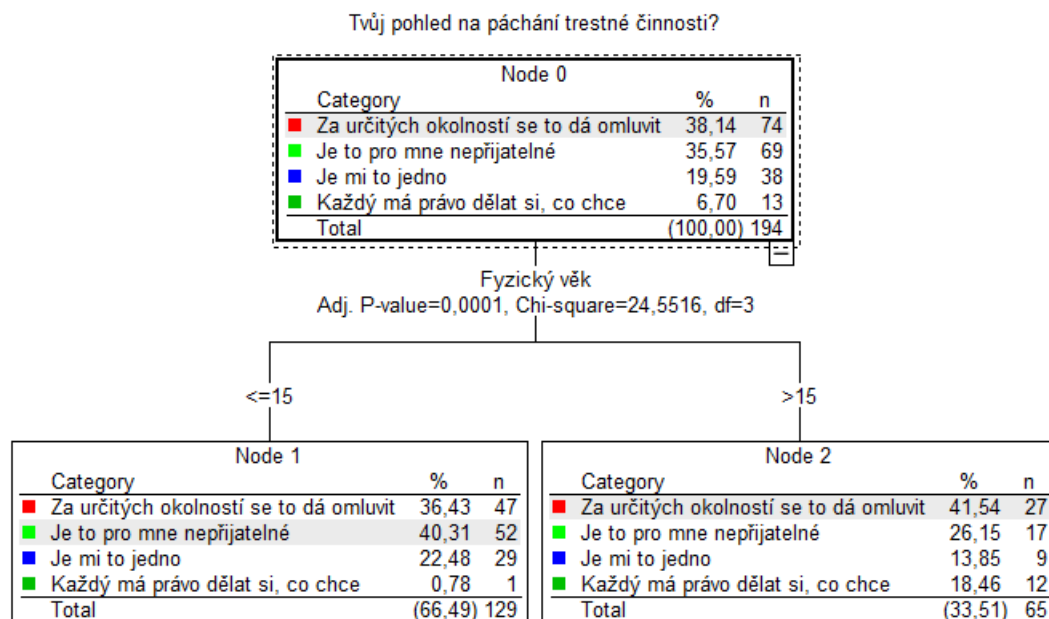
Klasifikační strom č. 3. Fyzický věk – drogy (OPL) (Cohenovo $w = 0,478$ – velký věcně významný efekt)

Z provedeného šetření byl zjištěn další projev rizikového chování. Současná mládež provozuje nechráněný pohlavní styk. Celkově uvedli respondenti v 52 (26,8%) případech ze 194 nechráněný pohlavní styk. Což samo o sobě je velmi rizikové. Ukazuje se, že se mládež poprvé dopouští tohoto projevu rizikového chování ve věku nižším než 15 let (minimálně ve 3 případech). Nejen že je toto chování rizikové, ale z pohledu práva je i nezákonné. U respondentů ve věku nad 17 let byl zjištěn nechráněný pohlavní styk ve 43 (69,4%) případech z 62, blíže viz klasifikační strom č. 4. Jedná se o vysoké číslo s ohledem na fakt možného nechtěného těhotenství nebo nakažení pohlavně přenosnou nemocí (AIDS, syfilis). Způsob ochrany nejen proti početí výrazně ovlivňuje míru rizika sexuálního chování mládeže. Při následných rozhovorech respondenti uváděli na svůj věk poměrně dost sexuálních partnerů. Nebylo výjimkou 5 a více partnerů, kdy se většinou nejednalo o dlouhodobé známosti, ale spíše tzv. na jednu noc. Přitom čím vyšší je počet sexuálních partnerů, tím výrazně roste celkové riziko spojené se sexuálním chováním. Respondenti dále uvedli, že tyto aktivity byly občas spojeny s různými „párty“, kde docházelo k užíváním alkoholu, marihuany a objevily se i jiné OPL. S tím samozřejmě stoupá i riziko, které je v těchto případech velmi vysoké. U následných rozhovorů je identifikován nedostatečný rozsah výběrového souboru.

Klasifikační strom č. 4. Fyzický věk – sex (Cohenovo $w = 0,663$ – velký věcně významný efekt)

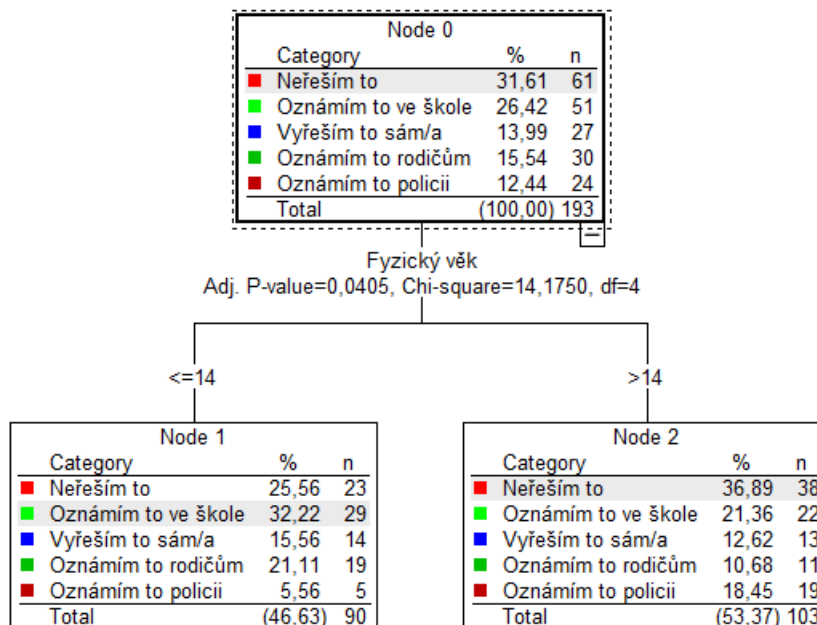
Dalším zjištěným faktem v rámci ověřování vlivu věku na negativní chování a jednání mládeže byl jejich pohled na páčání trestné činnosti. Zatím co pro děti ve věku 15 let a mladší bylo páčání trestné činnosti v 52 (40,3%) případech ze 129 nepřijatelné, tak u dětí starších 15 let je to jen v 17 (26,2%) případech z 65. Možnost takový čin v některých případech omluvit neměla věcně významný rozdíl. Odpověď „je mi to jedno“ byla významně vyšší na straně té mladší části 29 (22,5%) respondentů ze 129 oproti 9 (13,8%) z 65, kteří byli starší 15 let. Poslední možnost v rámci dotazníku „Každý má právo dělat si co chce“ preferoval pouze jediný respondent ze skupiny 15 let a mladší, oproti 12 (18,5%) z 65 respondentů skupiny 15 plus, viz klasifikační strom č. 5. Z výsledků je vidět velmi významný vliv věku respondenta. Kdy od určitého věku se dospívající snaží více prosadit svůj názor. A naopak do určitého věku jsou děti více ovlivnitelné kladnou většinou. Samozřejmě za předpokladu zdravého prostředí.

Klasifikační strom č. 5. Fyzický věk – vnímání TČ (Cohenovo $w = 0,356$ – střední věcně významný efekt)

To se projevilo i u poslední zjišťované problematiky v souvislosti s věkem. Jedná se o způsob řešení situace, když respondenti zjistí páčání trestné činnosti spolužáky. Skupina dětí 14 let a mladších volila formu v 29 (32,2%) z 90 oznámení ve škole, oproti tomu skupina starší 14 let volila v 38 (36,9%) případech ze 103 možnost „Neřeším to“. V obou případech se jedná o věcně významný rozdíl, viz klasifikační strom č. 6.

Tvůj způsob řešení při zjištění páchaní trestné činnosti spolužáky?

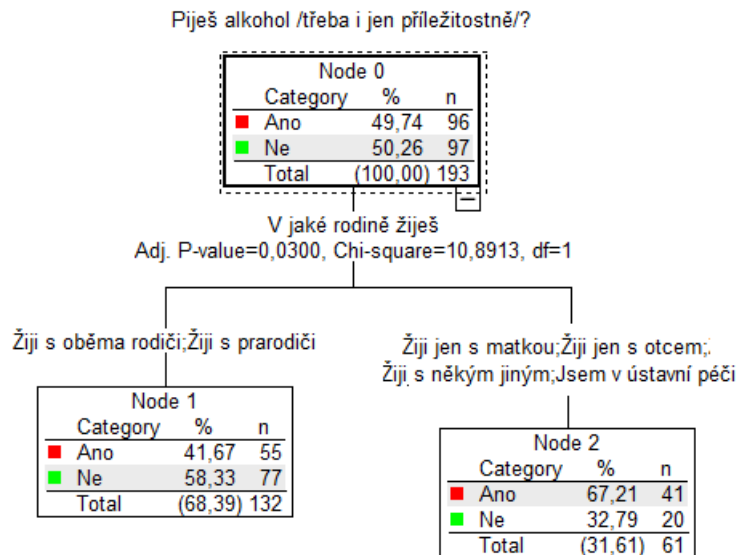

Klasifikační strom č. 6. Fyzický věk – řešení TČ (Cohenovo $w = 0,271$ – střední věcně významný efekt)

Závěr VP1: Výsledky uvedené v klasifikačních stromech **opravňují** s ohledem na velikost věcně významných rozdílů **zamítnout** vytyčený výzkumný předpoklad. Nedostatečný rozsah výběrového souboru není identifikován.

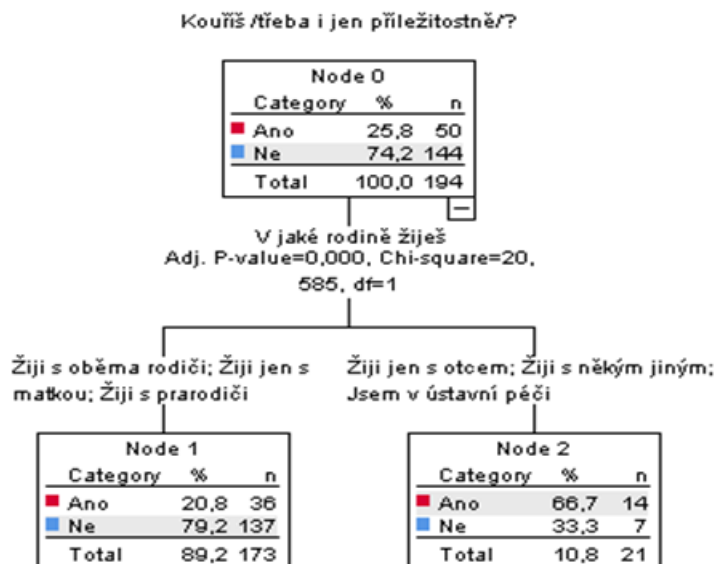
VP02: Narušená rodina s ohledem na její neúplnost nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Rodina a funkční, bezproblémové rodinné prostředí je důležitým faktorem v procesu psychosociálního vývoje mládeže a podstatným aspektem v rámci socializace daného jedince. Pokud rodina selže, může to sehrát důležitou roli při vzniku a rozvoji rizikového chování. V rámci výzkumného šetření byla mimo jiné sledována struktura rodinného prostředí respondentů. Z výsledků výzkumného šetření je patrné, že respondenti vyrůstající v úplné rodině (v daném případě přítomnost muže i ženy) mají menší sklon k pití alkoholu jako projevu rizikového chování. Jak je vidět z klasifikačního stromu č. 7, pití alkoholu bylo evidováno v 55 (41,7%) případech ze 132, oproti 41 (67,2%) z 65 případů u jedinců žijících pouze s matkou či otcem nebo s někým jiným, popřípadě v ústavní péči. Zde byl zaznamenán věcně významný rozdíl, který lze chápat jako nutnou potřebu obou rodičů (prarodičů) při výchově dětí.

Klasifikační strom č. 7. Rodina – alkohol (Cohenovo $w = 0,238$ – malý věcně významný efekt)

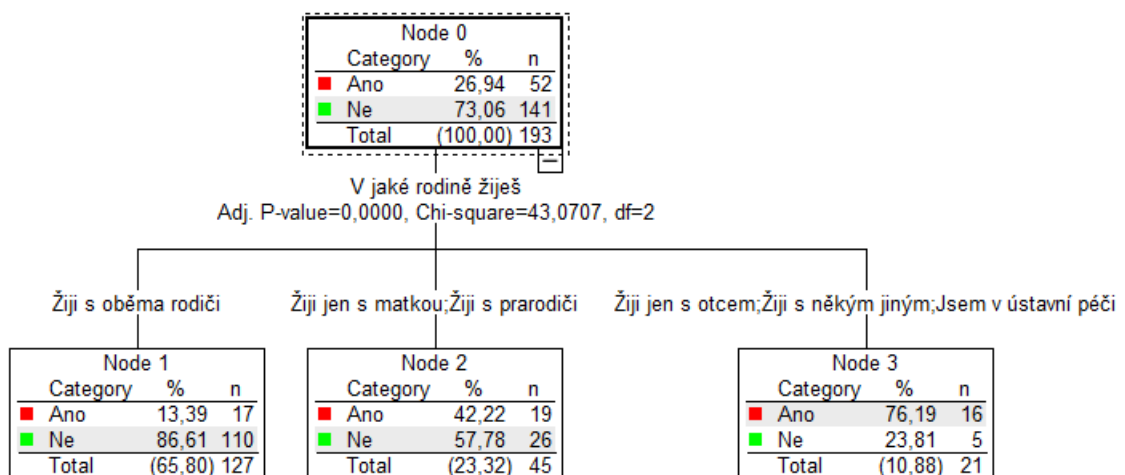
Z výsledků výzkumného šetření dále vyplynulo, že 14 (66,7%) respondentů z 21, u kterých byl zaznamenán projev rizikového chování v podobě kouření, vyrůstá pouze s otcem nebo žijí s někým jiným, v jednom případě se jedná o ústavní péči. Děti žijící v úplné rodině (rodiče, prarodiče) nebo pouze s matkou kouří poměrně významně méně v 36 (20,8%) případech ze 173, viz klasifikační strom č. 8. Jako podstatně rizikovější se v tomto ohledu jeví neúplná rodina, ve které je z rodičů pouze otec nebo je zde absence rodiny jako takové. Zde i s ohledem na počet respondentů byl zaznamenán střední věcně významný vliv.

Klasifikační strom č. 8. Rodina – kouření (Cohenovo $w = 0,326$ – střední věcně významný efekt)

Dalším zjištěním z výsledků výzkumného šetření v rámci vlivu neúplné rodiny je patrný věcně významný rozdíl v oblasti sexuálního chování. Respondenti vyrůstající v úplné rodině (v tomto případě s oběma rodiči) se dopouštějí rizikového chování v podobě nechráněného pohlavního styku v 17 (13,4%) případech ze 127, děti žijící pouze s matkou nebo prarodiči v 19 (42,2%) ze 45 případů. Jako nejrizikovější se v tomto ohledu jeví neúplná rodina, ve které je z rodičů pouze otec nebo žijí s někým jiným či v ústavní péči (jeden případ). Zde bylo zaznamenáno 16 (76,2%) případů z 21, viz klasifikační strom č. 9. V jistém ohledu toto zjištění může vzbuzovat pozornost. Mám zde na mysli absenci matky jako důležitého protektivního faktoru z hlediska rozvoje tohoto rizikového chování.

Měl/a jsi nechráněný pohlavní styk /třeba i jen příležitostně/?

Klasifikační strom č. 9. Rodina – sex (Cohenovo $w = 0,475$ – velký věcně významný efekt)

Závěr VP2: Výsledky uvedené v klasifikačních stromech **opravňují** s ohledem na velikost věcně významných rozdílů **zamítnout** vytyčený výzkumný předpoklad. Nedostatečný rozsah výběrového souboru není identifikován.

VP03: Narušená rodina s ohledem na problémy na straně rodičů nebo rodinných příslušníků nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Z pohledu možného rizikového chování mládeže bývá odbornou veřejností poukazováno na problémy v rámci rodinného prostředí. V rámci výzkumného šetření byly analyzovány vybrané problémy vyskytující se u rodičů a rodinných

příslušníků respondentů. Problémy v oblasti rodinného prostředí byly v některých případech evidovány u více jak 25% respondentů. Tyto problémy byly následně blíže specifikovány. Zjištěny byly problémy s užíváním alkoholu u rodičů 33 (17%) respondentů, s užíváním OPL u rodičů 10 (5,2%) respondentů, 18 (9,2%) respondentů uvedlo soudní trestání rodičů a jejich nezaměstnanost ve 24 (12,3%) případech. Podstatně větší zjištění 53 (27,3%) se projevilo u problémů rodinných příslušníků. V poměrné části případů se jednalo o kumulaci jednotlivých problémů, které představují velmi významný rizikový faktor následného negativního vývoje dítěte.

Dítě se během svého vývoje učí mimo jiné nápodobováním svého nejbližšího okolí. Pokud tedy jsou v jeho nejbližším okolí, které zpravidla představuje jeho rodina, negativní vzory chování, je toto prostředí pro dítě rizikové. Je tedy důležité tomuto prostředí věnovat zvýšenou pozornost a eliminovat možné negativní vlivy včas. V rámci výzkumného šetření byly zjišťovány problémy na straně rodičů nebo rodinných příslušníků, které by mohly mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Postupně byl ověřován vliv užívání alkoholu, OPL, soudní trestání rodičů a také jejich nezaměstnanost. Dále byl zjišťován vliv problémových rodinných příslušníků. Pravidelné užívání alkoholu u rodičů ve větším množství bylo zjištěno ve 33 (17,4%) případech ze 190 odpovědí respondentů a mělo věcně významný vliv na všechny ověřované projevy rizikového chování u mládeže. S ohledem na zjištěné množství dat, neuvádím pro přehlednost úplná data v klasifikačních stromech, ale pouze vyjádření v procentech. Klasifikační stromy č. 10 – č. 15 jsou uvedeny v příloze č. 2, této práce.

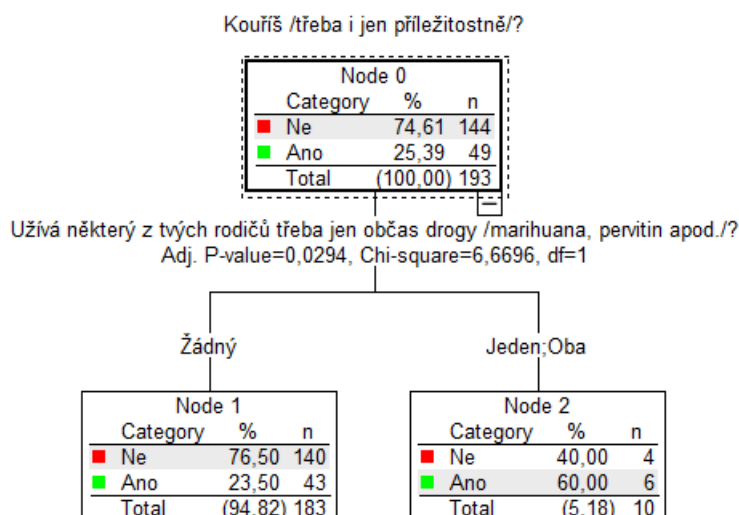
Jaké projevy rizikového chování mládeže a v jaké míře ovlivňuje pravidelné užívání alkoholu ve větší míře rodiči?

Vyjádření v procentech:

1. Pití alkoholu (pokud ano 72,7%, pokud žádný 44,6 %, věcně významný rozdíl je střední).
2. Kouření (pokud ano 48,5%, pokud žádný 20,9 %, věcně významný rozdíl je střední).

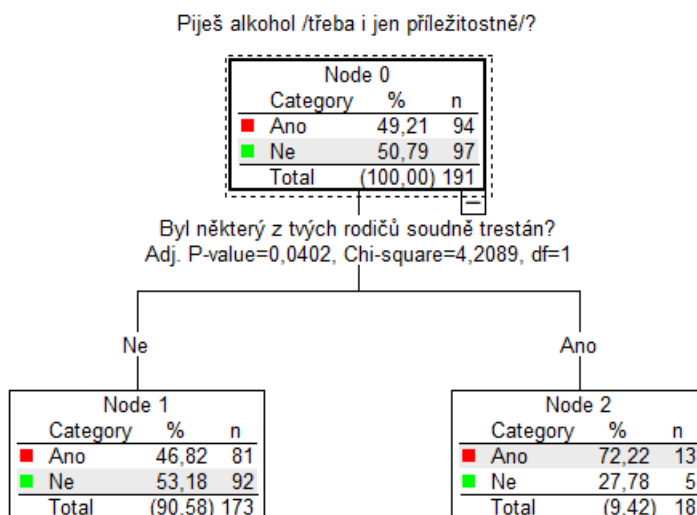
3. Užívání OPL (pokud ano 27,3%, pokud žádný 8,9 %, věcně významný rozdíl je střední).
4. Nechráněný pohlavní styk (pokud ano 57,6%, pokud žádný 20,4 %, věcně významný rozdíl je střední).
5. Prošetřování policií (pokud ano 27,3%, pokud žádný 8,9 %, věcně významný rozdíl je menší).
6. Násilí vůči jiné osobě (pokud ano 40,6%, pokud žádný 18,5 %, věcně významný rozdíl je střední).

Užívání OPL se u rodičů respondentů nevyskytovalo ve větší míře 10 (5,2%) ze 193 a vliv byl zjištěn pouze na kouření mládeže. U respondentů bylo evidováno kouření v souvislosti s užíváním OPL rodiči v 6 (60%) případech z 10. U dětí rodičů bez užívání OPL v 43 (23,5) případech ze 183, viz klasifikační strom č. 16. Nedostatečný rozsah výběrového souboru byl identifikován.

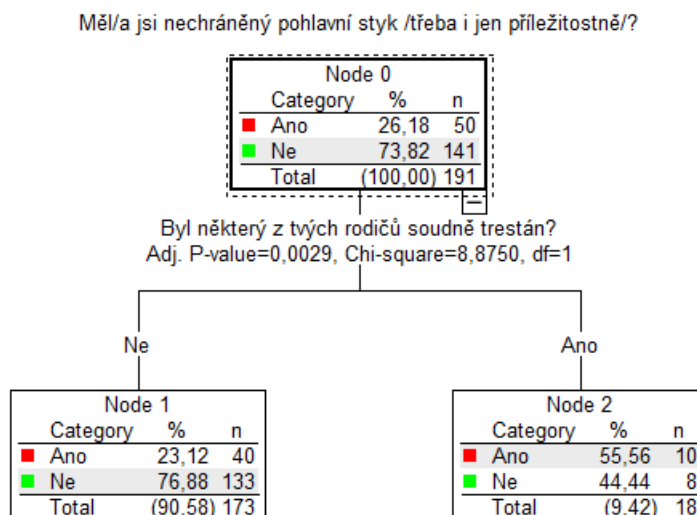
Klasifikační strom č. 16. Užívání drog rodiči – kouření (Cohenovo $w = 0,186$ – malý věcně významný efekt)

Dalším z možných negativních vlivů bylo zjištěno soudní trestání rodičů. To bylo evidováno celkem v 18 (9,4%) případech všech respondentů. U dětí, které požívají alkohol, bylo zjištěno soudní trestání rodičů ve 12 (72,2%) případech, viz klasifikační strom č. 17. Byl identifikován nedostatečný rozsah výběrového souboru.

Klasifikační strom č. 17. Soudní trestání rodičů – alkohol (Cohenovo $w = 0,148$ – malý věcně významný efekt)

Dále byl zjištěn vliv soudně trestaných rodičů 18 (9,4%) na rizikové sexuální chování mládeže. U respondentů, u kterých byl evidován nechráněný pohlavní styk, byli soudně trestaní rodiče evidováni v 10 (55,6%) případech, viz klasifikační strom č. 18. Byl identifikován nedostatečný rozsah výběrového souboru.

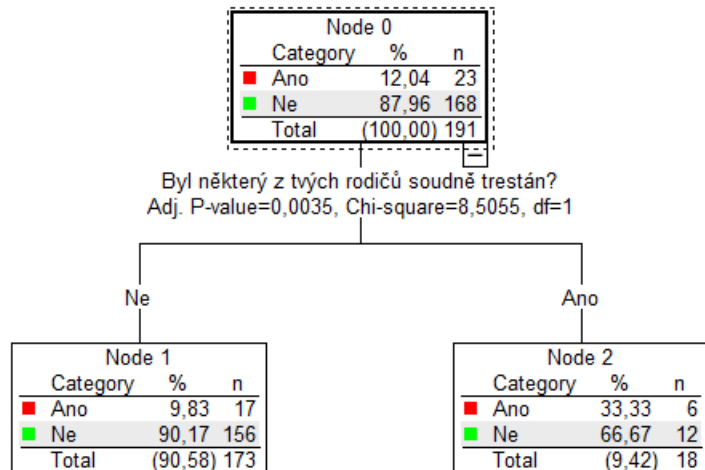

Klasifikační strom č. 18. Soudní trestání rodičů – sex (Cohenovo $w = 0,216$ – malý věcně významný efekt)

V menší míře se projevilo potrestání rodičů soudem i na prošetřování dětí policií. Tento projev rizikového chování byl zaznamenán u 6 (33,3%) dětí soudně

trestaných rodičů, viz klasifikační strom č. 19. Byl identifikován nedostatečný rozsah výběrového souboru.

Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

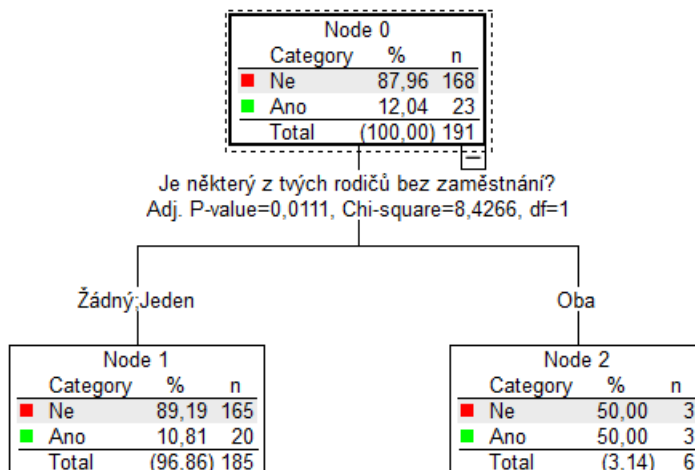

Klasifikační strom č. 19. Soudní trestání rodičů – policie (Cohenovo $w = 0,211$ – malý věcně významný efekt)

Nelze i s ohledem na nedostatečný rozsah, tedy množství soudně trestaných rodičů jednoznačně říci, že se děti tzv. učí od svých rodičů, ale u některých to může sehrát významnou roli. Je potřeba brát v úvahu působení dalších rizikových faktorů, jako je nezaměstnanost a například nelze opomenout problémové rodinné příslušníky.

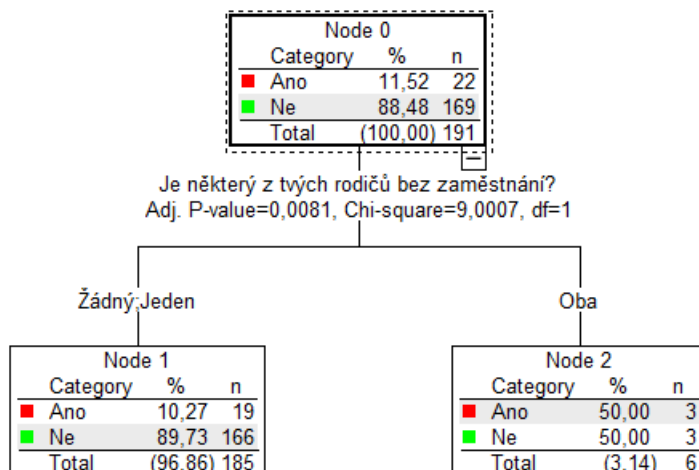
Nezaměstnanost bývá často dáována do spojitosti s rozvojem rizikového a následně možného kriminálního chování. Etiologie kriminality mládeže ji zmiňuje jako prediktor kriminálního jednání, zvláště pro svůj nízký sociálně-ekonomický status rodiny. Nezaměstnanost u rodičů respondentů byla celkově zjištěna u 24 (12,3%), vyšší míra rizika byla zaznamenána v případech, že nezaměstnaní byli oba rodiče 6 (3,1%). Zde byli evidováni 3 (50%) respondenti užívající OPL, kteří zároveň byli prošetřováni policií, viz klasifikační strom č. 20 a klasifikační strom č. 21. Byl identifikován nedostatečný rozsah výběrového souboru.

Užíváš drogy /třeba i jen příležitostně/?

Klasifikační strom č. 20. Nezaměstnanost rodičů – drogy (OPL) (Cohenovo $w = 0,210$ – malý věcně významný efekt)

Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

Klasifikační strom č. 21. Nezaměstnanost rodičů – policie (Cohenovo $w = 0,217$ – malý věcně významný efekt)

Poněkud odlišná situace v porovnání s předchozím zjištěním byla u užívání alkoholu nebo OPL sourozenci a dalšími rodinnými příslušníky. Příslušná otázka v dotazníku byla formulována takto: „Užívá některý z tvých sourozenců nebo rodinných příslušníků (mimo rodičů) alkohol nebo drogy (marihuana, pervitin apod.)?“

Užívání alkoholu a OPL u rodinných příslušníků bylo zjištěno v 52 (31,1%) případech ze 167 odpovědí respondentů a mělo věcně významný vliv na všechny ověřované projevy rizikového chování u mládeže. S ohledem

na zjištěné množství dat, opět uvádím pro přehlednost vyjádření v procentech a úplná data v klasifikačních stromech č. 22 – č. 25 jsou uvedeny v příloze č. 3, této práce.

Jaké projevy rizikového chování mládeže a v jaké míře ovlivňuje problémové chování (užívání alkoholu a OPL) sourozenců nebo rodinných příslušníků?

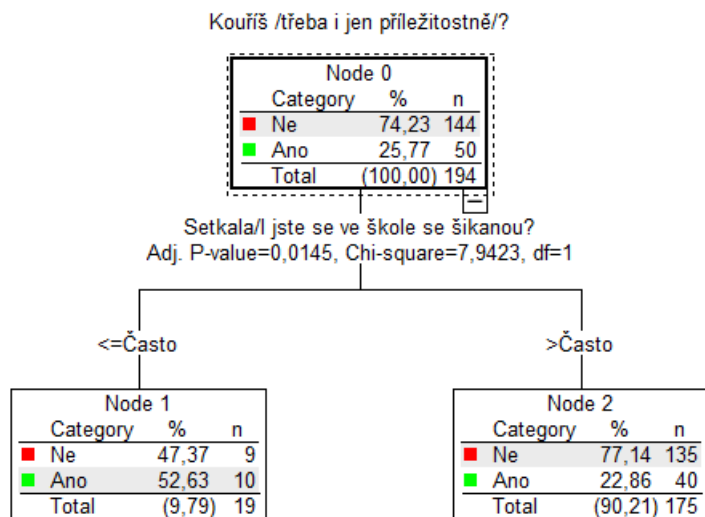
Vyjádření v procentech:

1. Pití alkoholu (pokud ano 69,2%, pokud žádný 40 %, věcně významný rozdíl je střední).
2. Kouření (pokud jedno z možných ano 38,3%, pokud obojí z možných ano 100%, pokud žádný 18,3 %, věcně významný rozdíl je střední až vysoký).
3. Užívání OPL (pokud ano 24,5%, pokud žádný 8,8 %, věcně významný rozdíl je malý).
4. Nechráněný pohlavní styk (pokud ano 49,1%, pokud žádný 19,3 %, věcně významný rozdíl je střední).

Závěr VP 3: Výsledky uvedené přímo v klasifikačních stromech nebo z jejich procentuálního vyjádření **opravňují** s ohledem na velikost věcně významných rozdílů **zamítnout** vytyčený **výzkumný předpoklad**. Nedostatečný rozsah výběrového souboru je v některých případech identifikován.

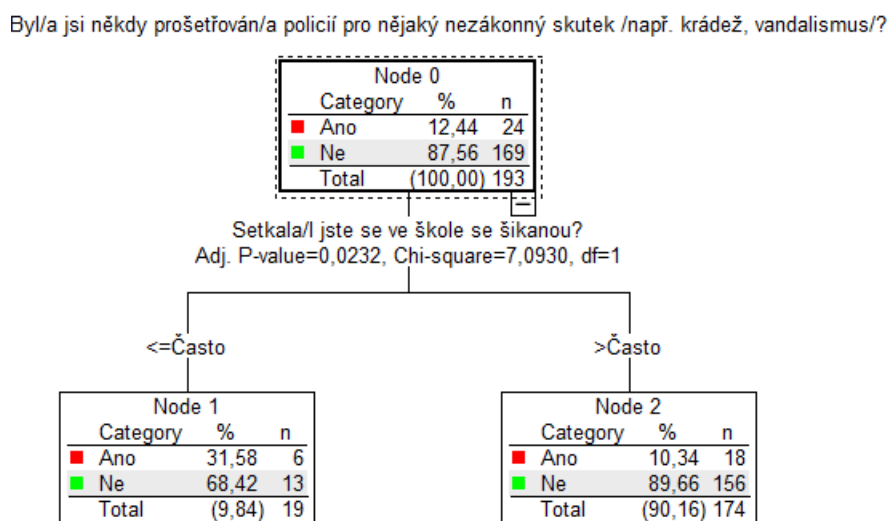
VP04: Negativní zkušenost s problémovými vrstevníky nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

U dětí které se setkaly s problémovými vrstevníky, se předpokládá větší pravděpodobnost rizikového chování. Tyto děti 195 (100%) obvykle mívají alespoň občas či zřídka negativní zkušenost se šikanou 101 (52,1%), násilím 84 (43,1%), vandalismem 127 (65,5%) ve škole nebo již sami byly prošetřovány policií 24 (12,4%). U dětí kde bylo evidováno kouření, byla zkušenost se šikanou ve škole častá, až velmi častá v 52,6% oproti 22,9% dětí nezatížených touto negativní zkušeností, viz klasifikační strom č. 26.

Klasifikační strom č. 26. Šikana ve škole – kouření (Cohenovo $w = 0,202$ – malý věcně významný efekt)

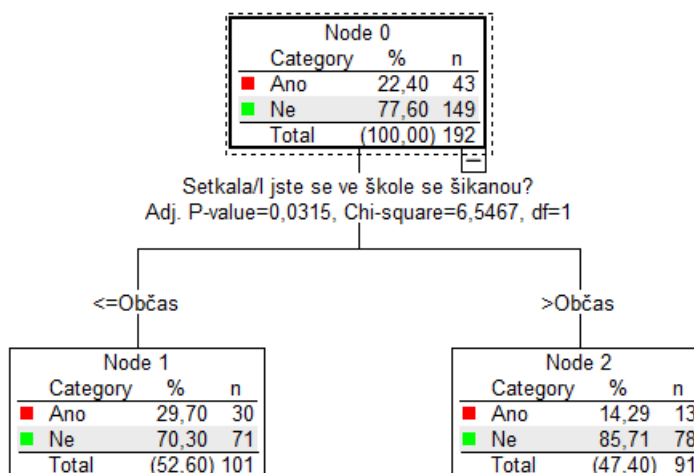
U dětí kde bylo evidováno prošetřování policí pro nějaký nezákonný skutek, byla zkušenost se šikanou ve škole častá, až velmi častá v 31,6% oproti 10,3% dětí nezatížených touto negativní zkušeností, viz klasifikační strom č. 27.

Klasifikační strom č. 27. Šikana ve škole – policie (Cohenovo $w = 0,191$ – malý věcně významný efekt)

U dětí, které se sami dopustily násilí proti jiné osobě, byla zkušenost se šikanou ve škole častá, až velmi častá v 29,7% oproti 14,3% dětí nezatížených touto negativní zkušeností, viz klasifikační strom č. 28.

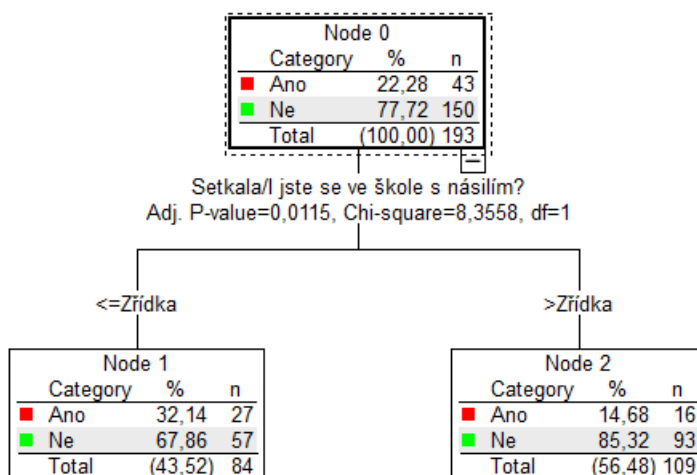
Dopustil/a jsi se ve svém životě proti jiné osobě násilí?

Klasifikační strom č. 28 Šikana ve škole – násilí (Cohenovo $w = 0,185$ – malý věcně významný efekt)

V případě negativní zkušenosti s násilím ve škole se děti sami dopustily násilí proti jiné osobě v 32,1% oproti 14,7% dětí nezatížených touto negativní zkušeností, viz klasifikační strom č. 29. V daném případě lze pouze konstatovat, že násilí generuje opět jen násilí.

Dopustil/a jsi se ve svém životě proti jiné osobě násilí?

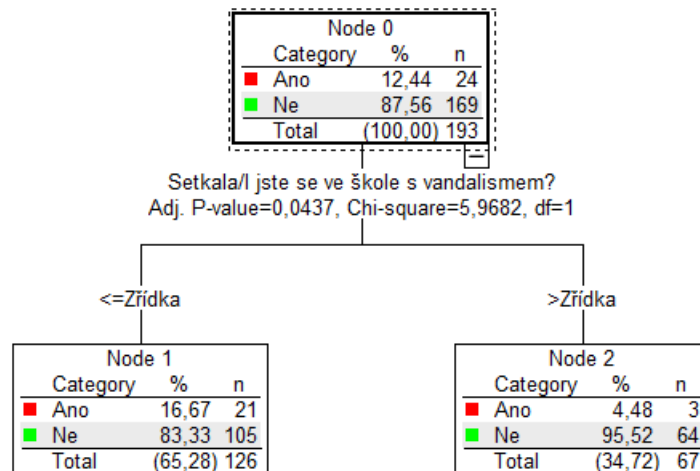

Klasifikační strom č. 29 Násilí ve škole – násilí (Cohenovo $w = 0,208$ – malý věcně významný efekt)

Poměrně velkým problémem se ukázala negativní zkušenost s vandalismem. V případě této negativní zkušenosti s vandalismem ve škole byly děti sami prošetřovány policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež nebo právě vandalismus/ v 16,7% oproti 4,5% dětí nezatížených touto negativní zkušeností,

viz klasifikační strom č. 30. V daném případě je vidět, že se nemusí jednat o častou zkušenost a přesto je zde evidován negativní vliv.

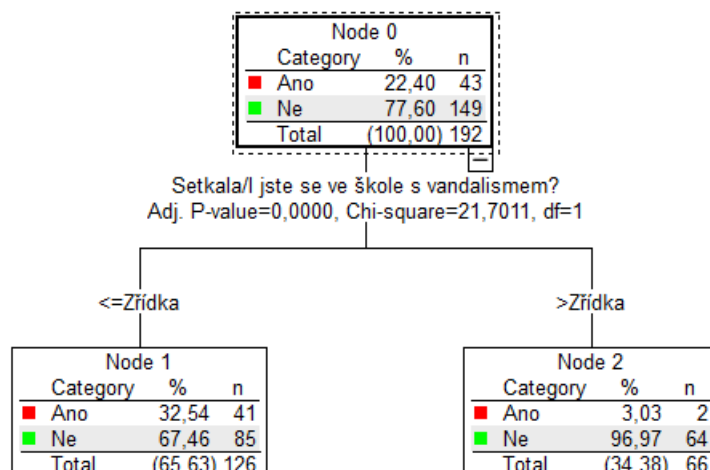
Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

Klasifikační strom č. 30 Vandalismus – policie (Cohenovo $w = 0,176$ – malý věcně významný efekt)

Negativní vliv zkušenosti s vandalismem ve škole, které je samo o sobě projevem určitého násilí, byl zjištěn u dětí, které se sami dopustily násilí proti jiné osobě v 32,5% oproti 3% dětí nezatížených touto negativní zkušeností, viz klasifikační strom č. 31. I v tomto případě je vidět, že se nemusí jednat o častou zkušenost a přesto je zde evidován negativní vliv a opětovně lze konstatovat, že násilí generuje opět jen násilí.

Dopustil/a jsi se ve svém životě proti jiné osobě násilí?

Klasifikační strom č. 31. Vandalismus – násilí (Cohenovo $w = 0,336$ – střední věcně významný efekt)

V obou případech ověřování negativního vlivu vandalismu ve škole na negativní projevy chování mládeže bylo zjištěno, že pokud tuto zkušenost respondenti nemají, tak se negativního jednání téměř vůbec nedopouštějí. Evidovány byly 3 respektive 2 případy.

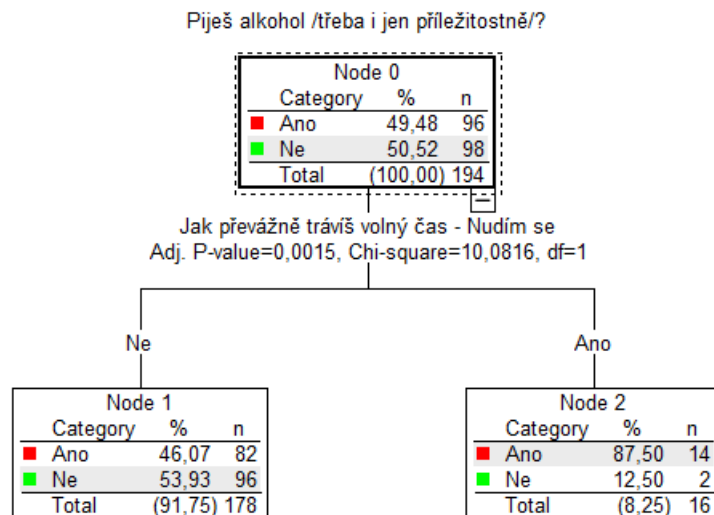
Závěr VP04: Výsledky uvedené v klasifikačních stromech **opravňují** s ohledem na velikost věcně významných rozdílů **zamítnout** vytyčený výzkumný předpoklad.

VP05: Způsob trávení volného času nebude mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže.

Volný čas nabízí mnoho možností jak ho smysluplně strávit. Při hledání důvodů rizikového chování mládeže bývá velmi často předmětem diskuse právě nevhodný způsob trávení volného času dnešní mládeže. Škola se soustředí především na školní aktivity v rámci výuky a ty mimoškolní bývají jen výjimečné, doplňující a většinou jednorázového charakteru. Dohled rodičů nad volným časem vlastních dětí bývá z mnoha důvodů taktéž nedostatečný. A bohužel v současné době jsou pro řadu rodin finančně nedosažitelné i zájmové organizace, které by vhodným způsobem tento čas vyplnily. A když už se nějaká ta aktivita, která vyplní volný čas dítěte, přece jen najde, nemusí být vhodně zvolena. Často se stává, že bývá přáním pouze rodiče, ne dítěte. To potom bývá demotivováno a činnost právě v rizikovém věku ukončí. Samozřejmě není vždy chyba jen na straně rodiče, ale případně i organizátora zájmové činnosti, který již na počátku preferuje děti nadané, nadprůměrné a to především pro naplnění vlastních ambicí.

V rámci analýzy dat a poznatků z provedeného šetření bylo zjišťováno, zda způsob trávení volného času mládeže má významný vliv na jejich rizikové chování. V obecné rovině převládající názor, že mládež pokud nemá žádné zájmy a nudí se, má větší sklon k rizikovému chování, se v rámci provedeného šetření jednoznačně nepotvrdil. Je potřeba vždy brát v úvahu více ovlivňujících faktorů, jenom nuda u dítěte ještě sama o sobě nemusí vést k rizikovému chování. Může se však jednat o určitý prediktor.

Na základě analýzy dat v rámci dotazníkového šetření bylo zjišťováno, zda způsob trávení volného času má věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže. U respondentů, kteří uvedli, že se nudí, bylo evidováno požívání alkoholu v 14 případech z 16 (87,5%). U nenudících se mládeže byla konzumace alkoholu uvedena v 82 (46,1%) případech ze 178. Věcně významný rozdíl zde tak byl zjištěn, viz klasifikační strom č. 32.

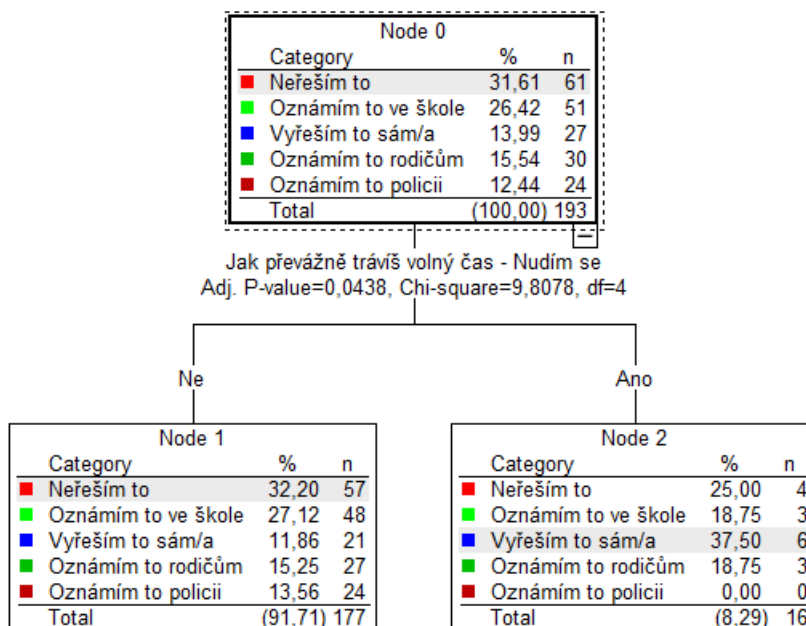

Klasifikační strom č. 32. Volný čas, nudím se – alkohol (Cohenovo $w = 0,228$ – malý věcně významný efekt)

Nuda se významně projevila ještě v jednom případě. Jedná se o řešení situace, kdy dojde ke zjištění páchaní trestné činnosti spolužáky. Děti, které uvedly, že se ve svém volném čase nudí, by v 10 (62,5%) případech z 16 danou situaci vyřešily samy nebo jí neřešily vůbec. Oproti tomu ostatní by volily ve většině případů 99 (56%) formu oznámení. Ovšem i v této skupině 57 (32,2%) a celkově 61 (31,6%) byla preferována varianta „Neřeším to“, viz klasifikační strom č. 33. Ukazuje se, že nezáleží, zda se mládež nudí, ale je to dáno zejména obdobím dospívání, kdy mladistvým a některým obzvláště bývá všechno jedno. Zarážejícím faktem bylo konstatování „Vyřeším to sám/a“. Ale jak? V rámci následných rozhovorů byla respondenty volena spíše forma dialogu, domluvy, ale i forma násilí. Na moji otázku, jestli je vhodné vytloukat klín klínem, se objevovali odpovědi typu „zub za zub“, „nic jiného si nezaslouží“ apod. S ohledem na nedostatečný rozsah následného výběru respondentů v rámci

rozhovorů nelze jednoznačně konstatovat, že nuda je prediktorem násilí. Můžeme se ale domnívat, že svoji určitou mírou k němu může přispět.

Tvůj způsob řešení při zjištění páchaní trestné činnosti spolužáky?

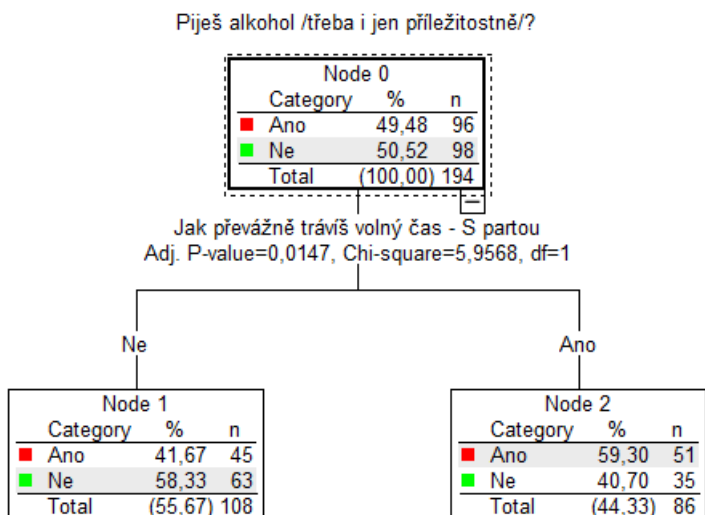

Klasifikační strom č. 33. Volný čas, nudím se – řešení TC (Cohenovo $w = 0,225$ – malý věcně významný efekt)

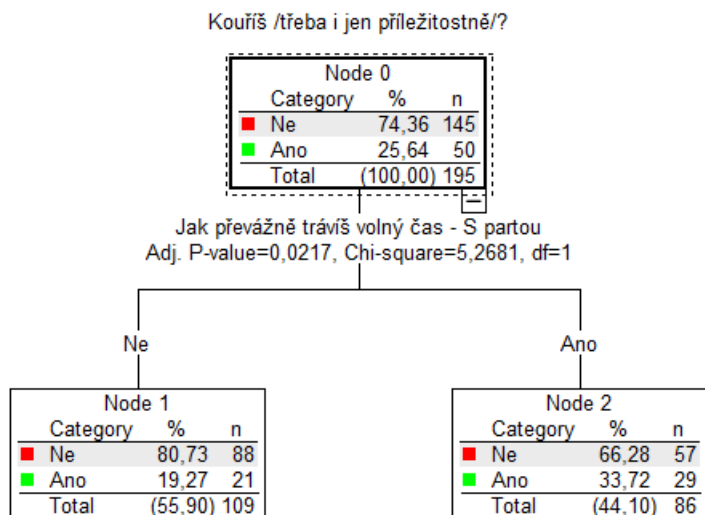
Dalším zjišťovaným způsobem trávení volného času, který by mohl mít věcně významný vliv na negativní chování a jednání mládeže, bylo trávení volného času společně s vrstevníky. Jde o naprosto běžnou a v rámci socializace i žádanou součást dnešního života mládeže. Ovšem z pohledu možného rizikového chování dítěte se jedná taktéž o určitý rizikový faktor. Zejména pokud se jedná o party (nežádoucí vrstevnické skupiny) vyznačující se problémovým způsobem života.

Na základě provedeného výzkumného šetření bylo zjištěno, že mládež, která tráví svůj volný čas s partou, má větší sklon k užívání alkoholu. 51 (59,3%) z 86 respondentů trávících volný čas s partou pije alkohol. Oproti tomu pije alkohol 45 (41,7%) ze 108 respondentů kteří tráví převážnou část volného času jiným způsobem, viz klasifikační strom č. 34. Obdobné hodnoty byly též zaznamenány u kouření a užívání OPL. Pokud děti tráví svůj volný čas v partě, tak 29 (33,7%) z 86 kouří. Pokud mají jinou formu trávení volného času tak kouření uvedlo 21 (19,3%) ze 109, blíže viz klasifikační strom č. 35. Užívání OPL uvedlo 16 (18,8%) z 85 respondentů trávících svůj volný čas s partou. U mládeže trávících

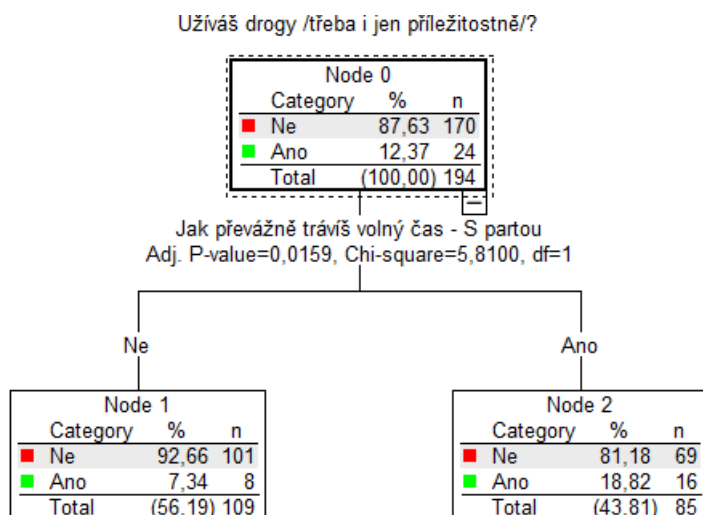
svůj volný čas jinou formou bylo respondenty uvedeno užívání OPL v 8 /7,7%) případech ze 109 viz klasifikační strom č. 36. Tyto hodnoty jednoznačně potvrzují, že se jedná o věcně významný rozdíl a je tedy poměrně důležité vědět, s kým a kde naše děti tráví svůj volný čas.

Klasifikační strom č. 34. Volný čas, s partou – alkohol (Cohenovo $w = 0,175$ – malý věcně významný efekt)

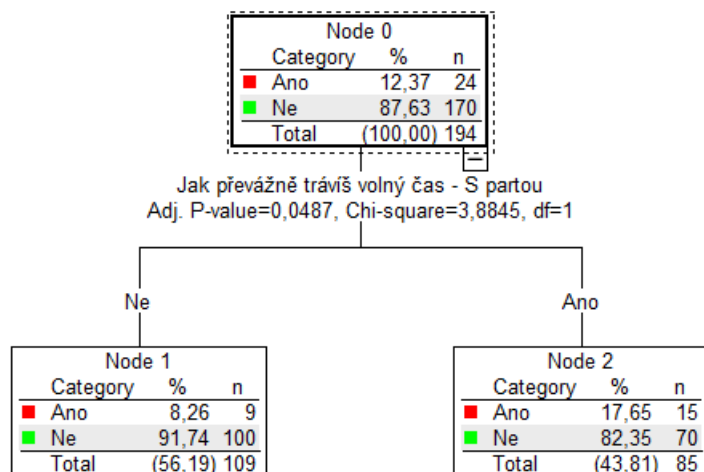
Klasifikační strom č. 35. Volný čas, s partou – kouření (Cohenovo $w = 0,164$ – malý věcně významný efekt)

Klasifikační strom č. 36 Volný čas, s partou – drogy (OPL) (Cohenovo $w = 0,173$ – malý věcně významný efekt)

Poslední zjišťovanou formou rizikového chování, na kterou by mohlo mít vliv trávení volného času s partou, byla kriminalita. Respektive prošetřování policií pro nějaký nezákonný skutek. U mládeže, která tráví svůj volný čas s partou, se jednalo o 15 (17,6%) případů z 85 a u ostatních 9 (8,3%) případů ze 109 respondentů, viz klasifikační strom č. 37. Věcně významný rozdíl zde byl zaznamenán malý, nicméně se jedná o poměrně důležité zjištění, které svým způsobem potvrzuje určité predikce.

Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

Klasifikační strom č. 37. Volný čas, s partou – policie (Cohenovo $w = 0,141$ – malý věcně významný efekt)

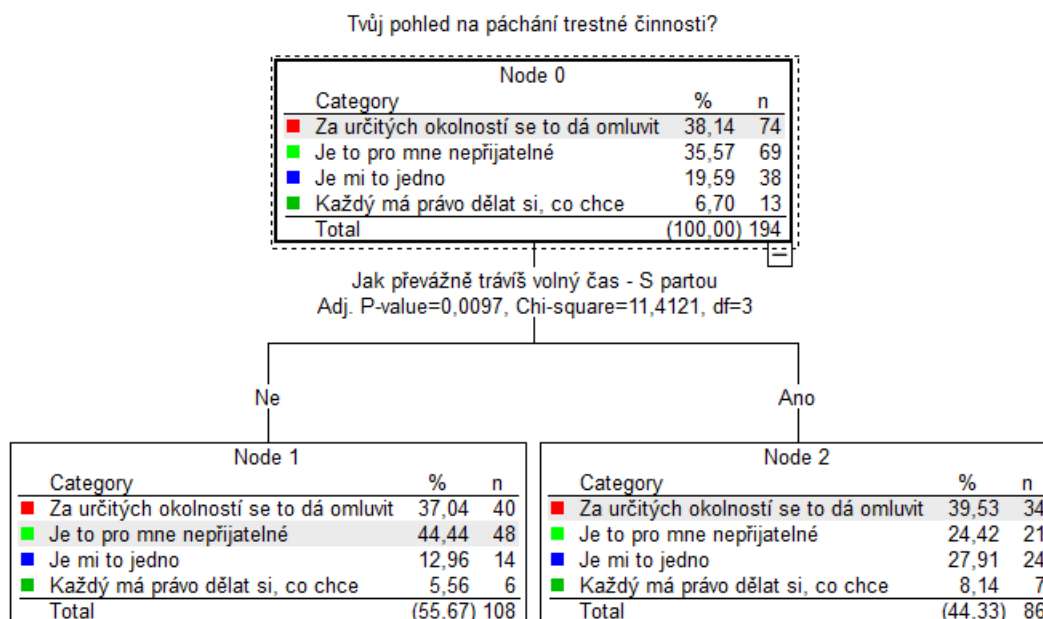
Naopak děti vytížené jinými zájmovými aktivitami (sport, divadlo apod.), které nemají příliš volného času, který by trávily v partě, se v souvislosti s vybranými projevy rizikového chování nijak neprojevily – strom se nerozvětvil.

Pro představu jakým způsobem mládež tráví volný čas, uvádím procentuální podíl odpovědí všech respondentů 195 (100%). Sportovní aktivity byly uvedeny u 70 (35,9%) respondentů. U počítače tráví převážnou část volného času 60 (30,8%) z celkového počtu a u televize 28 (14,4%) dotazovaných dětí. Počítač se stal běžnou součástí našeho života a je proto těžké rozlišit na jaké aktivity děti počítač ve svém volném čase využívají. Samozřejmě může jít o přípravu do školy či jiné vzdělávací aktivity, to je i s ohledem na současnou epidemiologickou situaci prakticky nutností. Ovšem jak již bylo popsáno v teoretické části této práce, může jít taktéž o hraní různých počítačových her s násilnou tematikou, o aktivity se znaky kybernetické kriminality a další nevhodné využívání. Lze předpokládat, že objem času stráveného při využívání počítače nebo jiných moderních komunikačních technologií bude narůstat.

Poslední aktivitou volného času je kultura. Ta může mít v praxi mnoho podob a z celkového počtu 195 respondentů se jí věnuje 21 (10,4%) z nich. Jedná se sice o menší část, ale výsledné hodnoty jsou přesto zajímavé. Z 21 respondentů, kteří jako svoji formu trávení volného času uvedli kulturu, bylo evidováno 11 (52,4%) případů nechráněného pohlavního styku a v 6 (28,6%) případech užití návykových látek. Zde, i s ohledem na následné rozhovory, by se to dalo přirovnat k možnému vidění uměleckého světa. A to po vzoru některých „slavných osobností“ a jejich bohémскому a promiskuitnímu způsobu života. Vzhledem k omezenému vzorku respondentů však nelze tato zjištění zobecňovat.

Posledním zjištěným faktem v rámci analýzy trávení volného času, byla zvýšená tendence omlouvat či bagatelizovat páčání trestné činnosti. Pro ty co tráví svůj volný čas mimo partu je páčání trestné činnosti v 48 (44,4%) případech ze 108 nepřijatelné a naopak u těch co svůj volný čas tráví s partou je to jen ve 21 (24,4%) případech z 86. Naopak téměř procentuální shoda byla v možnosti takový čin v některých případech omluvit. Odpověď „je mi to jedno“ byla opět významně vyšší na straně party, 24 (27,9%) respondentů z 86 oproti 14 (13%) ze 108, kteří netráví svůj volný čas s partou. Z výsledků je vidět

významný vliv party a lze se ztotožnit s teorií, že skupina (parta) významně ovlivňuje názory jednotlivce, viz klasifikační strom č. 38.

Klasifikační strom č. 37. Volný čas, s partou – vnímání TČ (Cohenovo $w = 0,243$ – malý věcně významný efekt)

Závěr VP05: Výsledky uvedené v klasifikačních stromech **opravňují** s ohledem na velikost věcně významných rozdílů **zamítnout** vytyčený výzkumný předpoklad.

5.7.2 Dotazníkové šetření – shrnutí

Dotazníkové šetření bylo zaměřené na zjišťování negativního vlivu vnějších rizikových faktorů na sociální chování mládeže. Předmětem šetření byly názory výběrového souboru mladistvých respondentů vztahující se na sedm vybraných vnějších rizikových faktorů, o kterých se lze důvodně domnívat, že negativně ovlivňují jejich chování a jednání.

V rámci empirického šetření byla provedena analýza dotazníku pomocí klasifikačních stromů. Z celkového počtu respondentů 195 (100%) tvořili chlapci 51% a dívky 49%, ve vztahu ke zjišťované problematice se ukázalo, že pohlaví respondenta nemělo v daném případě žádný vliv.

Na základě analýzy výzkumného šetření bylo ověřováno pět výzkumných předpokladů souvisejících s rizikovými faktory sociálního chování mládeže, které bývají dávány do souvislosti s projevy rizikového chování.

Výzkumný předpoklad č. 1 ověřoval vliv věku na negativní chování a jednání mládeže. Bylo zjištěno, že **fyzický věk měl věcně významný vliv na všechny ověřované negativní projevy chování a jednání** respondentů. Ukazuje se, že mládež se dopouští projevů rizikového chování ve věku nižším než 15 let.

Výzkumný předpoklad č. 2 se dotýkal vlivu narušené rodiny na rozvoj rizikového chování mládeže a to s ohledem na její neúplnost. **Výsledky prokazují věcně významný vliv neúplné rodiny na všechny ověřované projevy negativního chování a jednání dítěte.** Respondenti vyrůstající v úplné rodině měli například menší náklonnost (13,4%) k rizikovému sexuálnímu chování než respondenti žijící s matkou (42,2%). Jako **velmi rizikové** v daném případě se ukázalo prostředí, kdy dítě vyrůstá **pouze s otcem nebo s někým jiným**. U respondentů vyrůstajících v takovém prostředí se rizikové sexuální chování objevilo v 76,2%. Ukazuje se, že **matka je důležitým ochranným faktorem** při vývoji osobnosti dítěte.

Vliv narušené rodiny, v tomto případě s problémy vyskytujícími se na straně rodičů nebo rodinných příslušníků, na negativní chování a jednání mládeže byl předmětem ověřování výzkumného předpokladu č. 3. Obecně byly **problémy v oblasti rodinného prostředí evidovány u více jak 25% respondentů**. Tyto problémy byly následně blíže specifikovány. Zjištěny byly **problémy s užíváním alkoholu u rodičů (17%) respondentů, s užíváním OPL u rodičů (5,2%) respondentů, (9,2%) respondentů uvedlo soudní trestání rodičů a jejich nezaměstnanost v (12,3%) případech.** O poznání větší **zjištění (27,5%) se projevilo u problémů rodinných příslušníků.** V některých případech se jednalo o menší vzorek respondentů, který vyplynul s výzkumného šetření, ale i s ohledem na tento fakt se zjištěné výsledky jeví jako vhodný podklad pro další možné empirické výzkumy.

Vliv negativní zkušenosti s problémovými vrstevníky na negativní chování a jednání mládeže byl předmětem výzkumného předpokladu č. 4. I v tomto případě **byly detekovány věcně významné rozdíly. Negativní zkušenost respondentů byla zjištěna se šikanou 101 (52,1%), násilím 84 (43,1%),**

vandalismem 127 (65,5%) ve vysoké míře a měla věcně významný vliv například na násilí u dětí. Ti, kteří se setkali se šikanou, se dopustili násilí vůči jiné osobě v 29,7% oproti 14,3% těch, kteří se s šikanou nesetkali.

V posledním výzkumném předpokladu č. 5 byl zkoumán vliv způsobu trávení volného času na negativní chování a jednání mládeže. Analyzovány byly věcně významné rozdíly ve vlivu způsobu trávení volného času. Nejvíce u **dětí, které trávily svůj volný čas s partou 86 (44,1%), ty byly náchylnější k projevům rizikového chování,** než děti které měli svůj volný čas vyplněný smysluplnou činností. I s ohledem na fakt, že **nuda měla v 87,5% negativní vliv v podobě užívání alkoholu.** Nejvíce z volnočasových aktivit byly potom uváděny sport a počítače (zde je otázkou náplň či činnost), v menší míře sledování televize a kultura.

5.7.3 Řízené rozhovory – shrnutí

Řízené rozhovory měli obdobné složení otázek jako dotazníky. Ale vzhledem ke specifčnosti rozhovoru byly subsumovány do 5 základních okruhů. Některé odpovědi, které jsem získal, byly již promítnuty do výsledků a vyhodnocení výše uvedených předpokladů. Rozhovorů se v rámci výzkumného šetření zúčastnilo 8 žáků ze základní školy, 25 žáků střední školy a 15 dospělých (pedagogové, vychovatelé, sociální pracovníci) z různých škol, organizací a dalších subjektů.

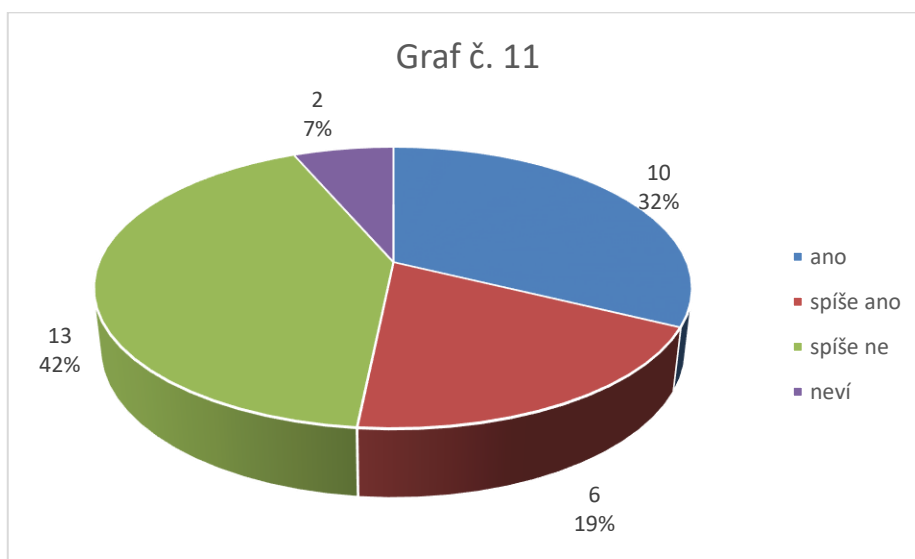
Tematické okruhy rozhovorů:

- 1) Co je prevence a jak je vnímána.
- 2) Jak je vnímáno rizikové chování mládeže a kde jsou případné příčiny.
- 3) Jaké je dnešní postavení školy a učitele ve vztahu k mládeži.
- 4) Jaké je dnešní postavení společnosti ve vztahu k mládeži.
- 5) Volný čas versus nuda.

Řízené rozhovory byly provedeny v období od září 2020 do října 2020. V rámci rozhovorů panovala u zúčastněných dospělých poměrně shoda, že **kriminalita mládeže jako taková klesá.** U žáků a studentů nebyl, až na výjimky, vnímán větší problém s jejich vrstevníky. Dospělí poukazují zejména **u starších studentů na nárůst tzv. volnomyšlenkářského způsobu života, bagatelizaci**

konzumace drog a alkoholu. U mladších ročníků se více projevuje násilí (šikana) a nižší tolerance určitých skupin obyvatel. Připisují to zejména změně postojům společnosti, jiným hodnotám a stylu života. Jako hlavní způsob boje proti nejen tomuto rizikovému chování mládeže by volili prevenci. Prevenci vycházející zejména od rodiny. Že **rodina má být tím primárním zdrojem prevence** se shoduje většina dotázaných. **Represe je až krajní řešení** a v případě dobře nastavených mechanismů prevence už ani na ni nemusí dojít. Většina dospělých vnímá prevenci na principu „cukru a biče“. Bohužel od tohoto stylu se v poslední době snaží některé skupiny odrazovat. Příčiny rizikového chování a následně možné kriminální dráhy spatřují opět u základu a to v rodině, státu a společnosti. Shodují se, že **dnešním rodičům chybí čas, doba je uspěchaná, často chybí citová vazba, která je vynahrazována materiální kompenzací.** Je potřeba děti správně motivovat, nerozmažlovat, ale komunikovat s nimi. Udělat si na ně čas, aby v případě potřeby se mohly otevřít a svěřit se, aby v nich byl pocit důvěry. To samé očekávají od státu, který se sám staví jen do pozice úředníka a není plně schopen, až na výjimky, zajistit materiálně a tím vlastně i personálně kvalitní formu péče o mládež. Nutno podotknout, že zejména ti „starší“ vnímají tento efekt zejména od vstupu do Evropské unie (EU). Příkladem může být OSPOD (odbor sociálně právní ochrany dětí), ve většině případů se jedná pouze o úřednickou funkci a na projev empatie a sociálního cítění již nezbývá prostor. Ale není to jen vinou samotných pracovníků. **Přebujelá administrativa**, kterou právě většina spojuje se vstupem do EU, spojená s podstavem těchto pracovníků je podhoubím úřednického pojetí. Oproti tomu například FOD (fond ohrožených dětí) tyto funkce naplňuje, ale je v roli nevládní neziskové organizace a tím pádem podfinancován a závislý na sbírkách nebo pomoci veřejnosti.

Graf č. 11 – Problém s kriminalitou mládeže

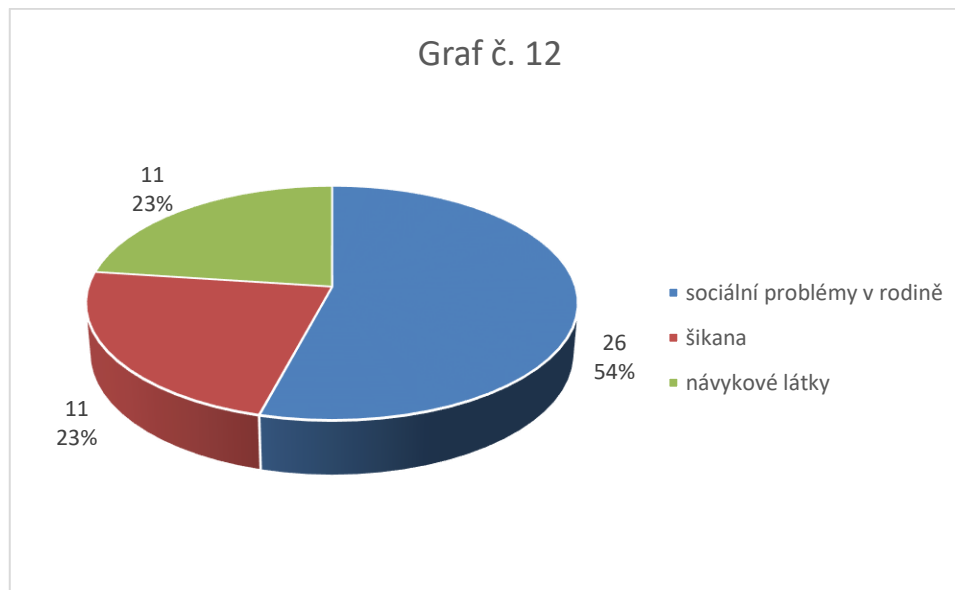
Z celkového počtu 31/100%/ dospělých, včetně 16 studentů SŠ, se 10 /32%/ domnívá, že ano. 6 /19%/ respondentů si myslí, že spíše ano, 13 /42%/ uvedlo spíše ne a 2 /7%/ osoby neví.

Většina dotázaných vnímá ve státu **mnoho úředníků, kteří se „perou“ s nadměrnou administrativou**. Stát by měl jako dobrý hospodář naplnit prvky primární prevence. Zajistit pro mládež vyplnění volného času. Zřídit a obstarávat zařízení typu DDM (dům dětí a mládeže), vybudovat a prostřednictvím krajů a obcí obhospodařovat víceúčelová sportovní a kulturní zařízení s maximální dostupností. Dnes se většinou čeká, co nabídne soukromý sektor. A zde vidí nejen dospělí, ale i dotázaní studenti problém, ten tkví v **nedostupnosti pro všechny bez rozdílů**. Třetím „viníkem“ proč se mládež uchyluje k rizikovému chování, je společnost sama, především její vnímání toho, co už je možný problém. **Mnoho lidí raději zavírá oči a drobné prohřešky toleruje**. Ale s růstem dětí, se i z menších problémů mohou stát problémy velké. Proto je i pokles kriminality mládeže vnímán spíše jako statistický, než tomu doopravdy je.

Škola jako základ života není dnes vnímána jako priorita všemi stejně. Někteří jí berou jako nutné zlo a podle toho vypadá i postavení pedagoga. Někdy je pedagog brán dokonce jako někdo podřadný a obtěžující a stává se terčem šikany nejen ze strany studentů. **Někteří rodiče učitelům dávají najevo určitou**

sílu svého společenského postavení a nadřazenosti a sami v dětech vyvolávají pocit nedotknutelnosti. Většina však vnímá vzdělání jako prostředek svého zabezpečení do budoucnosti. Zajímavým prvkem byla preference vzdělání v nějakém oboru, chtít něco umět. Bylo jedno, zda se jednalo o truhláře dodělávajícího si maturitu nebo gymnazistu s jasnou volbou vysoké školy. Problémoví jedinci se najdou v každé době a bohužel i v každé větší skupině jedinců. Nejinak je tomu i ve školním prostředí. Nicméně se projeví rozdíly ve studentech v závislosti na typu školy a doplňují tak komentář výsledků v rámci klasifikačních stromů. K lepšímu či intenzivnějšímu vnímání školy přispěla nastalá epidemiologická situace v rámci celé republiky (tato situace je celosvětová, ale šetření bylo provedeno pouze v ČR) a bude zajímavé, jak se bude po návratu k normálnímu životu a tedy i běžné školní výuce dále vyvíjet. V rámci rozhovorů byly totiž zaznamenány určité tendence, na které mohla mít vliv již první vlna epidemie v období jara až po konec školního roku.

Graf č. 12 – Hlavní příčina kriminality mládeže

Z celkového počtu 48/100%/ dotázaných se nadpoloviční část 26 /54%/ přiklonila k sociálním problémům v rodině. 11 /23%/ respondentů vidí příčinu v návaznosti na šikanu a 11 /23%/ jich uvedlo jako příčinu užívání návykových látek.

Na první místo vhodného prostředku **prevence rizikového chování** postavili respondenti ve většině sport, sportovní aktivity. Rozdíl se vyskytoval ve vnímání sportu jako volnočasové zájmové činnosti a jako sport profesionální. Zde někteří vnímali profesionální sport jako formu nějakého nucení k něčemu, apel na výkon a s tím spojená možná rizika. Jako riziko bylo spatřováno možné přetížení dětí, více drilu a tím ztráta hravosti, zábavy a možný „syndrom vyhoření“, který by mohl vést k užívání dopingu. Na druhou stranu se shodli, že je to vše o nastavení a přístupu. O druhu sportu, o klubu, trenérech, funkcionářích a v neposlední řadě o rodičích. Tam kde **nejdou rodiče příkladem**, v tomto případě nesportují, nevedou k tomu většinou ani své děti. A nejde jen o sport, jde o vyplnění volného času, **mnoho dětí se samo přiznalo ke konzumaci drog, alkoholu, k výtržnictví pouze z nudy**. Nic jiného než nuda. Dalším důvodem jsou „vymoženosti moderní doby“ kdy mládež tráví velké množství času u počítačů, tabletů, televize a zejména prostřednictvím mobilních telefonů na sociálních sítích a internetu což vypovídá i o pohybové aktivitě nebo spíše pasivitě celé rodiny. Děti častěji trpí nadváhou či jinou tělesnou dysfunkcí, častěji se objevují i jiné zdravotní problémy (oči), ale hlavně jsou odtrženy od reality běžného života (problém vyřeší postava z online hry). Bohužel někde je tím důvodem jen **nedostatek finančních prostředků**. Každá rodina si nemůže dovolit zaplatit například členské příspěvky, sportovní oblečení, hudební nástroj nebo divadelní kostým. Další překážkou byla například doprava na tréninky nebo představení. Ekonomické hledisko bylo zmíněno i mimo organizovanou zájmovou činnost. Rodinný výlet do ZOO nebo na zámek, či na víkend na hory je pro mnoho rodin sváteční událost. Některé děti to doposud nepoznaly („My nemůžeme jet na hory, maminka na to nemá peníze“) nebyla ojedinělá věta podobného typu.

5.8 Návrhy, doporučení a diskuze

V úvodu výsledkové části výzkumného šetření se krátce věnuji statistické evidenci kriminality mládeže, jako nejzávažnější formy rizikového chování. Lze vidět vývoj, četnost a problematiku kriminality mládeže v České republice za období od roku 2009 až do roku 2019. V této práci je proveden pouze exkurz do celkové oblasti trestné činnosti mládeže a analýza období překračující délku

deseti let, by měla být dostačující pro reálnou představu vývoje kriminality mládeže. V evidovaném období bylo na území České republiky v kriminálních statistikách registrováno celkem 54 454 trestných činů spáchaných mládeží. V prvních pěti letech 2009 – 2013 byl zaznamenán razantní každoroční pokles a v roce 2016 bylo registrováno nejméně trestných činů spáchaných mládeží. Poprvé se číslo dostalo ke hranici tří tisíc, přesněji 3 059 trestných činů za uvedený rok. Ve sledovaném období se dá konstatovat, že kriminalita mládeže za posledních několik let prudce klesá. Je však důležité zmínit, že **jde pouze o kriminalitu registrovanou. Kriminalita mládeže je velmi latentní** a proto reálně bude mnohem vyšší, než ukazují statistiky. Důvodem je, že společnost má vyšší míru tolerance k páčání tzv. lehčích forem kriminality mládeže. Velmi často je toto rizikové chování společností vnímáno jako přirozený vývoj. Nechceme-li vycházet pouze z evidence a ze statistik policie, které registrují jen část kriminality mládeže, ale chceme-li konkrétní data, musíme vytvářet vhodné podmínky pro realizaci sociologických, kriminologických a jiných empirických výzkumů a systematicky je doplnit. Tyto podmínky jsou zatíženy řadou problémů. Například dostupností některých informací o zkoumané osobě s ohledem na zákon o ochraně osobních údajů.

Příjemný fakt, zjištění klesající kriminality mládeže, zřejmě vedl k uspokojení a ztrátě reflexe. V posledních třech letech (2017-2019) před pandemií totiž vidíme ve statistikách trend opačný, kriminalita mládeže stoupá. Může to být způsobeno několika vlivy. Jedním z mnoha je vývoj společnosti a změny hodnotových potřeb. Měli bychom si uvědomit, v jaké žijeme době. Sami máme problém se na ni plně adaptovat. Tato doba je uspěchaná, každým dnem chceme dohnat to, co jsme před tím nestihli. Některá stigmata přisuzujeme mládeži neoprávněně, před některými zase zavíráme oči. Ano, vandalismus, šikana či jiná agrese nebo užívání různých návykových látek není žádoucí. Ale kde jsme my (společnost). Pokud není dětem věnována dostatečná pozornost a již v tomto věku se objevují projevy negativního chování, může tento problém vyústit až v páčání trestné činnosti v dospělosti.

V této souvislosti vyvstávají některé opakující se problémy, jako je včasná identifikace rizikových faktorů, které negativně ovlivňují chování a jednání mládeže. Domnívám se, že projevy rizikového chování jsou více či méně determinovány prostředím, ve kterém žijeme. Rizikové chování je poměrně častou reakcí na řešení konfliktních situací v rodině, ve škole či s vrstevníky. Nejedná se tedy pouze o nezávislý individuální akt, ale o negativní jev prostupující celou společností. Proto se zde ztotožňuji především se sociologicky orientovanými teoriemi. Sklon k němu mívají zejména děti, které se necítí dobře v daném prostředí. Jsou ostrčené nebo mají strach, či se jen subjektivně cítí nepotřebné, nezařazené. Rizikové chování má většinou kumulativní charakter a je spojeno s dalšími rizikovými projevy chování. Vyskytuje se ve zvýšené míře ve věku, které odpovídá období školní docházky, zejména druhému stupni základních škol a následně průběhu středoškolského studia. Z tohoto důvodu bylo výzkumné šetření směřováno právě do této skupiny. V současné době, ale není výjimkou zaznamenat tyto projevy na prvním stupni základní školy a v některých, zatím spíše ojedinělých, případech i v mateřských školách.

V empirické části se mimo jiné věnuji právě otázce, zda výše fyzického věku má významný vliv na negativní chování a jednání mládeže. A dle výsledku šetření bychom měli brát v úvahu, že věk je možný rizikový faktor, který se směrem k rizikovému chování mění s jeho výší. Například rizikové chování v podobě užívání drog, aniž bych snižoval míru rizikovosti, se u mladších dětí projevilo minimálně, ovšem u dospívajících byl věk významnějším rizikovým faktorem. Je proto důležité získávat tyto údaje a na jejich základě cílit zaměření primární prevence. Obecně to lze charakterizovat tak, že čím je dítě mladší, tím více bychom měli prevenci orientovat především na vytváření správných životních návyků, postojů a rozvoj sociálních dovedností a čím je dítě starší, tím více musí být prevence cílená, zaměřená na eliminaci problému spojeného s projevy rizikového chování, včetně nabídky vhodné alternativy trávení volného času. Důležité je též seznámení mládeže s možnostmi řešení obtížných situací, ale také klást **důraz na jejich právní povědomí a osobní zodpovědnost.**

Každý nebo většina z nás strávila poměrnou část svého života ve škole. Kromě funkce vzdělávací a výchovné je škola rovněž velmi významným místem v procesu socializace, kdy jde o významný činitel psychického vývoje. S tím souvisí výsledky dalšího výzkumného předpokladu, kdy negativní zkušenost se šikanou či vandalismem měla významný vliv na násilí vůči jiné osobě. Výchova dětí ve škole je vnímána jako kontinuální proces výchovy v rodině. Jak ukazují výsledky výzkumného šetření, **ne vždy je kontinuální proces možný**, jelikož někteří rodiče dávají učitelům najevo určitou sílu svého společenského postavení. Tento trend se projevuje i v jiných oblastech, například ve sportu, kdy bývá preferován méně zdatný mladý sportovec z ekonomicky velmi dobře zajištěné rodiny, oproti ostatním z „běžných“ rodin. V průběhu socializace si dítě osvojuje znalosti a společenské normy a dostává se do společnosti svých vrstevníků (kolektivu) kde získává a postupně uplatňuje svou roli. Socializace jedince probíhá po celý jeho život, ale právě v této době a v těchto kolektivech se formují jak sociální, tak osobní vazby. Při zkoumání příčin rizikového chování je potřeba vzít v úvahu veškeré vlivy, které na mládež v rámci socializace působí. V současnosti se jeví jako problém orientace na výkon. A nejde jen o celkovou efektivnost vzdělávacího procesu ve škole, ale i o mimoškolní zájmovou činnost. Tento problém nastává zejména ve chvíli, kdy se může jednat o jedince s potřebou individuálního a účinnějšího výchovného či vzdělávacího postupu, s ohledem na určitý sociální hendikep. V důsledku tohoto rozporu může dojít k negativnímu vztahu ke škole a celkově ke vzdělání, k dané mimoškolní aktivitě, ale také ke snížení sebedůvěry a navození pocitu méněcennosti a hledání jiných cest k uspokojování vlastních potřeb. Z výzkumného šetření vyplynulo, že mládež ke konzumaci drog, alkoholu a k výtržnictví vede velmi často nuda. Nuda měla významný negativní vliv zejména na užívání alkoholu. Celkově **oblast způsobu trávení volného času**, která bývá často dávana do souvislosti s rizikovým chováním mládeže, **je důležitou otázkou**. Je důležité a nezbytné zejména pro včasnou eliminaci rozvoje rizikového chování vědět, kde a s kým se naše děti stýkají. Například volný čas trávený venku s partou (uvedlo 44% respondentů) se ukázal v dotazníkovém šetření jako rizikový v podstatné části všech zkoumaných projevů rizikového chování. V souvislosti s výsledky výzkumného šetření v rámci řízených rozhovorů, kdy bylo poukazováno

na zvyšující se projevy násilí (šikana) a nižší toleranci určitých skupin obyvatel, je v současnosti potřeba vnímat a eliminovat rizikové chování s **extremistickým podtextem**. A to již na samém počátku (verbální projevy). Mládež převážně nevstupuje do extremistických skupin z ideových důvodů, ale touží po tom, aby se něco dělo. A je nepodstatné zda narážíme na faktor nudy, touhu po dobrodružství či adrenalinu (násilné projevy). V daném případě se lze ztotožnit s **teorií diferenciální asociace** a **teorií subkultur**, kdy jde o přenos nežádoucího chování ve vzájemné sociální interakci. Tyto teorie je potřebné zmínit i v případě zvolené nějaké formy kultury (např. koncert), kdy byl zaznamenán rizikový faktor projevující se promiskuitou a užíváním OPL. U ostatních respondentů převládal sport, televize nebo počítač a ve výsledcích se tyto aktivity neprojevaly.

Smysluplné vyplnění volného času a hlavně co ve volném čase děti dělají, by mělo být prioritou rodiny. Z pohledu rodinného prostředí a jeho vlivu na rizikové chování mládeže je vhodné zmínit i teorie sociálně psychologické, kdy se lze ztotožnit především s **teorií sociálního učení**. Kde rodiče nejdou dobrým příkladem, kde rodina neplní správně svoji funkci, tam to často vede k rizikovému chování. Dítě v rámci sociálního učení v rodině přejímá hodnotové vzory a vzorce chování rodinných příslušníků, které následně napodobuje. Této oblasti byla v práci věnována větší pozornost, jelikož se domnívám, že rodina, za předpokladu že je funkční, je primárním a nejdůležitějším protektivním faktorem ve vývoji dítěte. Její absence či nefunkčnost je naopak velmi podstatným rizikovým faktorem. Ve výzkumném šetření byl prokázán věcně významný vliv nefunkční rodiny na rizikové chování mládeže. Jako velmi rizikové se ukázalo prostředí, kdy dítě vyrůstá pouze s otcem nebo s někým jiným a naopak matka je důležitým protektivním faktorem. Negativní vliv rodinného prostředí byl evidován u čtvrtiny respondentů. Zjištěny byly problémy s užíváním alkoholu, OPL, nezaměstnaností či soudní trestání u rodičů nebo rodinných příslušníků. Z šetření dále vyplynulo, že rodičům chybí čas a základní kompetence, které jsou nahrazovány materiální kompenzací. Aby rodina naplňovala ochranou funkci a pocit bezpečného přístavu, je zapotřebí stanovit jasná pravidla, dítě musí vědět, kde jsou hranice. V této souvislosti je potřebné

připomenout **teorii sociální kontroly**, kdy pro ukotvení v sociálních vztazích je u mladého jedince velice důležité vytvoření si sociální vazby na osoby (rodiče), které mohou následně jeho chování ovlivňovat, žádoucím směrem posouvat a kontrolovat. Základem vždy musí být pozitivní pouto mezi rodiči a dítětem. K tomu je nutná především důslednost rodičů za předpokladu dostatečné empatie a emocionální podpory. Pokud rodič nemá tyto kompetence, je potřeba mu pomoci, aby je získal a naučit ho daným dovednostem. V dnešní době se hledí pouze na riziko pro dítě a již méně na **problém nefunkčnosti rodiny**. Zde by právě plně funkční systém včasné intervence (kapitola prevence 4.3.3) byl vhodným nástrojem. Každým rokem je totiž z rodiny odebráno přes tisíc dětí, které jsou umístěny například do Klokánka (FOD – fond ohrožených dětí) nebo zařízení ústavní péče. Jedná se o zásadní zásah do rodiny, náročný nejen pro rodiče, ale zejména pro dítě samotné. Toto téma by vydalo samo o sobě na samostatnou práci. Mým záměrem je pouze upozornit na SVI, jako účinný nástroj prevence, který by mohl vyřešit mnoho represivních kroků v budoucnu. Odebrání dítě z rodiny totiž represivním krokem je.

Hlavní vliv by měla mít zejména komplexní prevence a její systém vhodných opatření. Chceme-li účinně předcházet vzniku či rozvoji rizikového chování u mládeže, je potřeba znát rizikové a protektivní faktory. Jedná se o logický požadavek, kdy v rámci vhodné prevence je žádoucí spolehlivá predikce možného výskytu různých forem rizikového chování. V souvislosti s rizikovými faktory stanovila WHO dospívající jako samostatnou rizikovou skupinu, kde apel na včasný záchyt rizikových jedinců je o to silnější. Kromě odhalování a snižování vlivu rizikových faktorů by prevence a její preventivní programy měly cílit i na posilování faktorů protektivních, které též nabývají na významu. Zejména oblast resilience (odolnosti), může mít velký přínos v rámci primární prevence vůči rizikovým faktorům, o kterých se lze odůvodněně domnívat, že negativně ovlivňují chování a jednání mládeže.

Důležitým prvkem úspěšné prevence je spolupráce všech zúčastněných subjektů zabývajících se činnostmi mládeže. Nejen fungující rodina jako základní integrační prvek v rámci socializace mládeže, ale i dobrá socializace dětí

ve školním prostředí a v rámci volnočasových aktivit, jelikož působí kladně na budoucí podobu jejich chování a má zjevný přínos pro prevenci. A tyto aktivity by měli být základem prevence podporované státem.

Osobně si myslím, že bychom měli být více důslední, jelikož otázky které zde vyvstávají s některými opakujícími se problémy, bývají často předmětem diskuzí odborné veřejnosti, ale po té zodpovědnými nejsou dostatečně akceptovány. Například nedostatek kvalifikovaných odborníků (metodik prevence, školní speciální pedagog nebo psycholog). Pokračující problém škol s nedostatkem učitelů, jelikož ti co jsou, bývají často nadměrně vytíženi i s ohledem na suplující práci výše uvedených odborníků. Dalším vhodným opatřením by bylo systémově podpořit chod funkční rodiny. Podpořit matky (otce) samoživitelky nejen finančně či materiálně, ale dostupností mateřských a základních škol, dostupností volnočasových aktivit apod. Zajistit podmínky pro včasnou intervenci a snížit administrativní zátěž u sociálních pracovníků. V rámci dotací doplnit, zrekonstruovat nebo vystavět nová sportoviště i mimo velká města. Podpořit stávající, ale i nově vznikající sportovní a volnočasové kluby a tím zvýšit počet kvalifikovaných odborníků (trenérů) pro práci s mládeží.

Současná společnost bohužel preferuje osobní ambice a orientuje se na výkon a zisk. V daném kontextu nejsme vždy vhodným příkladem a výchovná ponaučení se často ubírají nežádoucím směrem. Jak asi dětem zní „kdo lže, ten krade a přijde do pekla“, „holky se nebijí“ nebo „bez práce nejsou koláče“, když v médiích se objevují lidé, kteří nikdy nepracovali, ale jezdí v drahých autech a mají velké vily, když i představitelé státu jsou zapleteni do korupčních skandálů a z trestních řízení odcházejí neposkvrněni, když si svobodu projevu a demokracii někteří pletou s anarchií. Tohle vše u mládeže vzbuzuje představu života, kde mají svá práva, ale bez jakýchkoliv povinností či odpovědnosti nebo námahy. Když nejen v televizi, ale za to již v odpoledních hodinách je možné sledovat pořady plné násilí, o jehož vlivu na rizikové chování mládeže nemůže snad nikdo ani pochybovat. A v neposlední řadě otec (matka) který ráno odejde do práce a vrací se pozdě večer, nemůže naučit děti správným návykům, kázni a disciplíně. To je možná důvod, proč na jednu stranu klesá celková kriminalita

mládeže, ale na druhou stranu se objevují další formy rizikového chování, zvyšuje se agresivita a tím i násilí. Nezbyvá než konstatovat, že každá společnost má takovou mládež, jakou si zaslouží.

Věřím, že získané informace a poznatky v rámci této rigorózní práce mohou být inspirující k další práci s nimi. Třeba při tvorbě preventivních programů či pro práci s mládeží.

Závěr

Cílem rigorózní práce byla analýza rizikových faktorů ovlivňujících negativně chování a jednání mládeže a popis problémů na které je vhodné směřovat preventivní aktivity v rámci jejich eliminace. V empirické části práce byly objektem vybrané vnější rizikové faktory, u kterých byl exaktním způsobem ověřován negativní vliv na sociální chování mládeže.

Rigorózní práce je po úvodu rozdělena do pěti na sebe navazujících kapitol. První až čtvrtá kapitola je součástí teoretické části, kdy jsem analyzoval dostupné literární zdroje, názory odborné i laické veřejnosti.

První kapitola se věnuje vymezení základních pojmů, které se vyskytují v souvislosti s problematikou vlivu rizikových faktorů na negativní chování a jednání mládeže. Nutno podotknout, že zde panuje, byť odůvodněně, určitá pojmová nejednotnost.

Druhá kapitola se zabývá problematikou rizikového chování mládeže jako současného společenského problému. Mimo definici a vymezení tohoto sociálně negativního jevu, jsou zde uvedeny pro celkovou přehlednost teoretická východiska a koncepty rizikového chování, dělení a aktuální formy tohoto jevu.

V následné třetí kapitole jsou blíže definovány rizikové a protektivní faktory, jež bývají dávány do souvislosti s projevy rizikového chování mládeže. Jedná se tedy o příčiny, vlivy, podmínky a dopady na tento negativní jev. Podrobněji, jak vyplývá z podtitulu názvu této práce, je popsána problematika rizikových faktorů v souvislosti s prostředím rodiny.

Čtvrtá kapitola se dotýká prevence rizikového chování. Větší část této kapitoly je věnována primární prevenci, ale stranou není ani vymezení problematiky prevence, její dělení a současný stav v České republice.

Obsahem páté kapitoly je empirická část rigorózní práce, jejímž cílem bylo odhalit nejzávažnější vnější rizikové faktory, které mají nepříznivý vliv na sociální chování mládeže. Opětovně je zde věnována větší pozornost na vnímání rodiny a rodinného prostředí. Za tímto účelem bylo realizováno výzkumné šetření a za pomoci statistické procedury provedena jeho analýza a vyhodnocení. Pro tento účel empirického šetření byl využit anonymní dotazník, který zjišťoval mimo jiné, názory a postoje žáků II. stupně základní školy a středoškolských učňů a studentů. Výsledky dotazníkové části jsou ve většině případů znázorněny

pomocí klasifikačních stromů. Ostatní získaná data zahrnují průměrné hodnoty a jsou vyjádřeny grafy. Dále byly zjišťovány postoje a názory pedagogů, vychovatelů či sociálních pracovníků a to metodou řízeného rozhovoru. Metoda řízeného rozhovoru byla následně použita i u některých žáků, učňů a studentů. Tato závěrečná pátá kapitola obsahuje též návrhy a obecná doporučení pro směřování preventivních aktivit a pro případné změny v oblasti práce s mládeží.

Seznam použité literatury a zdrojů:

BÁRTÍK, Pavel, MIOVSKÝ, Michal, ed. *Primární prevence rizikového chování ve školství: [monografie]*. Praha: Sdružení SCAN, c2010. ISBN 978-80-87258-47-7.

BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-80-7338-075-5.

COHEN, Jacob. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Second Edition. Psychology Press. Taylor&Francis Group 2009. p. 216-227. ISBN 978-0-8058-0283-2.

DANICS, Štefan. *Extremismus*. Praha: Triton. Řešení krizových situací. ISBN 80-7254-454-3.

FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2781-3.

GJURIČOVÁ, Šárka a Jiří KUBIČKA. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada, 2003. Psyché (Grada). ISBN 80-247-0415-3.

GŘIVNA, Tomáš, Miroslav SCHEINOST a Ivana ZOUBKOVÁ a kol. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer. ISBN 978-80-7598-554-5.

HRČKA, Michal. *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Základy sociologie. ISBN 80-85850-68-0.

JANDOUREK, Jan. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-535-0.

KABÍČEK, Pavel, Ladislav CSÉMY, Jana HAMANOVÁ a kol. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. Praha: Triton, 2014. ISBN 978-80-7387-793-4.

KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-871-5.

LABÁTH, Vladimír. *Riziková mládež: možnosti potencionálních zmien*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. Série učebnic pro obor sociální práce. ISBN 80-85850-66-4.

MAREŠOVÁ, Alena. *Kriminalita mládeže v podmínkách současné české společnosti: pro studenty magisterského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2018. ISBN 978-80-7251-483-0.

MARTÍNEK, Zdeněk. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 2., aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada, 2015. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-5309-6.

MATÉ, Gabor. *V říši hladových duchů: blízká setkání se závislostí*. Přeložil Viktor JUREK. Praha: PeopleComm, 2020. ISBN 978-80-87917-62-6.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Vyd. 3., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.

Mezinárodní klasifikace nemocí: 10. revize: duševní poruchy a poruchy chování: popisy klinických příznaků a diagnostická vodítka. 2. vyd. Praha: Psychiatrické centrum, 2000. ISBN 80-85121-44-1.

MIOVSKÝ, Michal, Tereza ADÁMKOVÁ, Miroslav BARTÁK, et al. *Výkladový slovník základních pojmů školské prevence rizikového chování*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. ISBN 978-80-7422-393-8.

MIOVSKÝ, Michal, Lenka SKÁCELOVÁ, Jana ZAPLETALOVÁ, et al. *Prevence rizikového chování ve školství*. Druhé, přepracované a doplněné vydání. Praha: Klinika adiktologie 1. LF UK v Praze a VFN v Praze, 2015. s. 24. ISBN 978-80-7422-392-1.

NAKONEČNÝ, Milan. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0689-3.

NEŠPOR, Karel. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a persp. léčby*. Vyd. 4., aktualiz. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-908-8.

NOVOTNÝ, Oto a Josef ZAPLETAL. *Kriminologie*. 3., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2008. ISBN 978-80-7353-376-8.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: [vývojová psychologie] : přepracované vydání*. 3. vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0772-6.

SAK, Petr. *Proměny české mládeže. Česká mládež z pohledu sociologických výzkumů*. Praha: Nakladatelství Petrklíč, 2000, s. 203. ISBN 80-7229-042-8.

SLEPIČKA, Pavel, Irena SLEPIČKOVÁ a Jiří MUDRÁK. *Rizikové chování ve sportu dětí a mládeže*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2018. ISBN 978-80-246-3995-6.

SCHEINOST, Miroslav a kol. *Kriminalita očima kriminologů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. ISBN 978-80-7338-096-0.

SIEGEL, Daniel J. *Rozbouřený mozek: dospívání, teenageři a jejich výchova*. Přeložila Eva KLIMENTOVÁ. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2016. ISBN 978-80-7553-040-0.

SLANÝ, Jaroslav. *Syndrom CAN: (syndrom týraného dítěte)*. V Ostravě: Ostravská univerzita, Zdravotně sociální fakulta, 2008. ISBN 978-80-7368-474-7.

SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Grada, 2016. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-271-0095-8.

SMOLÍK, Josef. *Subkultury mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 2017. ISBN 978-80-7509-498-8.

SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4042-3.

ŠOLCOVÁ, Iva. *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. Praha: Grada, 2009. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-2947-3.

ŠTĚCHOVÁ, Markéta a Kazimír VEČERKA. *Systémový přístup k prevenci kriminality mládeže*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2014. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-80-7338-140-0.

URBAN, Lukáš a Josef DUBSKÝ. *Sociální patologie*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2011. ISBN 978-80-7251-361-1.

URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Jan BAJURA. *Sociální deviace*. 2., rozš. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012. ISBN 978-80-7380-397-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Vyd. 4., rozš. a přeprac. Praha: Portál. 2008. ISBN 978-80-7367-414-4.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vydání druhé, doplněné a přepracované. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA a Jana HULMÁKOVÁ a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. V Praze: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 978-80-7400-732-3.

VAVRINČÍKOVÁ, L. (2012). *Harm reduction a užívání tabáku*. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

VAVRINČÍKOVÁ, L. (2012). *Harm reduction a alkohol*. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

VEGRICHTOVÁ, Barbora. *Extremismus a společnost*. 2. aktualizované a doplněné vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. ISBN 978-80-7380-665-1.

Výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2019-2020. Praha: Česká školní inspekce, 2020. ISBN 978-80-88087-43-4.

ZOUBKOVÁ, Ivana a Marcela MOULISOVÁ. *Kriminologie pro studenty doktorského studijního programu*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2014. ISBN 978-80-7251-409-0.

Právní předpisy:

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 561/2004Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání, ve znění pozdějších předpisů (školský zákon).

Metodický pokyn ministryně školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikany ve školách a školských zařízeních (č.j. MSMT-21149/2016)

Metodický pokyn MŠMT k jednotnému postupu při uvolňování a omlouvání žáků z vyučování, prevenci a postihu záškoláctví (č.j. MSMT-32548/2017)

Metodické doporučení MŠMT k primární prevenci rizikového chování u dětí a mládeže (č.j. MSMT-21291/2010-28)

Internetové zdroje:

EMCDDA: *The European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction* [online]. Lisbon, Portugal, 2009 [cit. 2020-09-23]. Dostupné z: <https://www.emcdda.europa.eu/>

Extremismus. *Mvcr.cz* [online]. Praha: Ministerstvo vnitra české republiky, 2010 [cit. 2021-09-13]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/co-je-extremismus.aspx>

GJURIČOVÁ, Jitka. Prevence kriminality: O prevenci kriminality [online]. [cit. 2019-02-25]. Dostupné z: <http://www.prevencekriminality.cz/prevence-kriminality/teoreticky-uvod/>

JESSOR, Richard. *Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action* [online]. *Journal of Adolescent Health*, 1991 [cit. 2020-02-05]. Dostupné z: [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/1054-139X\(91\)90007-K](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/1054-139X(91)90007-K)

JUNGER-TAS, Josine a kol. *Juvenile Delinquency in Europe and Beyond: Results of the Second International Self-Report Delinquency Study* [online]. New York: Springer, 2010 [cit. 2020-08-13]. ISBN 978-0-387-95982-5.

LABUSOVÁ, Eva. O nevhodných přístupech v rodičovské výchově, psychickém násilí a jeho vlivu na vývoj dítěte. *Šance dětem* [online]. Obecně prospěšná společnost Sirius, 2021 [cit. 2021-03-15]. Dostupné z: <https://sancedetem.cz/problemy-ve-vychove>

LINHARTOVÁ P, ŠIRŮČEK J, BARTEČEK R, THEINER P, JEŘÁBKOVÁ B, RUDIŠINOVÁ D, KAŠPÁREK T. Impulzivita: České verze sebeposuzovacích modelů impulzivitu Barrattovy škály a škály UPPS-P a jejich psychometrické charakteristiky. *Česká a slovenská psychiatrie* [online]. Brno: Psychiatrická klinika LF MU a FN Brno, Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, FSS MU Brno, 2015 [cit. 2020-9-13]. Dostupné z: <http://www.cspsychiatr.cz/detail.php?stat=1163>

Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019 – 2027 a Akční plán realizace Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2019 – 2021 [online]. Praha: MŠMT, 2019 [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: https://www.msmt.cz/uploads/narodni_strategie_primarni_prevence_2019_27.pdf

NEŠPOR, Zdeněk, ed. *Agrese. Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, posl. akt. 2018 [cit. 2020-8-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Agrese>

NEŠPOR, Zdeněk, ed. *Empatie. Sociologická encyklopedie* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, posl. akt. 2018 [cit. 2020-8-16]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Empatie>

OJJDP MPG Literature Review: Risk Factors for Delinquency. In.: December 2015. Dostupné také z: <https://ojjdp.ojp.gov/model-programs-guide/home>

Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention [online]. Washington, dostupné z: <https://www.ojjdp.gov/index.html>.

PAVLAS MARTANOVÁ, Veronika. RIZIKOVÉ A PROTEKTIVNÍ FAKTORY V PRIMÁRNÍ PREVENCI [online]. květen 2014 [cit. 2020-05-27]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/co-je-skolska-primarni-prevence-rizikoveho-chovani/rizikove-a-protektivni-faktory-v-primarni-prevenci>

POSPÍŠILOVÁ, Jana, ed. ADHD: Nepozornost, nesoustředěnost, hyperaktivita. *Centrum pro rodinu a sociální péči* [online]. Brno, 2019 [cit. 2020-9-13]. Dostupné z: <https://www.neklidne-deti.cz/co-je-adhd/>

Prevence - tematická zpráva: Prevence a řešení šikany a dalších projevů rizikového chování na školách [online]. Praha: Česká školní inspekce; Čj.: ČŠIG-3529/16-G2 [cit. 2020-10-01]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3028829-ani-koureni-ani-sikana-nejcastejsim-rizikovym-chovanim-stredoskolaku-je-zaskolactvi>

SHADER, Michael. *Risk Factors for Delinquency: Office of Justice Programs* [online]. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. [cit. 2020-08-22]. Dostupné z: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/frd030127.pdf>

Sociální psychologie: Zátěžové situace, agresivita a agrese. *Studium-psychologie.cz* [online]. [cit. 2020-10-05]. Dostupné z: <https://www.studium-psychologie.cz/socialni-psychologie/4-zatezove-situace-agrese.html>

STOP NÁSILÍ: Děti svědci násilí. *Stopnasili.cz* [online]. ROSA [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: <https://www.stopnasili.cz/pomahajici-profese/deti-svedci-nasili>

ŠOTOLA, Jon Samuel a Veronika NOVÁKOVÁ. *Více než polovina žáků základních škol se setkává s fyzickým ubližováním ve třídě*. *Scio.cz* [online]. 13. prosince 2018 [cit. 2020-02-14]. Dostupné z: <https://www.scio.cz/o-spolecnosti/pro-media/tiskove-zpravy-a-aktuality/tz-zaci-mapa.asp>

ŠPLÍCHALOVÁ, A., K. HRNČÍŘ, Z. TOMEŠOVÁ a kol. *Problematika drog v pracovních lékařské péči* [online]. Zdravotní ústav se sídlem v Ostravě, Centrum zdravotnických služeb [cit. 2020-09-13]. Dostupné z: http://www.szu.cz/uploads/documents/cpl/Materily_ze_seminaru/Materialy_2009/splichalova-16.4..pdf

Týrané, zanedbané a zneužívané dítě: Formy týrání a zneužívání [online]. Moravský Krumlov: OSPOD [cit. 2020-11-11]. Dostupné z: <http://77.48.246.108/index.php/druhy-tyrani>

VIEWEGOVÁ, Martina. NETOLISMUS. *Internetembezpecne.cz* [online]. 5. listopadu 2019 [cit. 2020-08-16]. Dostupné z: <https://www.internetembezpecne.cz/netolismus/>

VÁGNEROVÁ, Kristýna. Sexting je tou horší zábavou dospívajících. *Bety.cz* [online]. 18. října 2020 [cit. 2020-10-20]. Dostupné z: <https://www.bety.cz/sex-a-vztahy/clanky/%2033921/Sexting-je-tou-horsi-zabavou-dospivajicich>

Přílohy:

1. příloha č. 1 – dotazník pro studenty

2. příloha č. 2 – klasifikační stromy č. 10 – č. 15

Klasifikační strom č. 10. Užívání alkoholu rodiči – alkohol

Klasifikační strom č. 11. Užívání alkoholu rodiči – kouření

Klasifikační strom č. 12. Užívání alkoholu rodiči – drogy

Klasifikační strom č. 13. Užívání alkoholu rodiči – sex (nechráněný pohlavní styk)

Klasifikační strom č. 14. Užívání alkoholu rodiči – policie

Klasifikační strom č. 15. Užívání alkoholu rodiči – násilí

3. příloha č. 3 – klasifikační stromy č. 22 – č. 25

Klasifikační strom č. 22. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – alkohol

Klasifikační strom č. 23. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – kouření

Klasifikační strom č. 24. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – drogy

Klasifikační strom č. 25. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – sex (nechráněný pohlavní styk)

1. příloha č. 1 – dotazník pro studenty

Pokyny k vyplnění otázek:
Vybrané kolečko odpovědi se vyplní
perem, tužkou, ne fixem.
(Neškrtat !!!) Vzor vyplnění:

1. Jaké je tvoje pohlaví

- Kluk
Holka

2. Kolik je ti let? (napiš do rámečku)

3. V jaké rodině žiješ?

- Žiji s oběma rodiči
Žiji jen s otcem
Žiji jen s matkou
Jsem v ústavní péči
Žiji s prarodiči
Žiji s někým jiným

4. Do jaké chodíš školy?

- Základní škola
Odborné učiliště
Střední škola s maturitou

5. Bydliště?

- Velké město /50tis. a více/
Malé město /5tis. a více/
Obec /1tis. a více/
Obec /1tis. a méně/

6. Jak často trávíš svůj čas s rodiči?

- Velmi často
Často
Nepravidelně
Málo
Nikdy

7. Byl některý z tvých rodičů soudně trestán?

- Ano
Ne

8. Požívá některý z tvých rodičů pravidelně alkohol ve větším množství?

- Jeden
Oba
Žádný

9. Užívá některý z tvých rodičů třeba jen občas drogy /marihuana, pervitin apod./?

- Jeden
Oba
Žádný

10. Užívá některý z tvých sourozenců nebo rodinných příslušníků (mimo rodičů) alkohol nebo drogy /marihuana, pervitin apod./?

- Alkohol
Drogy
Alkohol i drogy
Nevím

11. Je některý z tvých rodičů bez zaměstnání?

- Jeden
Oba
Žádný

12. Jaké mají rodiče vzdělání? (nejvyšší alespoň u jednoho)

- Vysokoškolské
Vyšší odborné
Středoškolské s maturitou
Středoškolské bez maturity
Vyučen
Žádné

13. Jak převážně trávíš volný čas?

- TV
PC
Sport
Kultura
S partou
Nudím se

14. Jsi ve škole oblíbený/á?

- Ano
Spíše ano
Spíše ne
Ne
Nevím

15. Setkala/l jste se ve škole se šikanou?

- Velmi často
Často
Občas
Nikdy

16. Setkala/l jste se ve škole s násilím?

- Velmi často
Často
Zřídka
Nikdy

17. Setkala/l jste se ve škole s vandalismem?

- Velmi často
Často
Zřídka
Nikdy

18. Setkal/a jsi se mimo školu se šikanou, násilím nebo vandalismem?

- Ano, se šikanou, násilím i vandalismem
Ano, se šikanou a násilím
Ano, se šikanou i vandalismem
Ano, s násilím i vandalismem
Nevím

19. Piješ alkohol /třeba i jen příležitostně/?

- Ano
Ne

20. Kouříš /třeba i jen příležitostně/?

- Ano
Ne

21. Užíváš drogy /třeba i jen příležitostně/?

- Ano
Ne

22. Měl/a jsi nechráněný pohlavní styk /třeba i jen příležitostně/?

- Ano
Ne

23. Jsi členem nějaké zájmové skupiny /sport, umění, apod./?

- Ano
Ne

24. Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

- Ano
Ne

25. Dopustil/a jsi se ve svém životě proti jiné osobě násilí?

- Ano
Ne

26. Jsi ve svém životě spokojený/á?

- Ano
Spíše ano
Spíše ne
Ne
Nevím

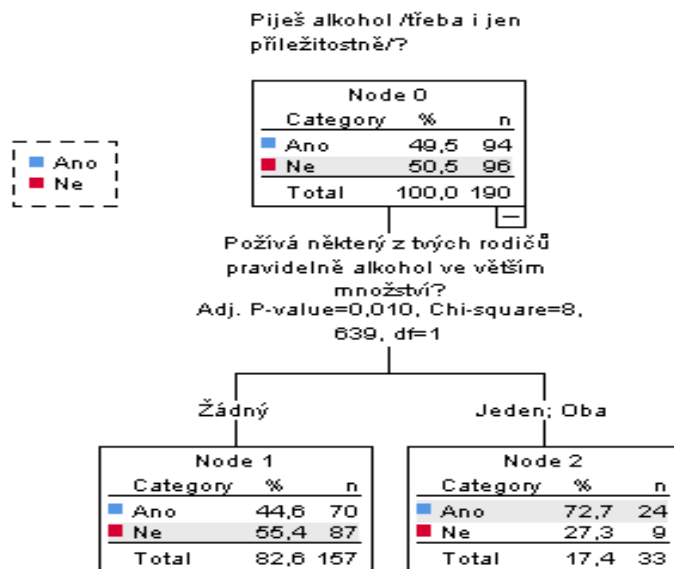
27. Tvůj pohled na páčání trestné činnosti?

- Je to pro mne nepřijatelné
Za určitých okolností se to dá omluvit
Je mi to jedno
Každý má právo dělat si, co chce

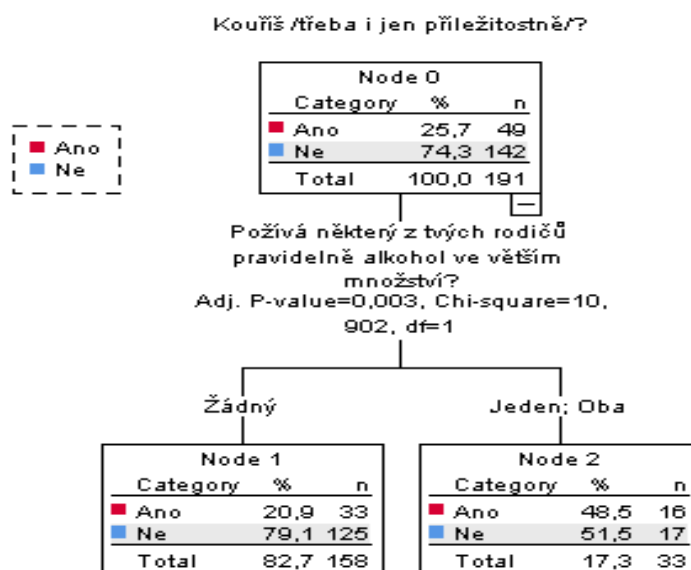
28. Tvůj způsob řešení při zjištění páčání trestné činnosti spolužáky?

- Vyřeším to sám/a
Oznámím to ve škole
Oznámím to rodičům
Oznámím to policii
Neřeším to

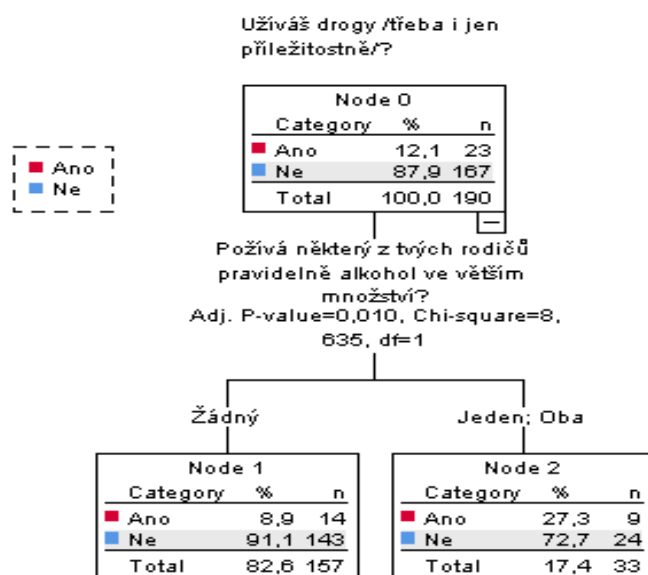
2. příloha č. 2 – klasifikační stromy č. 10 – č. 15

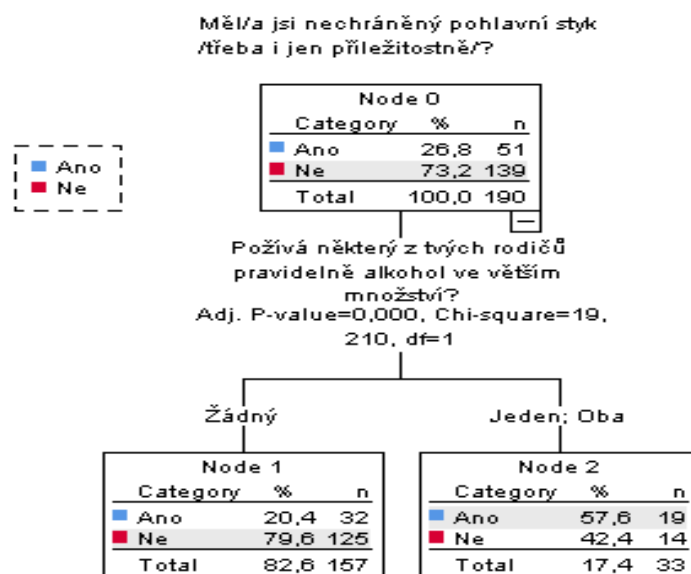
Klasifikační strom č. 10. Užívání alkoholu rodiči – alkohol

Klasifikační strom č. 11. Užívání alkoholu rodiči – kouření

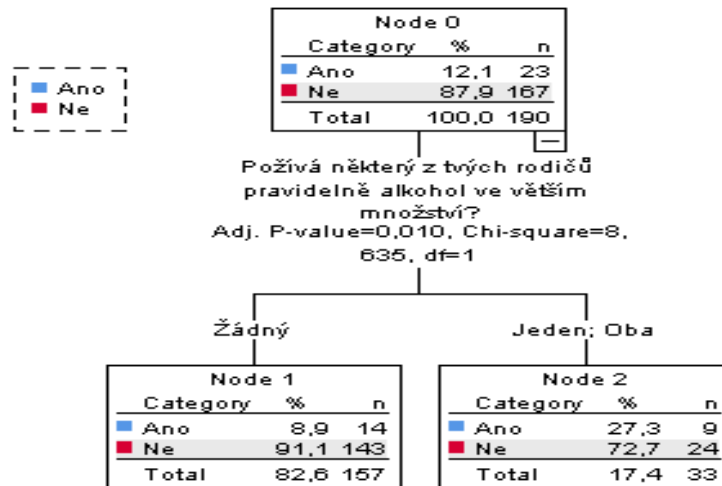

Klasifikační strom č. 12. Užívání alkoholu rodiči – drogy

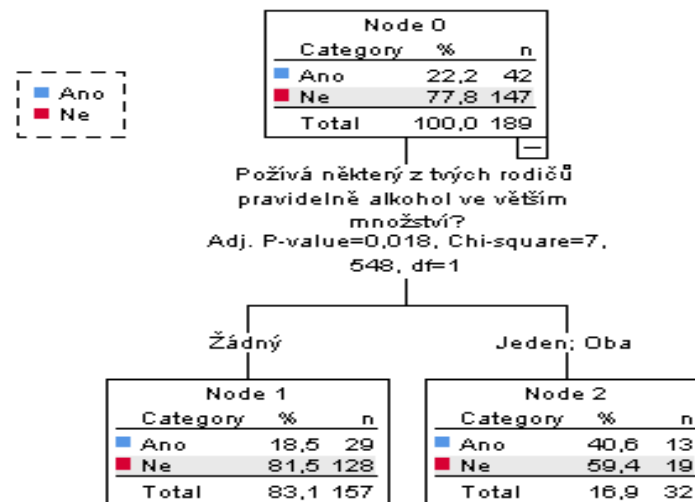
Klasifikační strom č. 13. Užívání alkoholu rodiči – sex (nechráněný pohlavní styk)

Byl/a jsi někdy prošetřován/a policií pro nějaký nezákonný skutek /např. krádež, vandalismus/?

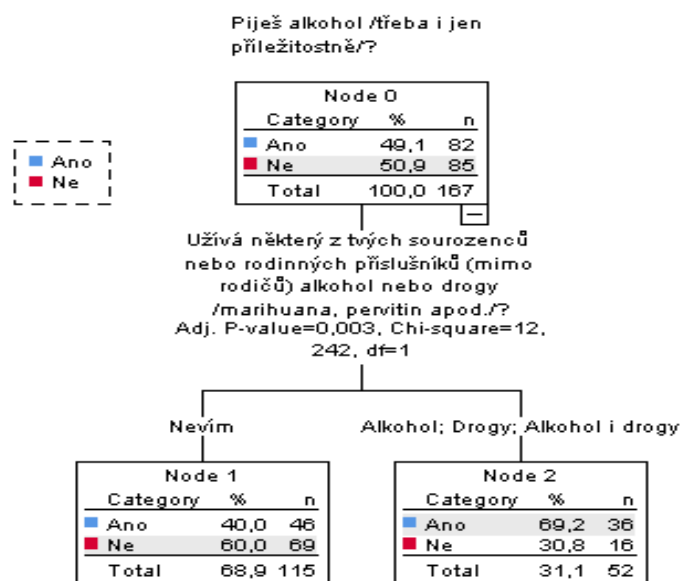
Klasifikační strom č. 14. Užívání alkoholu rodiči – policie

Dopustil/a jsi se ve svém životě proti jiné osobě násilí?

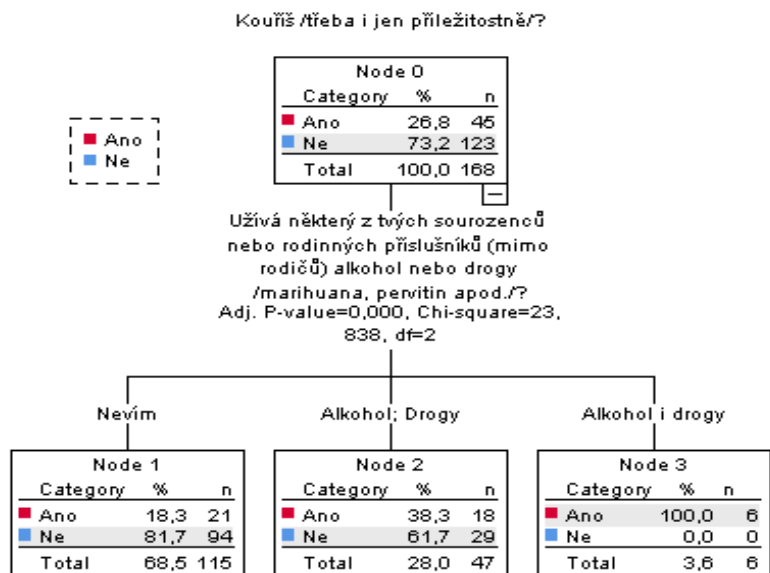

Klasifikační strom č. 15. Užívání alkoholu rodiči – násilí

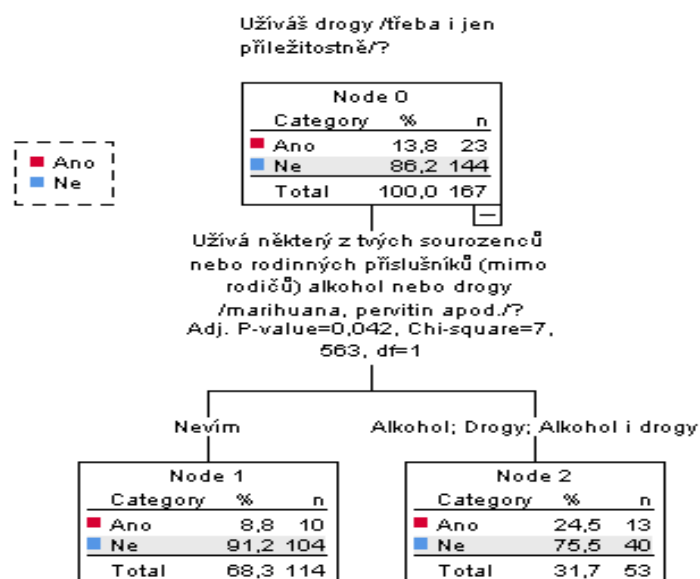
3. příloha č. 3 – klasifikační stromy č. 22 – č. 25

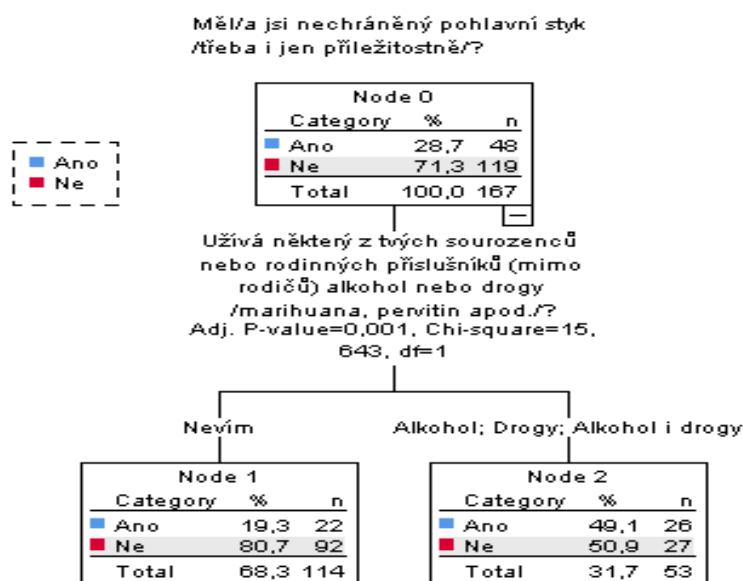
Klasifikační strom č. 22. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – alkohol

Klasifikační strom č. 23. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – kouření

Klasifikační strom č. 24. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – drogy

Klasifikační strom č. 25. Užívání alkoholu nebo drog sourozenci nebo rodinnými příslušníky – sex (nechráněný pohlavní styk)